

ΧΡΙΣΤΟΣ Π. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΠΑΪΣΙΟΥ ΠΡΟΣ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑ-
ΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΩΣΟΙ (17ος αιώνας)

Ο Ελληνισμός στη μακραίωνη ιστορία του γνώρισε πολλούς κατακτητές και μεγάλες συμφορές, αλλά ο θρήνος για την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως είναι κάτι που δεν περιγράφεται με λόγια. Βασικά οι πηγές, οι οποίες σαν ένα αστείρευτο δάκρυ στο πέρασμα των αιώνων δίνουν αναλλοίωτο το μέγεθος αυτής της οδύνης του Ελληνισμού, είναι τρεις: η λύρα της λαϊκής Μούσας, οι εκκλήσεις¹ των Ελλήνων λογίων προς τους ισχυρούς της Δύσεως και της Ανατολής για την απελευθέρωση της Ελλάδος και ο «Ύμνος εις την Ελευθερία» του Διονύσιου Σολωμού.

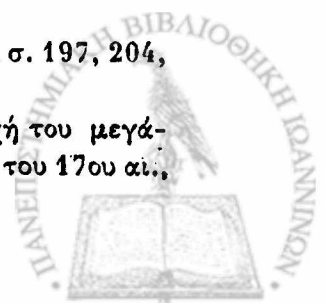
Και καθώς η πτώση της Κωνσταντινουπόλεως συγκλόνησε όχι μόνο τον Ελληνισμό, αλλά και ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο, ακριβώς γι' αυτό και μέχρι το 1535 διάχυτη ήταν σε όλους η πεποίθηση πως η Δύση δε θα άφηνε την Πόλη αβοήθητη και ότι θα πραγματοποιούσε κάποια Σταυροφορία για την απελευθέρωσή της. Παρ' όλο όμως που η Δύση εκκώφευσε στις ικεσίες των Ελλήνων λογίων και όταν πλέον η ιδέα της Σταυροφορίας έγινε ένα ανεκπλήρωτο όνειρο, αυτοί συνέχισαν μέχρι το 1821 να προβάλλουν με την ίδια επιμονή και καρτερία το αίτημα της ελευθερίας, εκλιπαρώντας τους ηγεμόνες Ανατολής και Δύσεως για μονομερή πλέον επέμβαση².

Έτσι, στα μέσα του 17ου αι. σύσσωμος ο Ελληνισμός με επικεφαλής την πνευματική του ηγεσία, ύστερα από την πικρία και τις απογοητεύσεις που ένοιωσε από τη Δύση, στρέφει την προσοχή του και στηρίζει όλες τις ελπίδες του για βοήθεια στην Ανατολή, στην ομόδοξη Ρωσία³, χωρίς φυσικά να παύ-

1. Οι εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων δημοσιεύονται από τον ακαδημαϊκό Μ. Ι. Μανούσακα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1965· στον ίδιο *Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*. Ανάτυπον της Ακαδημίας Αθηνών Εν Αθήναις 1985, τ. 59 (1984).

2. Βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων* (1985), ό.π., σ. 197, 204, 205.

3. Οι εκκλήσεις αυτές των Ελλήνων, που έχουν την αρχή τους στην εποχή του μεγάλου δούκα της Μοσχοβίας Βασιλείου Δ' (1505-1533), κορυφώνονται στα μέσα του 17ου αι.,

σει τις ικεσίες και προς τους ηγεμόνες της Δύσεως. Οι εκκλήσεις της περιόδου αυτής έχουν άμεση σχέση με τον πόλεμο της Κρήτης, γιατί όλοι βλέπουν το νησί αυτό ως προπύργιο για την ανάκτηση της ελευθερίας όλου του Γένους. Συνεπώς, τα πολεμικά γεγονότα της Κρήτης δεν έρχονται μόνο να υπογραμμίσουν την επεκτατική βουλιμία των Τούρκων, αλλά και την αποφασιστικότητα των Ελλήνων για έναν αγώνα μέχρις εσχάτων προς ανάκτηση της ελευθερίας των.

Ο Ελληνισμός συμπληρώνει ήδη διακόσια χρόνια κάτω από το πέλαμα του βάρβαρου ασιάτη, ο οποίος, φοβούμενος μήπως από κατακτητής μεταβληθεί και αυτός -όπως παλιότερα οι Ρωμαίοι- σε υπηρέτη του ελληνικού πνεύματος, εφαρμόζει μια απάνθρωπη και βάρβαρη τακτική γενοκτονίας της ελληνικής φυλής. Οι εξισλαμισμοί, το παιδομάζωμα, οι διωγμοί, οι αιχμαλωσίες και οι σφαγές αποδεκατίζουν τον ελληνικό πληθυσμό και δημιουργούν τεράστιο δημογραφικό πρόβλημα. Τα σημεία κοπώσεως και ηθικής κάμψεως είναι έκδηλα, αλλά και ανησυχητικά όσο ποτέ άλλοτε.

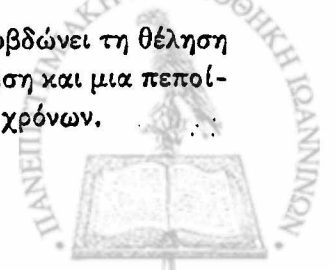
Να γιατί οι στιγμές αυτής της αγωνίας και του τρόμου, που διέρχεται η φυλή, είναι έντονα αποτυπωμένες στις εκκλήσεις της πνευματικής ηγεσίας της περιόδου. Οι εκκλήσεις της δεκαετίας του 1650 ξεχωρίζουν τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο από τις γνωστές εκκλήσεις προς τη Δύση. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι αυτές απευθύνονται προς το μοναδικό ομόδοξο ηγεμόνα της υφηλίου· αλλά -καθώς η βαρβαρότητα του κατακτητή έκαμψε αισθητά το φρόνημα των υποδούλων- και στο λόγο ότι στην κρίσιμη αυτή καμπή η πνευματική ηγεσία του Ελληνισμού, συνεπαρμένη από τα πολεμικά γεγονότα της Κρήτης, έρχεται με έμφαση να διακηρύξει πως πλέον επήλθε το πλήρωμα του χρόνου να εκπληρωθούν οι προφητείες και οι θρύλοι, που συνειδητά αυτή είχε καλλιεργήσει αμέσως μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως προς ψυχική ανακούφιση και παρηγοριά των καταπιεζομένων.

Έτσι, ο Κρητικός πόλεμος, τα εμφανή ίχνη φθοράς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τα σημεία κοπώσεως και ηθικής κάμψεως των υποδούλων, σε συνδυασμό με τους προφητικούς θρύλους¹ για την αποκατάσταση του Γένους στην αρχική του αίγλη, εδραίωναν την πεποίθηση και αναπτέρωσαν τις ελπίδες των Ελλήνων ότι στα χρόνια αυτά θα συνέβαινε κάτι πολύ σημαντικό και θα άλλαζε η τύχη του Ελληνισμού². Ακόμη, οι τουρκικές ωμότητες στην Κρήτη κά-

στα χρόνια της βασιλείας του Αλέξιου Μιχαήλοβιτς (1645-1676) και συνεχίζονται χωρίς μείωση και στους επόμενους αιώνες.

1. Βλ. Αθ. Παλιούρα, *Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540 ci-1608) και οι μικρογραφίες του κώδικος αυτού*, Αθήνα 1977, σ. 141-151, 209, 241-250.

2. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η ηρωική αντίσταση της Κρήτης χαλυβδώνει τη θέληση των υπόδουλων Ελλήνων για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, μια θέληση και μια πεποίθηση που βρίσκει την έκφρασή της στις εκκλήσεις των λογίων αυτών των χρόνων.

νουν τους Έλληνες να πιστεύουν ότι ο ελεύθερος χριστιανικός κόσμος δε θα έμενε γι' ακόμη μια φορά ασυγκίνητος και αδιάφορος μπρός στο νέο δράμα του Ελληνισμού. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο οι εκκλήσεις αυτές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συμβάλλουν στη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης εικόνας σε μια από τις πιο κρίσιμες περιόδους της ιστορίας μας, όπου ο Ελληνισμός βρισκόταν υπό ξένη κυριαρχία.

Ως συνέπεια και συνέχεια αυτών των ελπίδων και αυτής της ψυχικής ανατάσεως θα πρέπει να θεωρηθούν και τα παρακάτω γεγονότα, όπου:

Στα 1649 ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Παΐσιος ασκεί έντονες πιέσεις προς το ρώσο ηγεμόνα και προς τον πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, για να βοηθήσουν τους Έλληνες να αποτινάξουν τον τούρκικο ζυγό. Στις 8 Μαρτίου 1651 στη Μόσχα, ο μητροπολίτης Ναζαρέτ Γαβριήλ μεταφράζει στα ρωσικά την προφητεία που προέλεγε ότι στα 1653 οι Τούρκοι θα χάσουν την Κωνσταντινούλη¹. Στα 1653 έχουμε μια μακροσκελή επιστολή του Νεοφύτου, αρχιμανδρίτη της μονής της Θεοτόκου της Ακροτηριανής, στην Κρήτη. Ο Νεόφυτος κάνει έκκληση στον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς να απελευθερώσει την Κρήτη και όλη την Ελλάδα από την κυριαρχία των Τούρκων². Τον ίδιο χρόνο, τον Οκτώβριο του 1653 ο πρώην οικουμενικός πατριάρχης Αθανάσιος Β' Πατελάρος³ με τον *Παραθαρρυντικό Λόγο* παρακινεί τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς, να κηρύξει τον πόλεμο κατά των Τούρκων⁴. Όχι νωρίτερα από το 1654-1655 έχουμε τρία επιγράμματα⁵, γραμμένα από το χέρι κάποιου λογίου, του ιερομονάχου «Διονυσίου εξ Ιωαννίνων»⁶, τα οποία αφιερώνονται στον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς, την

1. Βλ. S. Belokourov, *Arsenij Soukhanov* (Αρσένιος Σουχάνοφ), τ. I, Moskva 1891 σ. 257, P. Pascal, *Avvakum et les débuts du raskol. La crise religieuse aux XVII siècle en Russie*, Paris 1938, σ. 206.

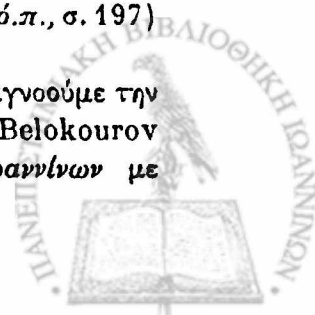
2. Βλ. B. L. Fonkič, *Grečesko-rousskie kou' tournie sviazi v XV-XVII vv.* (Οι Ελληνο-ρωσικές πολιτιστικές σχέσεις κατά τους 15ο-17ο αι.) Moskva 1977, σ. 198.

3. Για τον Αθανάσιο Πατελάρο βλ. στον Κ. Παπουλίδη, «Μάξιμος ο Γραικός (1470-1556) και Αθανάσιος Πατελλάρος (1597-1654). Δύο ελληνικά προσωπικότητες παιδευθείσαι εν Ιταλία και τιμώμεναι ως Άγιοι εν Ρωσία», *Θεολογία*, Αθήνα (1970), όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

4. Βλ. N. F. Kapterev, «Priezd byvšogo Konstantinopol'skopo patriarkha Afanassija (Patelara) v Moskvu v 1653» (Η άφιξη του πρώην πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αθανάσιου Πατελάρου στη Μόσχα στα 1653), *Čoldp*, S. Peterbourg (1889) σ. 373-385.

5. Το πρώτο αποτελείται από 16 στίχους, το δεύτερο από 6 και το τρίτο από 24, βλ. S. Belokourov, *O biblioteke moskovskikh gossoudarej v XVI stoletii* (Περί της Βιβλιοθήκης των ηγεμόνων της Μόσχας), Moskva 1898, σ. CLXXVIII, B. L. Fonkič, *Grečesko-rousskie kou' tournie sviazi*, ό.π., σ. 198. Κατά την άποψη του Fonkič (βλ. ό.π., σ. 197) οι στίχοι αυτοί ίσως να ανήκουν στον παραπάνω ιερομόναχο.

6. Πρόκειται για μια σημαντική μορφή των μέσων του 17ου αι., αλλά αγνοούμε την ταυτότητά του και την έκταση του έργου του. Οι παλιοί Ρώσοι μελετητές (S. Belokourov και B. M. Oundol'skij) συγχέουν και ταυτίζουν τον ιερομόναχο *Διονύσιο εξ Ιωαννίνων* με

«ελπίδα και σωτήρα των Ελλήνων»). Και στις 24 Φεβρουαρίου 1657 οι εκπρόσωποι της ελληνικής παροικίας της Βενετίας παραδίδουν στη ρωσική αντιπρο-

τον αρχιμανδρίτη της μονής Ιβήρων Διονύσιο (βλέπε γι' αυτόν στο Χρ. Λασκαρίδη, *Ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα (17ος αι.)*, Ιωάννινα 1988, σ. 121, 122, 182-184, 254, 255), τον μετέπειτα μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας. Η συμβολή του Β. L. Fonkič στην αναζήτηση της ταυτότητας του ιερομόναχου Διονύσιου είναι μεγάλη και ασφαλώς μια μέρα οι απόψεις του θα επαληθευτούν. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία (βλ. S. Belokourov, *O biblioteke moskovskikh gossoudarej*, ό.π., σ. 51-65, CLXXVI-CLXXVII, CLXXXIV, CLXII-CLXIII, Β. L. Fonkič, *Grečesko-rousskie koul'tournie sviazí*, ό.π., σ. 189-205) μπορούμε να υποθέσουμε ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1660 ο ιερομόναχος Διονύσιος κάνει την εμφάνισή του στην αυλή του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και γίνεται «μέγας πρωτοσύγκελος». Εδώ, σύντομα μπαίνει στον κύκλο του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεου και αναπτύσσει μεγάλη φιλία με τον τότε αρχιμανδρίτη και μετέπειτα πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσανθο. Από μια ιδιόχειρη σημείωση του στη «*Λογική*» του Κορυθαλλέως (CGADA, N° 1288: χειρόγραφο του δεύτερου μισού του 17ου αι. φ. 198, πίσω όψη) μαθαίνουμε ότι ο Διονύσιος το 1686 ήταν δάσκαλος στη Βλαχία («*Εν Φουμάτζι χωρίδιον της Βλαχίας δέδοτο τοις εμοί φοιτώσι, όσον το κατ'εμέ. 1686 μζώ κζ*», βλ. Β. L. Fonkič, *Grečesko-rousskie koul'tournie sviazí*, ό.π., σ. 199, Πρβλ. Α. Ε. Καραθανάση, *Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 27 σημ. 2). Κατόπιν θα πρέπει να μετέβη στη Νίζνα και για ένα διάστημα να δίδαξε στην εκεί Γιαννιώτικη κοινότητα, που είχε σχολείο και δύο εκκλησίες. Όχι αργότερα από το 1689 ο Διονύσιος αναχώρησε από τη Νίζνα προς άγνωστη κατεύθυνση, αφήνοντας πρόσκαιρα την πολύτιμη βιβλιοθήκη του (74 τόμους, ανάμεσά τους πολλά χειρόγραφα). Όμως, η πιο σημαντική πληροφορία για τον ιερομόναχο αυτό προέρχεται από τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεο, ο οποίος στις 28 Μαρτίου 1698, αφού, κατόπιν ισχυρών πιέσεων, τον Αύγουστο του 1694 απομάκρυνε από την Ακαδημία της Μόσχας τους αδελφούς Λειχούδη, συνιστά στον πατριάρχη Μόσχας Αδριανό ως αντικαταστάτη τον ιερομόναχο Διονύσιο ... *σπουδάσαντα εν Βενετία, Παταυτώ, Ρώμη, εν Αγγλία τε και Ολλανδία, και ειδήμονα της τε ελληνικής και λατινικής γλώσσης, της φιλοσοφίας τε και θεολογίας, όστις αναμένει εκ Κωνσταντινουπόλεως συστατικά και μαρτυρικά της ορθοδοξίας αυτού γράμματα...* (προκειμένου να μεταβή στη Μόσχα), βλ. Ν. F. Kapterev, *Snošeniya Jerousalimskago patriarkha Dossifeja s rousskim pravitel'stvom, 1669-1707 g.* (Οι σχέσεις του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεου με τη ρωσική κυβέρνηση κατά τα έτη 1669-1707), Moskva 1891, Prilazhenie No 22, σ. 85, Πρβλ. Αλέξ. Λάσκαρι, «*Ιστορική έποψις περί της εν Μόσχα ελληνικής Ακαδημίας κατά τον ΙΖο-ΙΗο αι., ήτοι περί των αδελφών Λειχουδών, Ιωάννου και Σωφρονίου*, ΠΕΦΣΚ 2 (1864), σ. 32, Β. L. Fonkič, *Grečesko-rousskie koul'tournie sviazí*, ό.π., σ. 200. Άγνωστο αν τελικά ο Διονύσιος έλαβε τα μαρτυρικά αυτά γράμματα από την Κωνσταντινούπολη (ο Α. Λάσκαρις γράφει ότι τα πήρε), γεγονός όμως είναι πως ο λόγιος αυτός δε μετέβη στη Μόσχα για να διδάξει στην εκεί Ακαδημία. Από το περιεχόμενο των βιβλίων του (φιλοσοφικά, θεολογικά, εγχειρίδια λογικής, ρητορικής, φυσικής, ψυχολογίας, γραμματικής και κλασικοί συγγραφείς), που άφησε στη Νίζνα, μπορεί κανείς να υποθέσει πως ο Διονύσιος, βοηθούμενος και από ομάδα γραφέων, όχι μόνο αντιγράφει (στο σύνολο ή τμηματικά) και αντιπαραβάλλει, αλλά και σχολιάζει τα διάφορα έργα, που χρησιμοποιούσαν στο δεύτερο μισό του 17ου αι. τα πνευματικά ιδρύματα της Ιταλίας, Κωνσταντινουπόλεως και Μολδοβλαχίας. Είναι ανεκτίμητος θησαυρός η βιβλιοθήκη του Διονύσιου, που από το Μάρτιο του 1690 μεταφέρθηκε στη Μόσχα (σήμερα βρίσκεται στο Κεντρικό κρατικό αρχείο παλαιών έργων: CGADA), με τα τόσο σημαντικά χειρόγραφα που περιλαμβάνει, αλλά γίνεται ακόμη πολυτιμότερη και για τις άφθονες στα περιθώρια υποση-

σωπεία¹ τη δραματική έκκληση του Βλάχου², στην οποία ο μεγάλος αυτός εκφραστής της ελληνικής διανοήσεως στη Δύση, αλλά και φλογερός υπερασπιστής της ιδιαίτερής του πατρίδας, της Κρήτης, που πιστά σ' όλη του τη ζωή υπηρέτησε και την ενίσχυσε με όλη την ψυχική και σωματική του δύναμη, καθώς και με τη δύναμη της πέννας του, ενθαρρύνει το ρώσο μονάρχη να αναλάβει ενεργό δράση προς απελευθέρωση των Ελλήνων, γιατί είχε έλθει πλέον το πλήρωμα του χρόνου να καταλυθεί η βασιλεία των Αγαρηνών.

Ύστερα από την έκκληση του Μάξιμου του Γραικού (1470-1556) προς το μεγάλο δούκα της Μοσχοβίας Βασίλειο Δ' (1505-1533) στα 1520-1522³ στην εισαγωγή του «Ηρομηνευμένου Ψαλτήρος», έχουμε στα τέλη Ιανουαρίου

μειώσεις του ίδιου του Διονύσιου και του Χρύσανθου, πηγή άγνωστων στοιχείων για μια τόσο σημαντική περίοδο της ιστορίας μας. Κοντά σ' όλα αυτά, πιστεύω, δε θα ήταν άσκοπο να αναφερθεί και η πληροφορία του Δ. Ρούσσου ότι ο Κωνσταντίνος Καντακουζηνός Στόλνικος αναγράφει σε τετράδιό του ότι κατά τα έτη 1665-1666 διδασκάλους του είχε κάποιον Διονύσιον και τον Γεράσιμον Βλάχον, βλ. Κ. Γ. Σπυριδάκη, *Γεράσιμος Βλάχος (1607-1685)* Αθήνα 1949, σ. 106, Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ο Κρης (1605/7-1687)*, φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος, Βενετία 1973, σ. 21. Ίσως εδώ να πρόκειται για τον ιερομόναχο Διονύσιο, την ταυτότητα του οποίου με έκδηλο ενδιαφέρον αναζητούμε. Ακόμη, χωρίς να θέλω να κάνω κάποια συγκεκριμένη ταύτιση, ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος μας πληροφορεί στο *Εγχειρίδιον κατά Ιωάννου του Καρυοφύλλη* (σ. 74-75) τα ακόλουθα: *Ἐν ἔτει τῷ σωτηριῷ ηθ': χαίλαθε κάποιος ιερομόναχος σπουδαίος ἀπὸ Ἰωαννίνων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ νομίσας σοφώτατον τὸν Ἰωάννην τοῦτον, ἠρώτησεν αὐτὸν ζητήματα τινὰ ἐκκλησιαστικά...*, βλ. Ι. Ντούρα, *Ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων και η προσφορά αὐτοῦ εἰς τὰς Ρουμανικὰς χώρας και τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν*. Αθήνα 1977, σ. 136. Τέλος, τα κοινά σημεία της ύλης που διδάσκουν οι Λειχούδες, οι οποίοι υπήρξαν μαθητές του Γεράσιμου Βλάχου, με τα έργα που ἐπὶ σειρά ἐτῶν συλλέγει ο Διονύσιος, η παρουσία έργων του Βλάχου στη συλλογή του τελευταίου (όπως η *Ἀρμονία ὀριστικῆ τῶν ὀντων* και ιδιαίτερα η κατοχή ἀπὸ το Διονύσιο του αὐτόγραφου *Μελέτη ἐκδοθεῖσα παρὰ Γερασίου Βλάχου καθηγουμένου του Κρητός: περὶ του δε ἔξεστι τοῖς ἐλληνορωμαίοις μοιναχοῖς διαθήκη ποιήσαι...*, που μέχρι στιγμῆς δεν το ἔχω εντοπίσει ἀνάμεσα στα γνωστὰ ἔργα του Βλάχου), καθώς και η μαρτυρία ὅτι ο Διονύσιος σπούδασε και στη Βενετία, με κάνουν να πιστεύω ὅτι μπροστὰ μας ἔχουμε ἕναν ἀκόμη μαθητὴ του Βλάχου.

1. Βλ. *Pamiatniki diplomaticheskikh snošenij drevnej Rossii s deržavami inostrannyimi*, (Μνημεία διπλωματικῶν σχέσεων τις παλιάς Ρωσίας με τῆς ξένες δυνάμεις), S.-Peterbourg 1871, τ. X, σολ. 1088.

2. Το κείμενο αὐτὸ του Γεράσιμου Βλάχου (28 φύλλα), το οποίο εἶναι ἀγνωστο στην ἐλληνική Γραμματολογία (βλ. Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος, ὁ.π.*, σ. 12, σημ. 2, 19, 40, σημ. 1, Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἐκκλήσεις τῶν Ἑλλήνων λογίων* (1985), ὁ.π., σ. 227), βρῖσκεται στην κατοχή μου και πολὺ σύντομα θα το ανακοινώσω, κάνοντας γνωστὲς και τις ἀκρῶς ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες, καθώς και τις συνθήκες κάτω ἀπὸ τις οποίες παραδόθηκε στους Ρώσους.

3. Η ἀποψη ὅτι ο Μάξιμος ο Γραικὸς ολοκλήρωσε τὴ μετάφραση του Ψαλτήρα στα 1519 σήμερα δε θεωρεῖται τόσο βέβαιη, βλ. Nina Vassil'evna Sinicyna, *Maxim Grek v Rossii* (Ο Μάξιμος ο Γραικὸς στη Ρωσία), Moskva 1977, σ. 64, 70, 74.

1649 την έκκληση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου (1645-1660)¹ προς τον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς. Το ταξίδι του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου στη Μόσχα, παράλληλα με τους οικονομικούς στόχους που επιδιώκε, είχε και πολιτική χροιά². Ο πατριάρχης Παΐσιος πίστευε πως οι Κοζάκοι³, οι οποίοι με τις ριψοκίνδυνες επιδρομές κατά μήκος της Μαύρης θάλασσας παρενοχλούσαν διαρκώς τους Τατάρους και τους Τούρκους, ήταν μια υπολογίσιμη δύναμη⁴, που στην κατάλληλη στιγμή θα μπορούσε να δώσει το τελικό χτύπη-

1. Αυτή πρέπει να είναι και η πρώτη έκκληση των Ελλήνων προς τους Ρώσους κατά τον 17ο αι. Ο Β. Ν. Τατάκης (βλ. Γεράσιμος Βλάχος, *ό.π.*, σ. 19) πιστεύει ότι ο Βλάχος είναι ο πρώτος που σκέφτηκε να απευθυνθεί στον τσάρο της Ρωσίας προς απελευθέρωση της Ελλάδος. Απ' ό,τι γνωρίζω τουλάχιστο γραπτή έκκληση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη (1607-1645), ο οποίος επισκέφτηκε τη Μόσχα τον Απρίλιο του 1619, δεν υπάρχει. Την εποχή αυτή η Ρωσία είχε εμφανή ακόμη τα σημάδια από τη συμφορά της «Περίόδου των Ταραχών» (1598-1613) και δεν ήταν σε θέση να εμπλακεί σε ένα πόλεμο με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Όσο για την έκκληση του μητροπολίτη Παλαιών Πατρών Θεοφάνη, ο οποίος με επίσημη αποστολή έφθασε στη Μόσχα το Μάρτιο του 1645 ως έξαρχος των πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως και Αλεξανδρείας, αυτή αφορούσε την ίδρυση ελληνικού τυπογραφείου και σχολείου στη Μόσχα, βλ. Χρ. Λασκαρίδη, Ο Αρσένιος ο Γραχός και η Μόσχα, *ό.π.*, σ. 176, σημ. 3. Το ίδιο παλιότερα και οι εκκλήσεις των πατριαρχών Αλεξανδρείας, όπως του Σιλβέστρου στα 1585 και του Μελετίου Πηγά στα 1593, αφορούσαν και αυτές την ίδρυση ελληνικού σχολείου, γιατί τα σημάδια της ελλείψεως παιδείας στην Ανατολή ήταν εμφανή και ανησυχούσαν την πνευματική ηγεσία του Ελληνισμού.

2. Βλ. Belokourov, Soukhanov, *ό.π.*, σ. 257, Kapterev, «Snošenija Ieroussalim-skikh patriarkhov s rousskim pravitel'stvom s poloviny XVI do konca XVII stoletija», *Pravoslavnyj palestinskij sbornik* (Οι σχέσεις των πατριαρχών Ιεροσολύμων με τις ρωσικές αρχές από τα μέσα του 16ου μέχρι τα τέλη του 18ου αι. S. Peterbourg, τ. 15 (1895), τεύχος 1, σ. 130, 154.

3. Από τα τέλη του 15ου αι. ορισμένα τμήματα από τις στέπες της Ουκρανίας κατέχονταν από διάφορες κοινότητες ποικίλης προελεύσεως, τους Κοζάκους, που επιθυμία τους ήταν να ζουν ανεξάρτητοι και να μην υπάγονται στις κυβερνήσεις των κρατών, που κατείχαν αυτά τα εδάφη, χωρίς όμως και να αρνούνται να προσφέρουν και τις υπηρεσίες τους σε αυτά. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν η Ζαρογοζκaja Σεδ' (Το Στρατόπεδο των Κοζάκων στην πέραν του Δνειπέρου πλευρά) κι έκανε την εμφάνισή της στα μέσα του 16ου αι. Στα 1638 οι Κοζάκοι αυτοί του Δνειπέρου (βλ. Εικόνα 1) κάτω από την εξουσία των Πολωνών, χάνουν ένα μέρος από τα προνόμιά τους: δέκα χρόνια όμως αργότερα (τέλη του 1647-αρχές του 1648) με πείσμα θα τα διεκδικήσουν από το βασιλιά της Πολωνίας, τον Jean-Casimir. Αποτέλεσμα αυτού του ξεσηκωμού —μετά από μερικές νίκες (1649)— θα είναι η Πολωνία να αναγνωρίσει στον αρχηγό τους, τον Bogdan Khmel'nickij, τον τίτλο του χατμάνου. Έστερα από αυτά τα γεγονότα οι Κοζάκοι θα στραφούν προς τους Ρώσους και θα επιδιώξουν να ενωθούν μαζί τους, βλ. S. G. Pouškareu, *Obzor rousskoj istorii* (Ανασκόπηση της ρωσικής ιστορίας), Ν'ιου Ιορκ 1953, σ. 223-224, *Istorija SSSR s drevnejšikh vremen do našikh dnei* (Ιστορία της ΕΣΣΔ από των παλαιωτάτων χρόνων μέχρι των ημερών μας), Moskva 1967, σειρά I, τ. III, σ. 56-70, M. Laran et J. Saussay, *La Russie ancienne IX-XVII s.*, Paris 1975, σ. 283, σημ. 1.

4. Το πόσο σωστή ήταν η κίνηση αυτή του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου, να στηρίξει όλες του τις ελπίδες στην πολεμική τέχνη των Κοζάκων για την αποτίναξη του

μα κατά των Τούρκων, ιδιαίτερα αν βρίσκονταν κάτω από την προστασία της Μόσχας. Προς το σκοπό αυτό ο έλληνας πατριάρχης, ενώ θα βρίσκεται ακόμη στις παραδουναβικές ηγεμονίες, θα συνάψει σχέσεις και θα έρθει σε επαφή με το χάτμανο των Κοζάκων, τον Bogdan Khmel'nickij¹, και αυτός θα στείλει στη Μολδαβία το συνταγματάρχη Siloujan Mouzelonskij να τον συνοδεύσει στη Vinica της Λιθουανίας και από εκεί στο Κίεβο και στη Μόσχα².

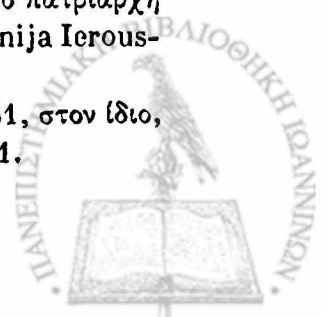
Βασικά το σχέδιο του Παΐσιου, σε πρώτη φάση, απέβλεπε στην προσάρτηση της Ουκρανίας στη Μόσχα και στη συνέχεια, σε δεύτερη φάση, στην υπαγωγή της Μολδαβίας κάτω από την προστασία του τσάρου. Έτσι η Ρωσία, φθάνοντας πλέον στο Δούναβη, καθώς θα έβγαινε ενισχυμένη από την ένωση με αυτούς τους λαούς, θα ερχόταν σε άμεση επαφή και επικοινωνία με τους άλλους υπόδουλους ορθόδοξους λαούς και με τη σύμπραξή τους θα έδινε το τελικό χτύπημα στην Οθωμανική αυτοκρατορία³. Με αυτές τις σκέψεις και με αυτά τα σχέδια ο Παΐσιος συναντήθηκε με τον Khmel'nickij και, αφού ευλόγησε

τούρκικου ζυγού, έρχεται μισό περίπου αιώνα αργότερα να μας το επιβεβαιώσει η στάση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεου. Ο Δοσίθεος, καθώς συνεχώς εξωθούσε τον Μ. Πέτρο σε ένα αποφασιστικό πόλεμο κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ποτέ δεν έπαψε να φροντίζει και στο να καταστεί η Ρωσία μια πραγματικά ισχυρή και υπολογίσιμη δύναμη. Με αυτό το πνεύμα, στις 2 Αυγούστου 1700, γράφοντας ένα μακροσκελέστατο γράμμα, συμβούλευε το Μέγα Πέτρο να συνάψει στενούς δεσμούς με τους Κοζάκους και να φροντίσει ώστε οι τελευταίοι να μη χάσουν τίποτα από την παλιά τους πολεμική τέχνη και ετοιμότητα, γιατί αυτοί πράγματι πάντα ήταν μια σοβαρή απειλή για τους Τούρκους, βλ. N. F. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskago patriarkha Dossifeja s rousskim pravitel'stvom*, ό.π., σ. 253-256, Priloženie No 4, σ.15-21, όπου ο Έλληνας πατριάρχης με σειρά επιχειρημάτων καταδεικνύει την αναγκαιότητα και σπουδαιότητα των Κοζάκων και της πολεμικής αυτών αρετής. Η χαλκογραφία του 17ου αι. με τον ένοπλο Κοζάκο (βλ. εικόνα 6) έχει την ακόλουθη επιγραφή: «Αυτοί οι λαοί κατοικούν κοντά στη Μαύρη Θάλασσα και είναι ο τρόμος όλων των γειτόνων για τις επιδρομές τους στην Τουρκία, την Πολωνία και τη Μόσχα. Δεν υπολογίζουν τίποτα και στο πέρασμά τους πυρπολούν και σφάζουν· η συμπεριφορά τους είναι τόσο άγρια που μένει κανείς άναυδος και παγώνει από τη φρίκη του βλέμματός των».

1. Ο Bogdan Khmel'nickij, Πολωνός στην καταγωγή (βλ. εικόνα 2), γεννήθηκε γύρω στα 1595 και εξαιτίας μιας διαφοράς που είχε με ένα μεγαλοκτηματία φυλακίστηκε. Σύντομα δραπέτευσε και αφού κατέφυγε στους Κοζάκους του Δνειπέρου, αυτοί τον ανακήρυξαν αρχηγό τους. Ο Khmel'nickij, πριν πεθάνει (27.7.1657), ζήτησε να τον διαδεχτεί ο γιος του Iourij, αλλά η «rada» (συνέλευση) των Κοζάκων εξέλεξε τον μέχρι τότε γραμματέα Ivan Vygon'skij, ο οποίος είχε μυστικές διασυνδέσεις με τους Πολωνούς.

2. Τις πληροφορίες αυτές τις κατέθεσαν την 1 Δεκεμβρίου 1648 στη συνήθη ανάκριση του Passol'skij prikaz (Γραφείο εξωτερικών) οι ιερομόναχοι της μονής Ζωγράφου Petronij Palladij και Sil'vestr, οι οποίοι στις 2 Οκτωβρίου ξεκίνησαν με τη συνοδεία του πατριάρχη Παΐσιου και στις 19 του ίδιου μήνα έφθασαν στην Vinica, βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, ό.π., σ. 121.

3. Βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, ό.π., σ. 161, στον ίδιο, *Priezd byvsogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara*, ό.π., σ. 370, 371.

τον αγώνα των Καζάκων κατά των Πολωνών, παρακίνησε τον χάτμανο να τεθεί κάτω από την προστασία του τσάρου και προσφέρθηκε να μεσιτεύσει προς ευόδωση αυτού του σκοπού. Τότε ο χάτμανος καί όλο το στράτευμα των Κοζάκων του Δνειπέρου εξουσιοδότησαν τον έλληνα πατριάρχη να μεσολαβήσει να τεθούν κάτω από την προστασία της Μόσχας και να βοηθήσει ο τσάρος στον πόλεμο κατά των Πολωνών¹. Ο Παΐσιος, φθάνοντας στη Μόσχα, στις συνεχείς επαφές του με τον ίδιο τον τσάρο, αλλά και με τους αξιωματούχους της αυλής, αγωνίζεται για την προώθηση αυτών των σχεδίων. Στις 29 Ιανουαρίου 1649, δύο μέρες μετά την άφιξή του τον επισκέπτεται από μέρος του τσάρου ο γραμματέας της Δούμα Mikhail Vološeninon και, καθώς τον ρωτά για την υγεία και το σκοπό του ταξιδιού του, ο Παΐσιος αμέσως θα αναφερθεί στην προσάρτηση της Ουκρανίας στη Μόσχα². Όταν πάλι στις 4 Φεβρουαρίου 1649 ο τσάρος, παρουσία των βογιάρων και των αξιωματούχων της αυλής, θα δεχτεί με ιδιαίτερες τιμές στη χρυσή αίθουσα του θρόνου τον έλληνα πατριάρχη, αυτός στην προσφώνησή του, αποκαλώντας τον Αλέξιο κληρονόμο του θρόνου του Μ. Κωνσταντίνου, θα κάνει έκκληση να λυτρώσει τους έλληνες ως άλλος Μωυσής από το ζυγό των Τούρκων³. Ένα μήνα αργότερα, στις 2 Μαρτίου 1649, θα γράψει στον τσάρο ζητώντας να θέσει υπό την προστασία του τους αγίους Τόπους. «Έχετε τη δύναμη, γράφει ο Παΐσιος, να ελευθερώσετε αυτή την αγία και μεγάλη Εκκλησία, που αφανίζεται από τους αιρετικούς και κάθε μέρα καταβάλλεται από τα χτυπήματα του Αγαρηνού με σκοπό να πάρουν από τα χέρια μας τους αγίους και ιερούς Τόπους, τους οποίους εμείς ημέρα και νύκτα αγωνιζόμαστε να κρατήσουμε, για να μην ονειδιστεί η Ορθοδοξία»⁴.

Η στάση της Μόσχας στην ελληνική υπόθεση και η αδυναμία της να έλθει σε σύγκρουση με την Οθωμανική αυτοκρατορία.

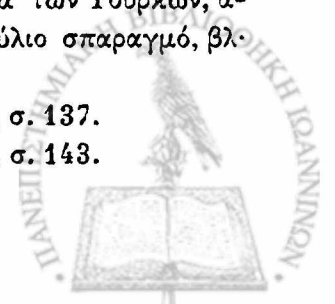
Όμως στη Μόσχα ο έλληνας Πατριάρχης δε βρήκε το κλίμα που έλπιζε για την πραγμάτωση των ελληνικών σχεδίων. Ιδιαίτερα στο θέμα των Κοζάκων η στάση της ρωσικής κυβερνήσεως ήταν απόλυτα αρνητική. Ο Ν. Φ. Κα-

1. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 131, 145, 155.

2. Στις επερωτήσεις της 29 Ιανουαρίου του γραμματέα της Δούμα Mikhail Vološeninon ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Παΐσιος δήλωσε ότι άκουσε από τον Khmel'nickij να λέγει πως οι Κιρκάσιοι ευθύς ως θα ειρήνευαν με τους Πολωνούς, θα σχημάτιζαν με τους Τατάρους της Κριμαίας μια μεγάλη δύναμη, η οποία μέσω της Μολδαβίας και της Βλαχίας θα βάδιζε κατά των Τούρκων. Και σε περίπτωση που οι παραδουνάβιες ηγεμονίες δε θα ήθελαν να συμπράξουν, τότε αυτοί και μόνοι τους θα αποτελούσαν σοβαρή απειλή κατά των Τούρκων, αφού οι τελευταίοι είχαν αποδεκατιστεί από τους Βενετούς και από τον εμφύλιο σπαραγμό, βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 131.

3. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 137.

4. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 143.

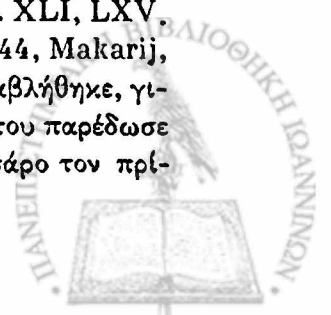
pterev θα πει πως ο Παΐσιος δεν ήταν διόλου ευχαριστημένος από τα αποτελέσματα αυτής της αποστολής του και ότι τη δυσαρέσκειά του αυτή φανερά την εξέφρασε στο ρώσο μοναχό Σουχάνοφ¹, που τον συνόδευε κατά την αναχώρησή του από τη Μόσχα. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο έλληνας Πατριάρχης έφυγε από τη Μόσχα με αισθήματα πικρίας για την όλη στάση της ρωσικής κυβέρνησης στο ελληνικό θέμα. Όταν μάλιστα στις 6 Μαΐου 1649² ο Παΐσιος επισκέφτηκε τον τσάρο για να τον αποχαιρετήσει, ο Αλέξιος τον δέχτηκε και πάλι μαγαλόπρεπα στη χρυσή αίθουσα του παλατιού, φέροντας στην κεφαλή το διάδημα και κρατώντας στο χέρι το σκήπτρο, όπως ακριβώς και κατά την ημέρα της υποδοχής³, αλλά στο λόγο, τον οποίο από μέρους του διάβασε ο γραμματέας Mikhail Vološeninov, μεταξύ άλλων είπε στον έλληνα Πατριάρχη: «Με θλίψη στην ψυχή και συντριβή στην καρδιά μας ακούμε για την έκταση της βίας που συντελείται στους αγίους Τόπους από τους άπιστους Τούρκους, αλλά κανείς δεν μπορεί να εναντιωθεί στη βούληση του θεού, γιατί μόνο ο Κύριος είναι αυτός που γνωρίζει αυτό το οποίο ετοίμασε για τη σωτηρία της ψυχής μας. Αμφότεροι δε, ελπίζοντας στη μεγαλοψυχία Του, διαρκώς έχουμε αυτή την έγνοια και (ευχόμαστε) όπως ο Κύριος αποστρέψει τη δίκαιή του οργή και επιστρέψει τον άγιο Τάφο και την αγία πόλη Ιερουσαλήμ στα χέρια των θεοσεβών αυτοκρατόρων...»⁴.

1. Βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, ό.π., σ. 155. Για τους λόγους που ο Ρώσος μοναχός Σουχάνοφ ακολουθούσε τον πατριάρχη Παΐσιο στην Ανατολή βλ. Χ. Λασκαρίδη, *Ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα (17ος αι.)*, ό.π., σ. 39-47.

2. Ο μητροπολίτης Makarij (βλ. *Istorija Rousskoj Cerkvi* (Ιστορία της Ρωσικής Εκκλησίας), τ. XI, σ. 141), αναφέρει ότι ήταν στις 7 Μαΐου. Η αποχαιρετιστήρια τελετή επαναλήφτηκε στις 27 του ίδιου μήνα, βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, ό.π., σ. 144, 147, Makarij, *Istorija Rousskoj Cerkvi*, ό.π., τ. XI, σ. 141.

3. Ο πατριάρχης Παΐσιος και ο ίδιος έμεινε έκθαμβος από την επισημότητα και τη θερμή υποδοχή που του επιφύλαξε ο Αλέξιος Μιχαήλοβιτς στη Μόσχα. Γι' αυτό δε θα πάψει και στα γράμματά του να ευχαριστεί τον Αλέξιο που τον δέχτηκε τόσο μαγαλόπρεπα. Στο πρώτο από αυτά, που γράφτηκε στις 12 Ιουνίου 1649 από τον πρώτο σταθμό καθώς αναχώρησε από τη Μόσχα, ο Παΐσιος γράφει: *...και ήλθα, και προσκύνησα τον νέον βασιλέα, και ευλόγησα, και ευχήθηκα, κατά το πρόπον, και όλον του το παλάτιον και το στρατόπαιδον αυτού και ελέησε, και εδοξιώθη, και με ετίμησε μεγάλως, και εφάνη νέος κήτωρ, ώσπερ ο μέγας εν βασιλεύσι Κωνσταντίνος, βοηθός, ελεήμων και υπερασπιστής της αγιωτάτης μεγάλης εκκλησίας του αγίου και ζωοδόχου τάφου. Λίγο αργότερα (10 Νοεμβρίου 1649) θα ξαναγράψει από το Ιάσιο: *...διό της την τιμήν και την δεξίωσιν, οπού έκαμες εις εμένα, ούτε νύκτα, ούτε ημέρα ευγενή (δε βγαίνει) από την μνήμην του νοός μου και όχι μόνον εδώ εις ετούτον τον φθαρτόν κόσμον, αμή ακομί και εις την άνω Ι(εροσο)λήμ, και εις εκείνον τον άφθαρτον κόσμον και αιώνιον.* βλ. Belokourov, *Soukhanov*, ό.π., σ. XLI, LXV.*

4. Βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, ό.π., σ. 144, Makarij, *Istorija Rousskoj Cerkvi*, ό.π., τ. XI, σ. 141. Τελικά, η αναχώρηση αυτή αναβλήθηκε, γιατί, μόλις ο Παΐσιος εξήλθε από το παλάτι του τσάρου, ειδικός απεσταλμένος του παρέδωσε επείγον μήνυμα του χατμάνου Khmel'nickij. Τότε ο Παΐσιος έστειλε στον τσάρο τον πρί-

Γεγονός είναι ότι η ρωσική κυβέρνηση δεν έτρεφε εμπιστοσύνη στους Κοζάκους, γιατί αυτοί είχαν συμμαχήσει με τούς θανάσιμους εχθρούς της Μόσχας, τους Τατάρους¹ και ότι εξαιτίας τους -όπως τουλάχιστον επίσημα ισχυρίστηκαν στον έλληνα Πατριάρχη- οι Ρώσοι δεν ήταν διατεθειμένοι να καταπατήσουν τη «συνθήκη διαρκούς ειρήνης», την οποία είχαν συνάψει με τους Πολωνούς. Συγκεκριμένα, στις 9 Μαΐου ο βογιάρος της αυλής Alexej L'νον και ο γραμματέας της Δούμα Mikhail Vološeniniv, παρουσιάστηκαν από μέρους του τσάρου στον Παΐσιο λέγοντας ότι «τα στρατεύματα της μεγαλοσύνης του τσάρου, λόγω της συνθήκης διαρκούς ειρήνης αδυνατούν να δώσουν βοήθεια στο στράτευμα των Κοζάκων του Δνεπέρου, όπως ακριβώς και σε αυτό δεν επιτρέπεται με τα εδάφη του να προσχωρήσει στη μεγαλοσύνη του τσάρου, γιατί η συνθήκη διαρκούς ειρήνης με κανένα τρόπο δεν επιτρέπεται να διαταραχτεί»². Κατά την άποψή μου ο ισχυρισμός αυτός της ρωσικής κυβερνήσεως αποτελεί απλή δικαιολογία προς τον Παΐσιο, γιατί ο Αλέξιος δεν απέκρυψε από τον έλληνα Πατριάρχη πως για χάρη των Κοζάκων ήταν διατεθειμένος να καταπατήσει την ειρήνη όχι μόνο με τους Πολωνούς, αλλά ακόμη και με άλλα βασίλεια³. Και ο λόγος που δε τους βοήθησε ήταν ότι αυτοί συμμαχήσαν στο παρελθόν με τους Τατάρους και τους Τούρκους⁴.

Θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι την ελληνική υπόθεση, δηλαδή την τύχη του Ελληνισμού η ρωσική κυβέρνηση -άσχετα προς την οικονομική και γενναιοδωρη φραστική⁵ συμπαράσταση- ανέκαθεν την αντιμετώπιζε με κάποιο σκε-

γκιπα Evfimij Myšeskij ζητώντας από τον Αλέξιο να στείλει τον προσωπικό του βογιάρο για να του ανακοινώσει ένα μεγάλο κρατικό μυστικό (gossoudareno tajnoe velikoe delo). Ο Αλέξιος έστειλε το βογιάρο της αυλής Alexej L'νον και το γραμματέα της Δούμα Mikhail Vološeninov και ο πατριάρχης τους ανακοίνωσε ότι η δίαιτα των Κοζάκων είχε εγκρίνει τις προτάσεις που αυτός είχε προσκομίσει στον τσάρο για το θέμα της προσαρτήσεως της Ουκρανίας, βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhon, ό.π., σ. 131, 145, 146.

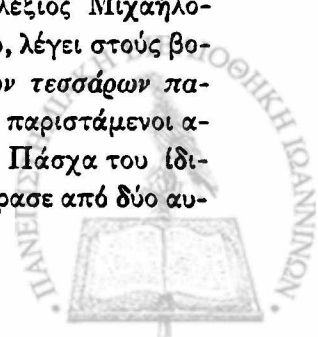
1. Βλέπε την ομολογία του ίδιου του τσάρου στην επιστολή του Παΐσιου (Belokourov, Soukhanov, ό.π., σ. LIV).

2. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhon, ό.π., σ. 146, 155.

3. Εδώ ο τσάρος εννοεί τη Λιθουανία, γιατί και με αυτή είχε συνάψει «συνθήκη διαρκούς ειρήνης».

4. *καί ήμουνα άξιος, είπε ο τσάρος στον Παΐσιο, να χαλάσω και Λεχεία και άλα ρηγάτα με του λόγου τους, αμί αυτή επήρε τατάρους και τούρκους και άλα μαζόματα και εις τουτο και εγο μακαριόταται τεις τούτο (γι'αυτό) δέν εδοσα ος τόρα βοείθον...*, βλ. Belokourov, Soukhanov, ό. π., σ. LIV.

5. Κατά τη μαρτυρία του ιεροδιακόνου Παύλου από το Χαλέπι, ο Αλέξιος Μιχαήλοβιτς, προπέμποντας (29 Μαΐου 1656) τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Μακάριο, λέγει στους βογιάρους: *προσεύχομαι στο Θεό να δω πριν πεθάνω τον Μακάριο μεταξύ των τεσσάρων πατριαρχών με πέμπτο τον δικό μας να λειτουργούν στην Αγία Σοφία* και οι παριστάμενοι απάντησαν: *Ο Θεός να δώσει*. Ακόμη ο Αλέξιος, όταν την πρώτη μέρα του Πάσχα του ίδιου έτους δέχτηκε την αντιπροσωπεία των Ελλήνων εμπόρων, αφού τους μοίρασε από δύο αυ-

πτικισμό και με αφάνταστη υστεροβουλία¹. Εξάλλου, την εποχή αυτή η Ρωσία ήταν μεν μια «ανερχόμενη δύναμη», αλλά δεν έπαυε να είναι και ένας γίγαντας με πηλίνα πόδια, που εξαιτίας της αμάθειας και της ελλείψεως τεχνικής

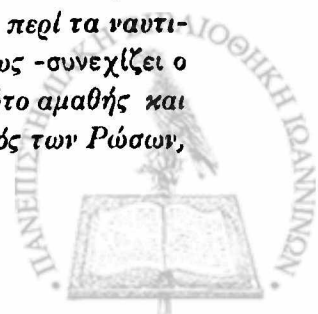
γά και τους έκανε νεύμα να τον πλησιάσουν, τους είπε: *Θέλετε να σας ελευθερώσω από τη σκλαβιά; Και αυτοί προσκυνώντας ανεφώνησαν λέγοντας: και πώς να μην το θέλουμε!*. Και ο Αλέξιος συνέχισε: *όταν επιστρέψετε στην πατρίδα σας παρακαλέστε τους αρχιερείς σας, τους ιερείς και τους μοναχούς να προσευχηθούν για μένα και να παρακαλέσουν το Θεό ώστε με τις προσευχές τους το σπαθί μου να μπορέσει να κόψει τον τράχηλο των εχθρών μου*, βλ. N.F. Kapterev, *Patriarkh Nikon i car' Alexej Mikhajlovič* (Ο πατριάρχης Νίκων και ο τσάρος Αλέξιος Μιχαήλοβιτς), Moskva 1909, τ. I, σ. 45, A. B. Kartashev, *Očerki po istorikii Roussoj Cerkvi* (Μελέτες ιστορίας της Ρωσικής Εκκλησίας), Pariž 1959, τ. II, σ. 123. Όμως, όλα αυτά -άσχετα με την ευεργετική ψυχολογική επίδραση, που είχαν στους Έλληνες- τελικά έμειναν ένα όνειρο.

1. Αιώνες τώρα, το μεγάλο όνειρο της Ρωσίας ήταν η κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως, όχι φυσικά με το σκοπό να την παραδώσει στους Έλληνες, αλλά προς υλοποίηση των δικών της επεκτατικών πολιτικών σχεδίων. Οι ιδιοτελείς αυτές σκέψεις των Ρώσων έχουν την αρχή τους στα μέσα αυτού του ίδιου του 17ου αι. Όπως αναφέρει ο σοβιετικός ακαδημαϊκός και μελετητής της φιλοσοφίας D. T. Oursoul την εποχή αυτή στην Ανατολική και Νότιο-Ανατολική Ευρώπη καθιέρωσαν εμφανίστηκαν έντονοι πολιτικοί ανταγωνισμοί, που απαιτούσαν τη λύση τους. Ειδικότερα στο πρώτο μισό του 17ου αι. λόγοι οικονομικοί και κοινωνικοί ώθησαν τη Ρωσία να αναζητήσει διέξοδο στη Βαλτική και στη Μαύρη θάλασσα. Η διέξοδος αυτή της Ρωσίας στο βορρά και στο νότο, όπως αναφέρει ο Oursoul, ήταν ενέργεια ζωτικής σημασίας για τη χώρα του, γιατί διαφορετικά η Ρωσία δε θα μπορούσε να επεκτείνει τις σχέσεις του εξωτερικού εμπορίου της. Και, καθώς η εξόδος προς τη Μαύρη θάλασσα ήταν κλειστή από την Οθωμανική αυτοκρατορία, η πρώτη σκέψη της τσαρικής Ρωσίας ήταν πλέον η προσπάθεια να εκτοπίσει τους Τούρκους από τη βόρεια περιοχή της Μαύρης θάλασσας, αιτία που στο δεύτερο μισό του 17ου αι. προκάλεσε τους συνεχείς και αιματηρούς πολέμους με την Οθωμανική αυτοκρατορία, πόλεμοι που κράτησαν πάνω από 200 χρόνια. Έτσι, συνεχίζει ο Oursoul, η τσαρική κυβέρνηση απέβλεπε στην κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως και των στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων, βλ. D. T. Oursoul, *Nikolaj Gavrilovič Mileskou Sfasarij* (Νικόλαος Μιλέσκου Σπαθάριος, γιός του Γαβριήλ), Moskva 1980, σ. 36, 37. Όμως ακόμη πιο σαφής και πιο κατηγορηματικός στο θέμα αυτό θα είναι ο Β.Ι. Λένιν, ο οποίος γράφει: *Επί αιώνες ο τσαρισμός θα επιδιώξει την κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως και τον μεγαλύτερο τμήματος της Ασίας, χαράσσοντας συστηματικά την κατάλληλη πολιτική και επωφελούμενος προς το σκοπό αυτό από τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις των Μεγάλων Δυνάμεων*, βλ. D.T. Oursoul, *Nikolaj Gavrilovič Mileskou Sfasarij*, ό.π., σ. 37 και Β. Ι. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij* (Πλήρης συλλογή των έργων). Έκδοση 5, τ. 30, σ. 186. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο και ο Ρώσος μοναχός Σουχάνοφ κατά τη διάρκεια του τρίτου ταξιδιού του, διερχόμενος από την Κωνσταντινούπολη (13-19 Ιουνίου 1651), σχεδίαζε με κάθε λεπτομέρεια την εσωτερική και εξωτερική οχύρωση της Πόλεως, προφανώς εκτελώντας εντολή του Γραφείου εξωτερικών, βλ. Belokourov, Soukhanov, ό.π., σ. 257. Τα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας θα φθάσουν στο απόγειό τους κατά την περίοδο της Μεγάλης Αικατερίνης, η οποία, εξάπτοντας το θρησκευτικό πατριωτισμό των Ρώσων και εκμεταλλευόμενη τον πόθο των ραγιάδων για ελευθερία, θα προσδώσει στα σχέδιά της χαρακτήρα σταυροφορίας της Ορθοδοξίας κατά της Ημισελήνου. Τα σχέδια αυτά θα αγγίσουν τα όρια της πραγματοποιήσεως, ιδιαίτερα με την καταστροφή στις 4 Ιουλίου 1770 του τούρκικου στόλου στο Τσεσμέν από τον Ορλόφ. Τέτοια θα είναι η

υποδομής για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα εξακολούθησε να παραμένει σε αυτό το στάδιο, εντυπωσιάζοντας και προκαλώντας δέος περισσότερο με τον επιβλητικό της όγκο παρά με την πραγματική της δύναμη. Ο Γρηγ. Παπαμιχαήλ, αναφερόμενος στις σχέσεις της Ρωσίας με τα κράτη της Δύσεως, θα πει ότι «τα κράτη αυτά, φοβούμενα τον εκπολιτισμόν της Ρωσίας και την παντοιοτρόπον ενίσχυσίν της, επεδίωκον να ανακόπτωσι την πρόοδόν της εις ό,τι εξ αυτών εξηρτάτο»¹. Κατά φυσική συνέπεια, η Ρωσία δεν είχε τη δύναμη να αποτολμήσει ένα πόλεμο με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Αλλά -χωρίς κανείς να αγνοεί και τα φλέγοντα εσωτερικά της προβλήματα- ένας άλλος σοβαρός λόγος που η Ρωσία δεν ήταν σε θέση να αναλάβει πολεμική δράση κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, είναι ότι διαρκώς αυτή βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση και σε προστριβές και με τους γείτονες: Πολωνούς, Λιθουανούς και Σουηδούς και, όπως πολύ εύστοχα θα σημειώσει ο Karlerev, ένα τέτοιο πόλεμο με την Οθωμανική αυτοκρατορία προς απελευθέρωση της ορθόδοξης Ανατολής,

έξαρση και ο ενθουσιασμός των Ρώσων που στα 1769 το αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο θα προβεί στην κοπή ειδικού μεταλλίου σε ανάμνηση της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως από τους Ρώσους, μια άλωση όμως που πραγματοποιήθηκε μόνο στα μετάλλια. Στη μία όψη του μεταλλίου απεικονίζεται η αυτοκράτειρα με την επιγραφή: *Αικατερίνα II αυτοκράτειρα της Ρωσίας προστάτιδα των πιστών*, ενώ στην άλλη, οι μιναρέδες της Αγίας Σοφίας, στην Κωνσταντινούπολη, να κατακρημνίζονται κάτω από τις αστραπές στα κύματα της μανιασμένης θάλασσας, με τις επιγραφές: *θα καταρριφθούν και θα κατακρημνισθούν και τω Υπερασπιστή της Ορθοδοξίας*. Οι δύο αυτές όψεις του μεταλλίου (βλ. εικόνα 3,4) διακοσμούν το εξώφυλλο μιας ποιητικής συλλογής ιταλικών στίχων στα 1771 με τον τίτλο: «Componimenti poetici di vari autori in lode di Caterina II, Napoli 1771», βλ. T. A. Afanassiev, *Obzor kollekcij «istoričeskikh ekzempliarov otdela redkoj knigi Gosudarstvennoj Poubličnoj Biblioteki im. M. E. Saltylkova-Ščedrina»*, Leningrad 1968, σ. 164, Πρβλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων* (1985), ό.π., σ. 234. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Ζαχ. Τσιρπανλή που έθεσε υπόψη μου την παραπάνω μελέτη του Μ.Ι. Μανούσακα. Ευχαριστίες και στις I. F. Grigor'eva και Lidija Feodorovna Karjalova για την αποστολή του φωτογραφικού υλικού, αλλά και που έθεσαν υπόψη μου το παραπάνω άρθρο του T. Afanassiev.

1. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας των Δυτικών, συνεχίζει ο Γρηγ. Παπαμιχαήλ, ο Σιγισμούνδος της Πολωνίας, διεξάγοντας εντατική προπαγάνδα για την απομόνωση της Ρωσίας από την Ευρώπη, πέτυχε και ματαίωσε τη συμφωνία, την οποία στα 1547 είχε συνάψει ο Ιβάν Δ' ο Τρομερός με τον αυτοκράτορα Κάρολο Ε' της Γερμανίας για, την αποστολή στη Ρωσία 120 επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων (καλλιτεχνών, μηχανικών, τεχνικών, ιατρών, φαρμακοποιών, τυπογράφων, γλωσσομαθών, ακόμη και θεολόγων). Χαρακτηριστικές επίσης είναι και τρεις επιστολές (στα 1566, 1568, 1569) του Σιγισμούνδου, ο οποίος, γράφοντας προς την Ελισάβετ της Αγγλίας, τόνιζε πως *δεν συνέφερεν εις αυτόν και εις ολόκληρον τον Χριστιανισμόν να εφοδιάση την Μόσχαν δια προσωπικού ειδικού περί τα ναυτικά, ήτοι δι' όπλον επικινδύνου εις χείρας τιαύτης βαρβάρου χώρας... Πάντως -συνεχίζει ο Πολωνός βασιλιάς- ημείς επικώμεν αυτόν (το μοσχοβίτη) μέχρι τούδε, διότι ήτο αμαθής και άγευστος πολιτικής*. βλ. Γρηγ. Παπαμιχαήλ, *Μάξιμος ο Γραικός, ο φωτισμός των Ρώσων*, Αθήνα 1950, σ. 46, 47.

χάριν του οποίου ο Παΐσιος με τόσο ζήλο και με τόσο πάθος είχε επιδοθεί στα πολιτικά πράγματα της εποχής εκείνης, ήταν κάτι που η Ρωσία εκείνο τον καιρό δεν μπορούσε ούτε καν να το διανοηθεί¹.

Η συμβολή των Ελλήνων στην ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα.

Και ενώ τα σχέδια αυτά του πατριάρχη Παΐσιου προς αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού, με τη βοήθεια των Κοζάκων και της Ρωσίας, τελικά δεν τελεσφόρησαν, ωστόσο η συμβολή των Ελλήνων για την ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα είναι κάτι που κανείς δεν μπορεί να το αμφισβητήσει. Δεν συμερίζομαι την άποψη του Kapterev ότι η αποστολή του Παΐσιου ειδικότερα στο θέμα των Κοζάκων είχε αποτύχει², γιατί όχι μόνο η ένωση αυτή τελικά πραγματοποιήθηκε και μάλιστα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα (8 Ιανουαρίου 1654), αλλά κυρίως για το λόγο ότι ο Παΐσιος επιστρέφοντας από τη Μόσχα μετέφερε στον Khmel'nickij από μέρους του τσάρου μίαν απάντηση τελείως διαφορετική από αυτή που στις 9 Μαΐου η ρωσική κυβέρνηση επίσημα ανήγγειλε στον έλληνα Πατριάρχη. Στο μήνυμά του αυτό ο Αλέξιος Μιχαήλοβιτς μέσω του Παΐσιου ενθαρρύνει τον Khmel'nickij να συνεχίσει τον αγώνα ενάντια των Πολωνών και τον βεβαιώνει πως αν χρειαζόταν βοήθεια οπωσδήποτε θα την είχε από τον τσάρο³.

Το μήνυμα αυτό του τσάρου προς τον χάτμανο ήταν μεν προφορικό, αλλά διασώθηκε από τον ίδιο τον Παΐσιο, ο οποίος στις 20 Ιουλίου 1649, γράφοντας στον τσάρο από το Κίεβο, το επαναλαμβάνει λέγοντας τι ακριβώς διεμήνησε στον χάτμανο, προφανώς για να αποφύγει τυχόν παρεξηγήσεις και προς επιβεβαίωση γι' ακόμη μια φορά των όσων ο Αλέξιος του ανέθεσε να μεταβιβάσει στον Khmel'nickij. Η επιστολή αυτή⁴ του Παΐσιου, που αποτελεί μια αδιάψευστη μαρτυρία ότι ο έλληνας Πατριάρχης -η συμβολή του οποίου σήμερα επιμελώς αποσιωπάται και σκόπιμα αγνοείται-, υπήρξε ο πρωτεργάτης και έθεσε τις βάσεις για την ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα, έχει ως ακολούθως:

«Παΐσιος, ελέω Θεού, πατριάρχης της αγίας πόλεως Ι[εροσο]λήμ και πάσης Παλαιστίνης.

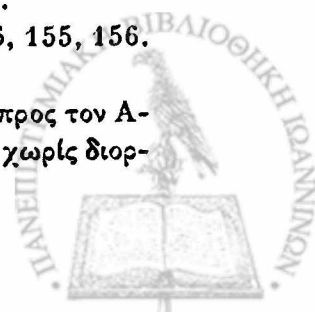
Ευσεβέστατε, θεόστεπτε, χρηστηνικότατε, κρατεότατε, αείτητε, ελέο Θεού μέγα αυθέντα βασηλεύ καί μέγα κνέζη κύριε κύριε, Αλέξη Μιχαηλοβήτζη καί αυτοκράτορ πάσης Ρου-

1. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 162.

2. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 146, 155, 156.

3. Βλ. Belokourov, Soukhanov, ό. π., σ. LIV.

4. Αναδημοσιεύω την επιστολή αυτή του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου προς τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς από τον S. Belokourov (βλ. Soukhanov, ό.π., σ. L-LVII), χωρίς διορθώσεις στην ορθογραφία.

σῆας, βασιλεύ καζανείου, βασιλεύ αστραχανείου, βασιλεύ σημπηρίου, μέγα κνέζη μολέσκας, νοβογραδίου, βλαντημερίου, ντηβερσκοίας, γιουρσκοίας, μπερσκοίας, μπουλγαρίας, ντερνη-χόβου, ραζανήου, μπολοτζήςας, ροστωβήου, γειροσλαβήου, μπελοζερετζήςας, οντοτζήςας, ομπτορτζήου, μέγα αυθέντα γις ηβερίας και τον βασιλέων γουργίας και παντός βορίου μέρος και αυτον τον πολόν αυθεντόν, μέγα αυθέντα και κατεξουσησά, υιέ κατά πνεύμα της ειμών μετριότητος. Ευχωμεν και ευλογί την μεγάλην και κρατεάν σου βασιλήαν, αμά με την ευλογιμένη και θεοστεύπη βασιλήσα κυρία Μαρία και τον ευλογιμένον και θεόστεπτον υιών και μέγα κνέζη κύριων Διμήτριων, αμποτε νά δώση ο Κύριος η ειμών Ιησούς Χριστός και ει δεσπηνα μου η θεοτόκον υρίνη, υγία και στερέωση της μεγάλλης σου βασιλληας, εις εόνα εόνος. Αλό μάθης θέλης και περι ημών, χάριτη Θεού και με το ριζηκόν της μεγάλλης σου βασιλληας, ήλθαμεν καλά και ανενόχλητη εος εδο, εις το Κύοβον και απεδο και εκύ ο Θεός βοθηός. Αλο, πολλοχρονημένε μου βασιλεύ και αυτοκράτορ κύριε Αλέξητ Μιχαειλοβήτζη, εγράφομεν, ος ετάξαμεν, της μεγαλης σου βασιληίας, για να μανθάνεις τα μπάντα, να γινόσκεις τα περη των κφαζικόν¹ και λεχών. Την ημέρα του αγίου Βλαντημερίου μάς επήρε ο μητροπολήτης εις την αγίαν Σωφήαν και μας εφήλεβεν με όλους τους αρχωντες και πώλοκβνηκους². Και έτζη εκύνη την ημέραν ήλθα³ απο τον χάτουμανον επτα νοματη με γράματα του χατουμανου, όπη νά στέλουν βοτάνει⁴ και βολληά⁵ και μολήβη για το σεφέρη⁶ και έτζη εστηλαν δόδεκα βουτζηά βοτάνει και μιλειβη⁷ [sic] και βόληα αμέτρητα. Και έτζη μολυγούσαν ει άνθρωποι και εδιαλάβενυν και τα γράμματα, όπη η λέχοι ειταν διό ταμπουρα και ετζη εδραρνοταν τα σεφέρια κάθε ειμέρα, αχαμνησαν περησω. Και έτζη ευλεπωντας ει λέχοι, οπη για δειό ταμπουρα δεν δήνουντε⁸ να τα κρατουν, εγίνεν ένα και ειληστηκανση μέσα εις το κάστρο, ονοματη Σπάρα και ο χάνης ενε απόξο και δεν αφήνει μήτε δηναμη να ελθη, μήτε ζειρέ⁹. Και ετζη έστηλε ο κράλλη¹⁰ ηκοση μπεντε φλάμπουρα¹¹ δίναμη μεγάλη και διό μπολομπόκουα¹² φλορί για τους λιφετζήδες¹³. Και αποξο ηταν η ταταρι και η καζάκν και ετζη τους εκόψανση όλους, οπη δεν έγλητοσε ζόσα ψηχοί οσους εκοψαν και τους άλου¹⁴ τους επήραν ζοντανούς. Και τόν βήων όλον τον εδοσε ο χάτουμανος του χάνη όλον, ο χάτουμανος επήρεν μονο τα φλάμπουρα και οχι αλον. Και παλε ειλθεν ο Κορέσκιος¹⁵ με μέρικον σεφερι, και εκύνο το εχάλασαν παντελός και ηνέ εις μεγάλον κύντηνον και η λέχοι πρότα εγράφα¹⁶ εις τον χάνει, ότι να εισε με του λόγου μας και εμής να σου δώσωμεν την Καμενήτζη¹⁷ και νά σου δηνομεν και χαράτζη. Και ετζη εστηλε ο χάνης το γράμα του χά-

1. Κοζάκων.
2. συνταγματάρχες.
3. ήλθαν.
4. μπαρούτι.
5. βόλια.
6. στράτευμα.
7. μολύβι.
8. δύνανται.
9. προμήθειες.
10. βασιλιάς.
11. συντάγματα.
12. σκιά.
13. κυβερνητικοί υπάλληλοι.
14. άλλους.
15. Κορέσκιος, παλωνός αξιωματούχος.
16. έγραψαν.
17. Πόλη της Πολωνίας στο βοεβοδάτο του Padol'skij, βλ. στο χάρτη (εικόνα 1).

τουμανου και του ύπη: «χάτουμανε, είδες, τη μου δίδουν ει λέχοι· αν μου τα δόσης -εση καλα, ει τη νομι [νομη] [?] -εση ειξευρης»¹. Και τον αποκρήθηκαι² και του ύπε: «οτη εγο στεκομεν εις τον όρκον, οπου εκάμαμεν, εις αυτό στεκε και ει βασηλήα σου· αν θέλης να το χαλάσης, χαλασέτω, εγο δέν το χαλνάμι, ει τη δόση ο Θεός. εκύνο ας γένη». Καί ετζη την δευτερι ημέρα του εστηλε τους μουρζάκυδες³ και ύπε, ότη αν τη απο τά σήμερα να σκακουν[?] εις το σεφέρι, οπου θελης⁴. Καί ετζη στέκαιτε ο χάνης με τον χάτουμανον πολα στερέα, ότη το σεφέρι τον καζακον απο το περσηνόν ενε τρήδη... πλο⁵ και εις την Λητηφα⁶ εχοι ος πενήντα χοιλληάδες σεφέρι και με τετη μάθημα τους έχοι, οτη να καθουντε και να φηλατου⁷ τον τοπον και να μην πηράζουν τηποτας· και αν εισοις και σηκοθούν ει λητηφάνει απανο τους, ετότες να στηλουν λόγον εις τον χάτουμανον, Καί τόρα δέν ηξεύρομεν, ήλθεν λόγος εις τον χατουμάνον, ει δεν ήλθε· αμη ετουτο ενε, οτη εστηλε διο πολκοβήνκους, ει οπηει ετζεκυσαν τον Κορέσκοι⁸, εκύνους εστηλε εις την Αλήτηφα. Απο την παραμονή του αγίου Ηλληου ήλθα⁹ αλη καζάκυ και λέν, τη¹⁰ εκόψαν τον νερον, οπου ειχαν ει λεχοις και οξο μερήα δεν τους αφήνουν, να ευγουν, και ει αρχώντες ηνε ολη της Λεχοίας εις το τάμπουρο· ος[sic] λέγουν ση και αλά περήσα. Καί αν δόση ο Θεός και ημας στεν γιείς¹¹ στελνομεν παλατα παντα, ητη θέλουν γένη, οτη παντέχω να μου έλθη αποκρηση απω τον χάτουμανον για το γράμα, οπου έδοσα τού πολκοβνειακου και του εγράψα για την απόκρησειν, οπου είχαμεν σητηχημένο¹² νά για να τα αναγγέλομεν της μεγάλλης σου βασηλήας¹³. Καί εις τουτο εγραψα την απόκρησην ετούτην του χάτουμανου και τού ύπα, να γινόςκοι, ότη προς τα εσήνηχα τον χατ[?]...βασηλεος όλα καταλεπτος¹⁴, ολα και εγράψα ετουτα τα λογια εις τον χατουμάνον, ότη προς αυτά μου ύπησ η μεγάλη σου βασηλήα, ότη αλο δεν ηχα τη να τον αποκρηθό και εις τουτο του εγράψα¹⁵, ότη προς να εξεύρης, χάτουμανε, ότη ο πολληχρονημένος ο βασηλεας έχοι μεγάλη αγάπην εις του λόγου

1. ή ότι νομίζεις, εσύ ξέρεις.

2. ο χάτμανος.

3. Τάταρος ευγενής.

4. Τη δεύτερη μέρα ο χάτμανος έστειλε στους μουρζάκηδες είδηση και είπε ότι από σήμερα να κάνουν όπως θέλουν και πως ο καθένας μπορεί να ανήκει στο στράτευμα που θέλει.

5. τριπλασιάστηκε.

6. Λιθουανία.

7. φυλάτουν.

8. οι οποίοι ετσάκισαν τον Κορέσκιο.

9. ήλθαν.

10. ότι.

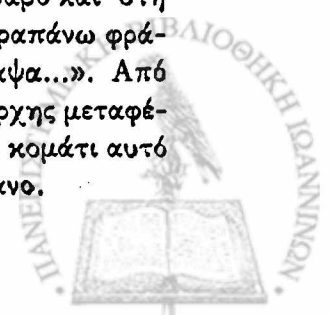
11. και είμαστε υγιείς.

12. συμφωνήσει με τον χάτμανο.

13. Ο Παΐσιος είχε υποσχεθεί να ενημερώσει στην επιστροφή πλήρως το χάτμανο και να του μεταφέρει τις απόψεις του τσάρου.

14. και χάριν αυτής της συμφωνίας έγραψα στον χάτμανο και τον πληροφόρησα ότι συζήτησα λεπτομερώς με τον εκπρόσωπο της βασιλείας σου...

15. Έγραψα στο χάτμανο και όλα εκείνα τα λόγια που μου είπε η μεγαλοσύνη σου, μιας και δεν μπορούσε να δοθεί διαφορετική απάντηση. Και σχετικά με το θέμα αυτό του εγράψα: «Εσύ, χάτμανε, ξέρεις ότι...». Ότι υπήρχε διαφορά απόψεων ανάμεσα στον τσάρο και στη ρωσική κυβέρνηση στο θέμα των Κοζάκων, αυτό καταφαίνεται και από την παραπάνω φράση του Παΐσιου «...οτη αλο δεν ηχα τη να τον αποκρηθό και εις τουτο του εγράψα...». Από το σημείο αυτό το γράμμα πρέπει να έχει εισαγωγικά, γιατί ο έλληνας Πατριάρχης μεταφέρει αυτολεξεί στο χάτμανο τις σκέψεις και τα συναισθήματα του τσάρου. Στο κομμάτι αυτό περιλαμβάνεται η πολυσήμαντη αυτή απάντηση του τσάρου προς το χάτμανο.

σας. Αμν εις τούτο εφάνεισαν δίσκολον της βασιλλήας, ότι ύπεν ο πολληχρονημένος ο βασιλεύς¹ ότι εμας δεν μας εγυρεύσαν απο πρότα για αυτην την ειπόθεσιν, όπου εγο με την χάρην του Θεού το βασιλλή μου ενε πλούσηο πάρωχο² και εις ανθρώπους και εις βήων και ημουνα αξηρος να χαλάσω και Λεχεία και αλα ρηγάτα με του λόγου τους, αμι αυτη επήρε τατάρους και τουρκους και άλλα μαζόματα και εις τουτο και εγο μακαριόταται τεις τούτο³ δέν εδοσα ος τόρα βοειθον, ότι η βασιλλής, οταν θέλουν νά πολεμου⁴ θελουν νά εινε με την δήναμη τούς νά πολεμου⁵ του⁶ όχτρους, οχοί με μαζόματα και εις τουτον και εμής δέν εστήλαμεν. Αμν να δοση ο Θεός νήκι του χατουμάνου με τους χριστηανούς, νά νηκύση τους εχθρούς τους, και ανήσως και έχω φοβον⁷ [?] απο καμια μεριά έγνηα νά μην εχοι, εγο θέλο τον βοειθηση, ότι εγο ειμε χρεόστης για τους χριστηανούς, νά τούς φηλάτο και πως μάληστα αυτουρους, οπου τους εχω, οσxn πεδιά μου, και γιτόνει μου και ειδικύ μου. Και εις τουτο νά υπης του χατουμάνου, να αντρεβετε και νά πολεμά εις τούς εχθρούς τής πήστι..., και όταν χρηραστη, εγο ετημος ημε να δόσω βοειθόν για να φηλάξο τους χρηρατηανους να μην χάνουντε και άλλα περη[ρι]-σαις⁸ καλόσηνες». Εγραψα για την βασιλλήαν σου, ότι δεν με εμαθετε την ασητήχο τόν χάτουμάνον⁹ ότι εγο τά όσα εσητηχη του βεζήρη και του παναγιότατου πατριάρχου, μία απόκρηση δεν μου ηλθεν. Και εις τουτο αποκρήθηκα και εγο, οτη με εφοτησε ο Θεός για την μεγαλλην σου βασιλλήαν. Και ηησεβο ογληγορα απέδο και παχένο εις τον χάτουμάνον. Αμν το αργιτομιου ενε οσω¹⁰, να μου ελθη γράμα απο τον χάτουμάνον, οτη ο πολκόβνηκος έχοι σήμερον μία ευδομιάδα, οπου εχτασε¹¹ εις τον χάτουμάνον και εις τουτο απαντέχο νά μου έλθη απόκρηση. Και πάλε να τα γράψο κατάλεπτος, της βασιληά σου, τά όσα θελομεν μάθη ανθρώπους ετημους έχο, να τα στήλοτα, ει τη θελουν γενει, την ορα εκυνη. Και εις τούτο, πολληχρονημένε μου βασιλεύ, γράμα δέν εσηηλά ογληγορα, για τη δέν εμάθαμεν καμιά αλήθεια αμι κάθε άνθρωπος και τον λόγο του και εις τουτο δέν ημπορο, να γράψομεν λογια άκαιρα. Αμν αλό, πολλοιχρονειμένε μου βασιλεύ, έσηηλα και εδηκόν μου άνθρωπον μαζη με τους καζάκους, οπου ηλθαν και επήραν το βοτάνει, και την οραxν, οπου νά έλθη, ετημον εχω άνθρωπον να στήλο, οτη εγο έχο κατα νουν, αν δέν τον αντιμόσω, δέν παχένο, οτη θέλο να κάμο ει τη κάμνη, χρηά¹² της μεγάλης σου βασιληάς.¹³ Αμν εγο τηνα ειπώ, οπου εξεύρο να ψάλο πολα καλά αμι κανεις δεν με ακούει. Αμν εχο εληήδαν εις τον Θεόν, να γένει της μεγάλης σου βασιληάς το θελημα. Και πάλε γράψε μου, πολληχρονειμένε μου βασιλεύ, τα πάντα, ει τη καμνηη χρηά, και στήλε μας γράμα, νά μάς ευρη εδό εις το Κύοβο, οτη εγο το πεδή, οπου φέρνει το γράμα, του εδοσα αλογα ολάκωκα¹⁴, οπο παζάρι εις παζάρι, και το εκαμε εις διό ειμέρες νά φτάση εις

1. Αλλά τα λόγια του πολυχρονημένου βασιλιά δεν άρεσαν στους Κοζάκους. Δηλαδή δεν τους άρεσε που ο τσάρος παραπονέθηκε, γιατί ο χάτμανος δεν απευθύνθηκε από την αρχή προς αυτόν.

2. πλουσιοπάροχο.
3. και γι' αυτό.
4. πολεμούν.
5. πολεμούν.
6. τους.
7. και αν ίσως φοβηθεί.
8. περισσές.
9. ότι δε με υποδειξατε τι θα έλεγα στον χάτμανο.
10. η αργοπορία μου είναι μέχρι...
11. έφτασε.
12. για ότι έχεις ανάγκη.
13. γιατί επιθυμώ να υπηρετήσω τη μεγάλη σου βασιλεία.
14. ταχύτατα.

την Πουτύφλη¹, εός αυτου έχοι να καμι ο βοειβόντας. Καί το πεδη, οπου φέρνει το γράμα, αυτο πάλε να στήλετε, να ελθη, οτη τό εγνωρίζου² ει καζάκι, οτη ενε πεδι δικο μου και του διδουν ολακήκα αλογα. Καί δώσε μας, πολληχρονημένε μου βασηλεύ, είδηση, η τη καμινη χρία της μεγάλης σου βασηλήας και εμήσ πάλε τα αυζάνονεν³.

(δ ι' ά λ λ η ς χ ε ι ρ ό ς): Διά τό πκρόν ταύτα. Η χάρις τού παναγάθου Θεού Πατρός, Γιού και αγίου Πνεύματος, και η πρεσβεία τής αγίας Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας και πάντων τών αγίων νά στερεώνουν τήν μεγάλην σου βασιλείαν κραταιάν και αγίαν εις αιώνα αιώνος, εις ημέτερον καύχημα τών ευσεβών και ορθοδόξων χριστιανών. Εγράφη εν Κιοβίο της Ρουσίας, έτος σωτήριον ,αχμθ, μηνί ιουλίω κ', ινδικτίωνος β-αζ. Παΐσιος, ελέω Θεού, πατριάρχης της αγίας πόλεως Ι[εροσο]λήμ⁴.

(ε π ί τ η ς π ί σ ω ό ψ ε ω ς): Τω ευσεβεστάτω, γαλυνοτάτω, ορθοδόξω και θεοστέπτω, μεγίστω βασιλεί και μέγα κνέζη κυρίω κυρίω Αλεξίω Μιχαηλοβίτζη και αυτοκράτορι Βλαν-τημιρίου, Μοσχοβίς και πάσης Ρωσίας προσκυνητώσ και ευλαβώς ευδοθειή⁵.

Το γεγονός ότι ο Παΐσιος την τελευταία στιγμή αναχώρησε από τη Μόσχα με ένα τέτοιο μήνυμα προς το χάτμανο των Κοζάκων, είναι κάτι που με κάνει να πιστεύω πως ο έλληνας Πατριάρχης πέτυχε να προσεταιριστεί στα σχέδιά του τον ισχυρό και φιλόδοξο Νίκωνα, τότε ακόμη μητροπολίτη Νόβγκοροντ, ο οποίος ασκούσε μεγάλη επιρροή στο νεαρό τσάρο. Ο Παΐσιος πρέπει να έπεισε τον Νίκωνα, τον φολόδοξο αυτόν μέλλοντα πατριάρχη, ότι το θέμα της Ουκρανίας είχε άμεση σχέση με το μεγαλεπήβολο ρόλο⁶, που η θεία Πρόνοια επιφύλασσε στον τσάρο και στον προκαθήμενο της Ρωσικής Εκκλησίας να καταστήσουν τη Μόσχα κέντρο της Ορθοδοξίας. Γι'αυτό ακριβώς, όταν ο Παΐσιος επιστρέφει στο Κίεβο, ο ενθουσιασμός του να ξεσηκώσει και να ενώσει κάτω από την ηγεσία της Ρωσίας όλους τους ορθόδοξους υπόδουλους λαούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι ακόμη πιο μεγάλος, πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε τη χάραξη κοινής πολιτικής γραμμής από τους δύο ιεράρχες, τον Παΐσιο και τον Νίκωνα. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1649 ο Παΐσιος προερχόμενος από τη Βλαχία φθάνει στο Ιάσιο⁷. Και στα δύο περίπου χρό-

1. Πουτίβλ.

2. εγνωρίζουν. Παρ'όλο που οι Κοζάκοι ήταν το φόβητρο της περιοχής, ωστόσο είχαν αγαθές σχέσεις με τους Έλληνες και τους πρόσφεραν βοήθεια και προστασία, καθώς διέσχισαν τις περιοχές αυτές.

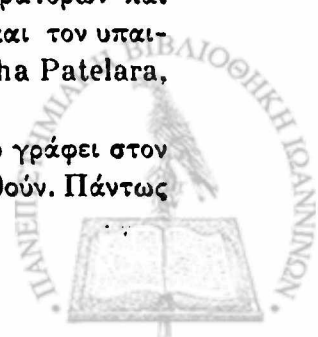
3. για ότι έχει ανάγκη η μεγαλοσύνη σου, και εμείς θα το εκπληρώσουμε.

4. Βλ. εικόνα 5, η υπογραφή του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου.

5. να παραδοθεί καλώς.

6. Φυσικά, ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Παΐσιος υπήρξε ο αυστηρότατος κριτής και πολέμιος της Μοσχοβίτικης μονορθοδοξίας (βλ. Χρ. Λασκαρίδη, Ο Αρσένιος ο Γραικός, ό.π., σ. 6, 29-32, 94, 97-102). Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι, για την προώθηση των πολιτικών του σχεδίων, στις κατ'ιδίαν συζητήσεις του με τον τσάρο και τον Νίκωνα τον πρώτο θα τον κολάκευε λέγοντας πως ο Θεός τον προόριζε για το θρόνο των Ελλήνων αυτοκρατόρων και τον δεύτερο για το θρόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Βλέπε επ' αυτού και τον υπαινιγμό του Ν. F. Kapterev, Priezd byvšogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π., σ. 385.

7. Ο πατριάρχης έφθασε στο Κίεβο στις 12 Ιουλίου 1649 και στις 20, που γράφει στον τσάρο, δεν έχει πάρει ακόμη την απάντηση του χατμάνου για το πού θα συναντηθούν. Πάντως

νια της παραμονής του στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, ο Παΐσιος καταβάλλει υπεράνθρωπες προσπάθειες για να εξομαλύνει τις αντιθέσεις, που υποβόσκουν όχι μόνο ανάμεσα στους βοεβόδες, αλλά και με τον χάτμανο, και στη συνέχεια να πετύχει μια προσέγγιση του Khmel'nickij με τον τσάρο για την οριστική ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα.

Οι φήμες στην Ανατολή.

Στις 10 Νοεμβρίου 1649 ο Σουχάνοφ αναχωρεί επιστρέφοντας στη Μόσχα για θέματα της κυβερνήσεώς του¹. Ο Παΐσιος στέλνει μαζί του και ένα δικό του άνθρωπο, τον Θωμά Μπομπαλιάρη για μια πληρέστερη προφορική ενημέρωση, αλλά και για να μεταφέρουν στον τσάρο το πνεύμα που την εποχή αυτή επικρατούσε στην Ανατολή, καθώς και την ελπίδα που έτρεφαν οι υπόδουλοι χριστιανικοί λαοί, πως είχε έλθει πλέον η μεγάλη στιγμή να αποτινάξουν με τη βοήθεια της Ρωσίας το ζυγό των Τούρκων και ότι όλοι, με μια ψυχή, εύχονταν και παρακαλούσαν να δουν να βασιλεύει στην Κωνσταντινούπολη ο τσάρος της Ρωσίας Αλέξιος Μιχαήλοβιτς² και όχι οι Δυτικοί³. Ακόμη,

στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου τον βρίσκουμε στο Sargorod, από όπου, αφού παρέμεινε για λίγο, μετέβη στη Βλαχία, βλ. Belokourov, Soukhanov, *ό.π.*, σ. 192, 94.

1. Βλ. πιο κάτω σ. 320, σημ. 3. Ο P. Nikolaevskij, *Iz istorii snošenij Rossii s Vostokom, v polovine XVII veka* (Από την ιστορία των σχέσεων της Ρωσίας με την Ανατολή στα μέσα του 17ου αι.), S. Peterbourg 1882, σ. 2, σημ. 2, και ο Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkov, ό.π.*, σ. 156, στον ίδιο, *Priezd byvšogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π.*, σ. 371, λένε ότι ο Σουχάνοφ επέστρεψε στη Μόσχα ειδικά κατόπιν εντολής του Παΐσιου, αλλά από τα γράμματα του Έλληνα πατριάρχη φαίνεται ότι ο Ρώσος μοναχός την εντολή αυτή την είχε από τον ίδιο τον τσάρο: 'Άλλο βασιλεύ πολυχρονημένε, γράφει ο Παΐσιος, εδώ ο Αρσένιος μας είπε, ότι έχει μάθημα από την βασιλεία σου, ει τι ειδήεις την Λεχίαν και Πογδανίαν, να γηρήση οπίσο, να τα ομολογήση της βασιλείας σου' και δια τούτο τόν στέλλω με άνθρωπον πιστόν (πρόκειται για τον αγγελιοφόρο Θωμά Μπομπαλιάρη), βλ. Belokourov, Soukhanov, *ό.π.* σ. LXI, LXIV.

2. Παρόμοιο κλίμα επικρατούσε και στην Κωνσταντινούπολη. Στα μέσα Μαΐου του 1649 φθάνει από τα Ιεροσόλυμα στη Μόσχα κάποιος γέροντας με γράμμα προς τον Έλληνα πατριάρχη. Και ο Παΐσιος στις 21 του ίδιου μήνα πληροφορούσε το Γραφείο εξωτερικών πως στην Κωνσταντινούπολη μερικοί Έλληνες, αγανακτισμένοι από την ταπείνωση και τη βαριά φορολογία, καθώς ο νεαρός σουλτάνος [πρόκειται για τον επταετή Μωάμεθ Δ' (1648-1687)] στην περίοδο του μεγάλου μπαϊραμιού μετέβαινε στην Αγία Σοφία να προσευχηθεί, πέταξαν το κάλυμμα της κεφαλής κραυγάζοντας: *κάντε μας, λοιπόν, μουσουλμάνους!* Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας ήταν να τρομάξει το άλογο και να πέσει στο έδαφος η τιάρα με τα φτερά του νεαρού σουλτάνου. Το γεγονός αυτό, γράφει ο Παΐσιος, θεωρήθηκε και από τους ίδιους τους Τούρκους ως κακό σημάδι και έλεγαν πως σύντομα θα καταλύταν η Οθωμανική αυτοκρατορία. Ακόμη γράφει ο Παΐσιος πως κυκλοφορούσε η φήμη ότι και το άκουσμα του ονόματος του τσάρου της Μόσχας προκαλούσε φόβο και ότι όλοι πίστευαν πως οι Κοζάκοι θα ήταν αυτοί που θα πραγματοποιούσαν τα προστάγματα του Ρώσου μονάρχη, βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π.*, σ. 147.

3. Βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π.*, σ. 157, *Priezd byvšogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π.*, σ. 371. Στα γράμματα αυτά με

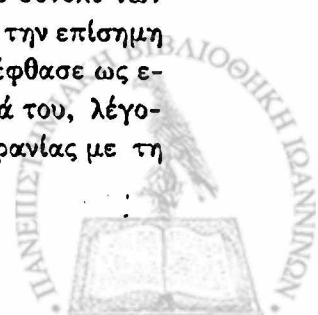
Σουχάνοφ και Μπομπαλιάρης ανέφεραν στο Γραφείο εξωτερικών πως, σύμφωνα με όσα είχαν ακούσει, ο σουλτάνος είχε διατάξει στο χάνο της Κριμαίας να προετοιμάζεται για πόλεμο κατά της Ρωσίας. Συνεχίζοντας οι αγγελιοφόροι είπαν ότι, καθώς οι βοεβόδες Βασίλειος της Μολδαβίας και Ματθαίος της Βλαχίας είχαν σκοπό το καλοκαίρι να βαδίσουν κατά της Κωνσταντινουπόλεως, ο πατριάρχης Παΐσιος τους είχε δώσει εντολή να ειδοποιήσουν τον τσάρο να διατάξει τα στρατεύματα της μεγαλοσύνης του να βαδίσουν από το μέρος της Μαύρης Θάλασσας κατά των Τούρκων, έστω και με περιορισμένο αριθμό ανδρών. Ακολούθως διαβεβαίωσαν την Κυβέρνηση ότι γύρω από την Κωνσταντινούπολη θα βρίσκονταν Έλληνες, Σέρβοι και τα στρατεύματα των βοεβόδων. Τέλος, οι δύο απεσταλμένοι του πατριάρχη Ιεροσολύμων έκλειναν την αναφορά τους προς τον τσάρο τονίζοντας, ότι για την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως εκείνη ήταν και η πιο κατάλληλη στιγμή γιατί οι τουρκικές δυνάμεις ήταν εξασθενημένες και νικόνταν από τους Βενετούς¹. Στις 26 Ιανουαρίου 1650 ο τσάρος, γράφοντας στον Παΐσιο ότι οι απεσταλμένοι του εξεπλήρωσαν πλήρως την αποστολή τους, τον ευχαριστεί για το ελικρινές ενδιαφέρον και τον παρακαλεί και στο μέλλον να δείξει τον ίδιο ζήλο και την ίδια αφοσίωση και να τον ενημερώνει για κάθε τι, το οποίο θα έπεφτε στην αντίληψή του, με την υπόμνηση ότι ο πατριάρχης για τη χειρονομία του αυτή δε θα έπεφτε στη «λήθη»².

Και, καθώς η επιμονή του έλληνα πατριάρχη για την υλοποίηση των πολιτικών σχεδίων του ήταν ανεξάντλητη, ο Παΐσιος θα αρχίσει νέο κύκλο οχλήσεων και πιέσεων προς τον τσάρο και ιδιαίτερα προς τον Νίκωνα, όχι βέβαια

ημερομηνία 4 και 10 Νοεμβρίου 1649 ο Παΐσιος (βλ. Belokourov, Soukhanov, σ. LXIII) βεβαιώνει τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς ότι θα εξακολουθήσει με τον ίδιο ζήλο να τον ενημερώνει για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ανατολή και στην αυλή του σουλτάνου, ώστε ο τσάρος να γνωρίσει ποιοι είναι οι φίλοι του και ποιοι οι εχθροί του: «...ημείς έτιμοι είμαστε, ως καθώς εταξάμεν τήν μεγάλην σου βασιλείαν, τά όσα ηκούσωμεν και ιδούμεν, πάντα θέλομεν, νά της τά αναγγέλη, δια νά εγνώρηζης τους φίλους και τους εχθρούς,....», βλ. Belokourov Soukhanov, σ. LXV. Εδώ, ο Παΐσιος υπονοεί το Ρώσο μοναχό Σουχάνοφ, που τον είχε διαβάσει στον τσάρο, βλ. Χρ. Λασκαρίδη, Ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα, ό. π., σ. 99-100.

1. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 157, Priezd by-všogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π., σ. 371.

2. βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, ό.π., σ. 158. Ο τσάρος για να τον ευχαριστήσει του έστειλε με τον Σουχάνοφ δύο σαραντάδες σαμούρια «πρώτης διαλογής». Και ο Έλληνας πατριάρχης, παίρνοντας το ενθουσιώδες αυτό γράμμα του Αλέξιου (Τυργόβιστο 9 Απριλίου 1650), ήπια στην υγεία του τσάρου μια κούπα κρασί (βλ. Belokourov, Soukhanov, σ.207). Είναι όμως λυπηρό που ο Παΐσιος, όχι μόνο από το σύνολο των σημερινών μελετητών λησμονήθηκε, αλλά αγνοείται τελείως ακόμη και από την επίσημη ιστορία της Ρωσίας. Γιατί, ενώ στις αρχές του 1649 ο έλληνας Πατριάρχης έφθασε ως επίσημος εκπρόσωπος του χατμάνου, η ιστορία απαξίζει να αναφέρει και το όνομά του, λέγοντας απλώς ότι στη Μόσχα έφθασε κάποια πρεσβεία για την ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα, βλ. Istorija SSSR, ό.π., σ. 70.

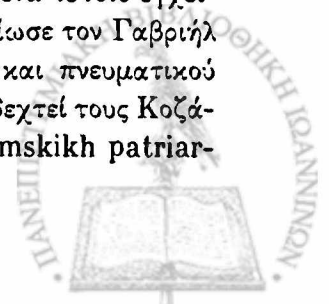
με γράμματα και αγγελιοφόρους, αλλά με γνωστές προσωπικότητες, που είχαν μεγάλο κύρος και ενέπνεαν εμπιστοσύνη και σεβασμό. Οι πιέσεις αυτές θα ασκηθούν από ιεράρχες της Ανατολής¹, που επισκέπτονται τη Μόσχα για να της υποδείξουν ότι είχε παρεκκλίνει από την ορθή λειτουργική και λατρευτική τάξη και πράξη της Ανατολικής Εκκλησίας². Πρώτος από αυτούς θα είναι ο μητροπολίτης Ναζαρέτ Γαβριήλ, τον οποίο, φθάνοντας στις παραδουνάβιες ηγεμονίες προς συνάντηση του Παΐσιου, ο τελευταίος, αφού του δώσει ως συνοδό τον Σουχάνοφ³, θα τον στείλει προς συνάντηση του Khmel'nickij⁴ και

1. Priezd bynδogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, *ό.π.*, σ. 370, 371.

2. Ύστερα και από τη θλιβερή εντύπωση που δημιούργησαν οι *Περί πίστεως συζητήσεις με τους Έλληνες* του ρώσου μοναχού Σουχάνοφ, του αυστηρού εκφραστή της Μοσχοβίτικης μονορθοδοξίας, οι πατριάρχες της Ανατολής δεν ήταν ικανοποιημένοι με την όλη πορεία της Ρωσικής Εκκλησίας. Από τη στιγμή μάλιστα που οι Ρώσοι όλο και πιο πολύ διέδιδαν δολίως ότι οι Έλληνες δεν ήταν πλέον οι εκφραστές της γνήσιας Ορθοδοξίας, η Ανατολή ανησύχησε πως μια τέτοια άποψη μπορούσε να έχει δυσάρεστα αποτελέσματα για την ενότητα της Ανατολικής Εκκλησίας, βλ. Χρ. Λασκαρίδη, ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα, *ό.π.*, σ. 47-51.

3. Η ρωσική κυβέρνηση είχε αναθέσει στον Σουχάνοφ να εντοπίσει τον ψευτο-πρίγκιπα Τιμόθεο Šouiskij, που διεκδικούσε το θρόνο της Ρωσίας και ο οποίος τελευταία είχε κάνει την εμφάνισή του στην περιοχή του Κιέβου. Ο Τιμόθεος ήταν γραφέας του τσάρου και, αφού έκλεψε από το βασιλικό ταμείο 200 ρούβλια, κατέφυγε στην Πολωνία και από εκεί στη Βλαχία. Στις 8 Ιουλίου 1646 έφθασε στην Κωνσταντινούπολη και παρουσιάστηκε στο βεζύρη Σαλίχ πασά ως πρίγκιπας Ιωάννης, γιος του τσάρου Vassilij Šousikij (1606-1610), κομίζοντας και συστατικά γράμματα από το βασιλιά της Πολωνίας Βλαδίσλαο και από το βοεβόδα της Βλαχίας Ματθαίο Μπασαράμπ. Όπως διαπιστώνεται από επιστολή του πατριάρχη Παΐσιου προς τον τσάρο (29 Σεπτεμβρίου 1650 από το Τυργόβιστο) η ρωσική κυβέρνηση είχε ζητήσει και από τον έλληνα Πατριάρχη να μεσολαβήσει προς το χάτμανο των Κοζάκων Khmel'nickij, με τον οποίο ο Παΐσιος είχε καλές σχέσεις, για τη σύλληψη και την παράδοση του Τιμόθεου. Ο Σουχάνοφ, λοιπόν, με επιστολή του Παΐσιου (βλ. S. Belokougon, Soukhanov, *ό.π.*, σ. LXVII, το γράμμα του έλληνα Πατριάρχη στα ελληνικά από τις 29 Σεπτεμβρίου 1650) πήγαινε στο χάτμανο να ζητήσει την παράδοση του Τιμόθεου, αλλά η προσπάθειά του αυτή δεν είχε κανένα αποτέλεσμα, γιατί ο χάτμανος δεν καταπάτησε τον άγραφο νόμο των Κοζάκων και δεν παρέδωσε τον φυγάδα στον τσάρο. Ο Khmel'nickij όμως, για να μη δυσανεστήσει και τον τσάρο, δεν κράτησε άλλο τον Τιμόθεο κοντά του και έδωσε εντολή να φύγει από την περιοχή, βλ. S. Belokougon, Soukhanov, *ό.π.*, σ. LXVII, Επιστολή της 25 Οκτωβρίου 1646 από την Κωνσταντινούπολη του έλληνα αρχιμανδρίτη Αμφιλοχίου προς τον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς στο *Sobranie gossoudarstvennykh gramot i dogonov, khraniašėkihsia v gossoudarstvennoj kollegii inostrannykh del* (Συλλογή κρατικών εγγράφων και συνθηκών, που διαφυλάσσονται στο υπουργείο εξωτερικών), Moskva 1828, μέρος 4, σ. 429, No 127.

4. Ο Παΐσιος, καθώς αναφέρει ο N.F. Karterev, είχε πληροφορίες πως ο χάτμανος σκόπευε με τους Τατάρους να κατευθυνθεί εναντίον της Μόσχας και γι' αυτό το λόγο έστειλε τον Γαβριήλ, ώστε με γράμμα του, αλλά και προφορικά, να τον αποτρέψει από ένα τέτοιο εγχείρημα. Ο χάτμανος, αφού διάβασε το γράμμα του Παΐσιου, με όρκο διαβεβαίωσε τον Γαβριήλ ότι δεν πρόκειται να παραβεί την προσταγή του μακαριότατου πατριάρχη και πνευματικού του πατέρα και ζήτησε πάλι από τον Γαβριήλ να παρακαλέσει τον τσάρο να δεχτεί τους Κοζάκους κάτω από την προστασία του, βλ. Karterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 158.

από και στη Μόσχα¹. Ο Γαβριήλ συναντήθηκε με τον Khmel'nickij στις 8 Νοεμβρίου 1650, στο Čigirin. Την ημέρα αυτή ήταν μεγάλη γιορτή και ο Γαβριήλ μαζί με το μητροπολίτη Κορινθίας Ιωάσαφ τέλεσε τη θεία λειτουργία, κατά τη διάρκεια της οποίας, όπως αφηγείται ο Σουχάνοφ, ο χάτμανος πήρε θέση πλησίον της Ωραίας Πύλης, και οι έλληνες αρχιερείς, αφού έθεσαν επί της κεφαλής αυτού και του γιού του Ιουριј τα ομοφόριά τους, διάβασαν τρεις ευχές: μία ο Ιωάσαφ στα ελληνικά και δύο ο Γαβριήλ στα σλαβονικά. Στη συνέχεια ο χάτμανος είχε ιδιαίτερη συνομιλία με τον Γαβριήλ, στην οποία, ύστερα από παράκληση του έλληνα ιεράρχη, παραβρέθηκε και ο Σουχάνοφ². Ο Γαβριήλ Ναζαρέτ μετέφερε μήνυμα του χατμάνου προς τον τσάρο και άσκησε μεγάλη πίεση για την ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα³.

Ένα χρόνο περίπου αργότερα, τον Οκτώβριο του 1652 φθάνει στη Μόσχα ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης Γαβριήλ Βλάσιος. Ο Βλάσιος ήταν εφοδιασμένος και με συστατικά γράμματα, με τα οποία οι πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Ιωαννίκιος και Ιεροσολύμων Παΐσιος διαβεβαίωναν τον Αλέξιο πως ο Γαβριήλ ήταν παλαιός και αφοσιωμένος φίλος της μακαρίας μνήμης του πατέρα του, Μιχαήλ Ρωμανόφ (1613-1647) και ότι -καθώς ήταν γνώστης της σλαβονικής- στον ίδιο τον Αλέξιο, που τότε ήταν μικρό παιδί, είχε στείλει δύο δίγλωσσα βιβλία (ελληνικά-σλαβονικά): *Κατά των Ιουδέων* του πατριάρχη Αλεξανδρείας Μελετίου Πηγά και μια ελληνική γραμματική. Όμως ο Βλάσιος ήταν ήδη γνωστός στους Ρώσους, γιατί όλα αυτά τα χρόνια που βρισκόταν στη Μολδαβία, έστειλε στη Μόσχα πληροφορίες πολιτικού χαρακτήρα για τις κινήσεις και τα σχέδια των Τούρκων⁴. Παρ' όλο που οι πατριάρχες στα γράμματά τους αναφέρουν ότι στέλνουν τον Βλάσιο και ως διδάσκαλο της ελληνικής στη Μόσχα, προσωπικά πιστεύω πως ο λόγος αυτός είναι επίπλαστος⁵ και ότι αυτό μάλλον το κάνουν για να ικανοποιήσουν και το επείγον αίτη-

1. Στη Μόσχα ο Γαβριήλ έφθασε στις 8 Δεκεμβρίου 1650 μαζί με τον Σουχάνοφ και στις 20 Ιουλίου 1651, αναχώρησε επιστρέφοντας στα Ιεροσόλυμα.

2. Βλ. Kapterev, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 159. Αντίθετα, κατά τον S. Belokourov (βλ. Soukhanov, *ό.π.*, σ. 233) στις συζητήσεις αυτές την πρωτοβουλία την είχε ο Σουχάνοφ, με βουβό πρόσωπο τον Γαβριήλ.

3. Αλλά και η νέα μεσολάβηση, θα πει ο S. Belokourov, δε στάθηκε ικανή να πείσει τη ρωσική κυβέρνηση να αλλάξει αισθήματα και στάση προς τους Κοζάκους και να καταπατήσει τη συνθήκη διαρκούς ειρήνης με την Πολωνία, βλ. Soukhanov, *ό.π.*, σ. 237.

4. Βλ. Belokourov, Soukhanov, *ό.π.*, σ. 218, Kapterev, *Kharakter o tnošenij k pravoslavnomou Vostokou v XVI i XVII stoletijakh* (Ο χαρακτήρας των σχέσεων της Ρωσίας προς την ορθόδοξη Ανατολή κατά τον 16ο και 17ο αι.), δεύτερη έκδοση (η πρώτη στα 1883) Moskva 1914, σ. 492, Στον ίδιο, Patriarkh Nikon i Alexej, τ. I, *ό.π.*, σ. 68, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, 167, D. T. Oursoul, Nikolaj Spafarij, *ό.π.*, σ. 31.

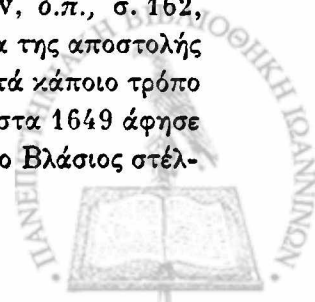
5. Από τα γράμματα αυτά διαπιστώνει κανείς πως και οι ίδιοι οι πατριάρχες εκφράζουν την αμφιβολία τους για το αν τελικά ο Βλάσιος θα παρέμενε στη Μόσχα. Έτσι, ο Ιωαννίκι-

μα της Μόσχας για την αποστολή νέου διδασκάλου, ύστερα από την απόφαση της τελευταίας να στείλει τον Αρσένιο τον Γραικό στην εξορία¹. Βασικός

ος γράφει ότι τον στέλνει στη Μόσχα όχι για πολύ (βλ. Kapterev, Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ.491, στον ίδιο, Snošeniija Ieroussalimskogo patriarkha Dossifeja s rousskim pravitel'stvom, *ό.π.*, σ. 117. Και ο Παΐσιος θα αποκαλύψει πως οι δύο πατριάρχες (αναφορικά με το θέμα της «διδασκαλίας») είχαν υποσχεθεί στον Γαβριήλ ότι τον έστελναν μόνο με τον όρο να παραμείνει στη Μόσχα όσο αυτός από μόνος του ήθελε και να επιστρέψει όποια στιγμή ο ίδιος θα το αποφάσιζε (βλ. Kapterev, Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ. 491, στον ίδιο, Patriarkh Nikon i ego protivniki v dele ispravlenija cerkovnikh obriadov (Ο Πατριάρχης, Νίκων και οι αντιπαλοί του στο θέμα της διόρθωσης των εκκλησιαστικών λειτουργικών τύπων) Moskva 1913, σ. 103, Snošeniija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 168, S. Belokourov, *Adam Olearij o Grekolatinskoj škole Arsenija Greka v Moskve v XVII*. (Ο Αδάμ Ολεάριος για το ελληνο-λατινικό σχολείο του Αρσένιου του Γραικού στη Μόσχα κατά τον 17ο αι.), Moskva 1888, σ. 28. Τέλος, ότι οι πατριάρχες όχι μόνο το φαντάζονταν, αλλά και το πίστευαν πως ο Βλάσιος τελικά δε θα παρέμενε στη Ρωσία, φαίνεται και από το γεγονός ότι παρακαλούν τον τσάρο να δώσει όσο γινόταν μεγαλύτερη βοήθεια στον Γαβριήλ, καθώς αυτός θα αναχωρούσε από τη Μόσχα (βλ. Kapterev, Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ. 493). Αν και ο N. F. Kapterev στο έργο του: *Kharakter otnošeniij...* (βλ. σ. 493) αναφέρει πως τον Βλάσιο τον έστελναν για την επίλυση διαφόρων εκκλησιαστικών θεμάτων, ωστόσο στο θέμα αυτό συνεχώς αμφιταλαντεύεται και αλλάζει απόψεις. Από τη μια θα πει ότι ο Βλάσιος στάλθηκε πίσω, ίσως γιατί οι Ρώσοι δεν ήθελαν έναν άνθρωπο με τόσους τίτλους και τόσα αξιώματα, όπως ήταν ο Γαβριήλ τοποτηρητής δύο πατριαρχών και έξαρχος της Ιταλίας, και θα ομολογήσει πως ένας τέτοιος άνθρωπος παραήταν μεγάλος για το σχολείο της Μόσχας (βλ. Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ. 492). Απ' την άλλη πάλι θα κάνει τη σκέψη πως ο Νίκων τον έστειλε πίσω, ίσως γιατί υπήρχαν σοβαροί λόγοι, τους οποίους μόνο ο ίδιος γνώριζε και πως μάλλον δεν ήθελε να αναθέσει ειδικά στον Βλάσιο την ίδρυση σχολείου στη Μόσχα και ότι ίσως να σκεπτόταν το έργο αυτό να το αναθέσει σε άλλα χέρια καλύτερα και πιο έμπιστα (βλ. Patriarkh Nikon i ego protivniki σ. 104). Όμως και πάλι θα αναθεωρήσει και θα πει πως ο Βλάσιος είχε έρθει μόνο για λίγο διάστημα και μάλιστα με το δικαίωμα να εγκαταλείψει την Μόσχα όποτε ήθελε και -ενεργώντας έτσι- έφυγε (βλ. Kapterev, Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ. 492). Αλλά και να είχε την πρόθεση ο Βλάσιος να παραμείνει στη Μόσχα ως διδάσκαλος, ύστερα από την τροπή που έλαβαν τα εκκλησιαστικά πράγματα στη Ρωσία (βλ. πιο κάτω σ. 323, σημ. 2), αυτό ήταν εντελώς αδύνατο. Ο Γρ. Παπαμιχαήλ, αναφερόμενος στον Βλάσιο θα πει πως ο μητροπολίτης Ναυπάκτου πήγε στη Μόσχα ως διδάσκαλος, βλ. *Η ανθελληνική μονορροδοξία των Ρώσων του ΙΕου αι. και Μάξιμος ο Γραικός*, Αθήναι, 1947, σ. 29.

1. Με την εξορία του Αρσένιου του Γραικού στο Σολοβιέτσκι και το κλείσιμο του σχολείου του (Ιούλιος του 1649, βλ. Χ. Λασκαρίδη, Αρσένιος ο Γραικός, *ό.π.*, σ. 85-90) το κενό για τη Μόσχα είναι μεγάλο και η ρωσική κυβέρνηση κάνει έκκληση στους πατριάρχες της Ανατολής και ιδιαίτερα στον Παΐσιο Ιεροσολύμων για την ανεύρεση και αποστολή νέου διδασκάλου (βλ. S. Belokourov, *Adam Olearij*, *ό.π.*, σ. 49, στον ίδιο Soukhanov, *ό.π.*, σ. 208-209, N. F. Kapterev, Kharakter otnošeniij, *ό.π.*, σ. 489, στον ίδιο, Patriarkh Nikon i Alexej, τ. I, *ό.π.*, σ. 50, Snošeniija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 162, Patriarkh Nikon i ego protivniki, *ό.π.*, σ. 103). Την εποχή αυτή το θέμα της αποστολής διδασκάλου στη Μόσχα περισσότερο απασχολούσε τον Παΐσιο, ο οποίος κατά κάποιο τρόπο ένοιωθε ένοχος και ήθελε να επανορθώσει το προηγούμενο σφάλμα του, που στα 1649 άφησε στη Μόσχα τον «αιρετικό» Αρσένιο τον Γραικό. Γι'αυτό κατά κάποιο τρόπο ο Βλάσιος στέλ-

όμως σκοπός της επίξεως του Βλασίου ήταν να δώσει απάντηση στις απορίες που είχαν οι Ρώσοι πάνω σε σοβαρά θέματα και να βοηθήσει στην επίλυση των εκκλησιαστικών ζητημάτων, τα οποία απασχολούσαν τη Ρωσική Εκκλησία¹. Γι' αυτό άλλωστε περιβλήθηκε με τόσο κύρος και τέτοιες αρμοδιότητες και εμφανίστηκε ως έξαρχος των δύο πατριαρχών, πράγμα που δεν ήταν απαραίτητο αν πήγαινε ως διδάσκαλος. Παράλληλα, με την ειδική αυτή αποστολή, να βγάλει δηλαδή τους Ρώσους από τη σύγχυση, ο Βλάσιος όχι μόνο ήταν κομιστής ειδικών μηνυμάτων του βοεβόδα Βασιλείου Λούπου (1634-1653) και του Bogdan Khmel'nickij, αλλά και εξουσιοδοτημένος να έχει συνομιλίες στα θέματα αυτά με τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς. Έτσι ο Βλάσιος, αφού συζήτησε με το νεοεκλεγέντα (22 Ιουλίου 1652) Ρώσο Πατριάρχη τα θέματα που αφορούσαν τη Ρωσική Εκκλησία² και αφού για την υπόθεση των Κο-

νεταί από τον Παΐσιο, ο οποίος, όπως γράφει, εκπροσωπεί και τον πατριάρχη Αλεξανδρείας. Όσο για τον οικουμενικό πατριάρχη Ιωαννίκιο και αυτός συνιστά τον Βλάσιο κατά παράκληση πάλι του Παΐσιου.

1. Ο οικουμενικός πατριάρχης Ιωαννίκιος, συστήνοντας τον Βλάσιο στον τσάρο, τον διαβεβαιώνει ότι πρόκειται για μια μεγάλη μορφή της Ορθοδοξίας και ότι ο ιεράρχης αυτός είναι σε θέση να λύσει κάθε θεολογικό και εκκλησιαστικό θέμα, σύμφωνα πάντα με τη διδασκαλία και το πνεύμα των Πατέρων της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και ζητά από τον Αλέξιο να τον δεχτεί με κάθε τιμή που αρμόζει σε ένα τέτοιο άτομο, το οποίο όλοι οι πατριάρχες από κοινού το εξέλεξαν γι' αυτό το έργο (βλ. Kapterev, Kharakter otnošenij k Pravoslavnomu Vostokou, *ό.π.*, σ. 491, στον ίδιο, Patriarkh Nikon i car' Alexej Mikhajlovič, τ. I, *ό.π.*, σ. 68, Patriarkh Nikon i ego protivniki v dele ispravlenija cerkovnikh obriadov, *ό.π.*, σ. 103). Και ο Παΐσιος, γράφοντας και αυτός, θα πει ότι διάλεξαν το θεοσεβέστατο μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης, έξαρχο πάσης Ιταλίας και σοφότατο διδάσκαλο της μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, τον κύριο Γαβριήλ, τέτοιο άνθρωπο που σπάνια στην εποχή του μπορούσε κανείς να βρει (βλ. Belokourov, Adam Olearii, *ό.π.*, σ. 28, Kapterev, Kharakter otnošenij k Pravoslavnomu Vostokou, *ό.π.*, σ. 490, στον ίδιο, Patriarkh Nikon i car' Alexej Mikhajlovič, τ. I, *ό.π.*, σ. 68, Patriarkh Nikon i ego protivniki v dele ispravlenija cerkovnikh obriadov, *ό.π.*, σ. 103, Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 167). Έτσι, όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο Kapterev, οι Ρώσοι τον Βλάσιο τον είδαν και τον δέχτηκαν ως έναν ιεράρχη με μεγάλο κύρος και οι απαντήσεις του στα εκκλησιαστικά θέματα θεωρήθηκαν ως απαντήσεις των ίδιων των πατριαρχών, δηλαδή απαντήσεις όλης της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας στις ερωτήσεις της Ρωσικής, βλ. Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 170.

2. Δυστυχώς, γράφει ο Kapterev, δε γνωρίζουμε κατά ποιο τρόπο ο μητροπολίτης Γαβριήλ εξεπλήρωσε την αποστολή του αυτή (βλ. Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov, *ό.π.*, σ. 170, στον ίδιο, Kharakter otnošenij, *ό.π.*, σ. 493, Patriarkh Nikon i Alexej, τ. I, *ό.π.*, σ. 68). Και όμως τα αποτελέσματα της αποστολής του Βλασίου είναι καταφανή, γιατί ένα με δύο μήνες μετά την άφιξη του έλληνα ιεράρχη ο Νίκων, πραγματοποιώντας κατά την εκτύπωση του Ψαλτηρίου ορισμένες διορθώσεις, -δεν υπάρχει αμφιβολία ύστερα από υποδείξεις του Γαβριήλ- έγινε αιτία να εκδηλωθεί ανταρσία στο χώρο του τυπογραφείου. Και όταν στις 11 Φεβρουαρίου 1653 κυκλοφόρησε το βιβλίο αυτό, δίχασε τον κλήρο και αναστάτωσε τη Μοσχοβίτικη κοινωνία. Ακόμα λίγες μέρες μετά την αναχώρηση του Βλασίου, 20 με 27 Φεβρουαρίου, ο Νίκων απηύθυνε προς τον κλήρο της Μόσχας μια εγκύκλιο

ζάκων άσκησε έντονες πιέσεις προς τον τσάρο¹ και ιδιαίτερα προς τον Νίκωνα, το Φεβρουάριο του 1653 αναχώρησε από τη Μόσχα, επιστρέφοντας στην Α-νατολή.

Όμως πολύ σύντομα, ύστερα από την αναχώρηση του Βλασίου, στις 16 Απριλίου 1653, ένας άλλος μαχητικός ιεράρχης θα φθάσει στη Μόσχα για τον ίδιο σκοπό. Πρόκειται για τον πρώην οικουμενικό πατριάρχη Αθανάσιο Πατελάρο (1596-1654), ο οποίος έρχεται να ενισχύσει τα σχέδια που χάραξε ο πατριάρχης Παΐσιος. Και ο Πατελάρος επίσης είναι κομιστής ειδικών μηνυμάτων του Khmel'nickij, καθώς και του βοεβόδα της Μολδαβίας Βασιλείου Λούπου. Ο χάτμανος μάλιστα στέλνει μήνυμα και προς το Ρώσο Πατριάρχη, γεγονός που ενισχύει την άποψή μου πως ο πατριάρχης Παΐσιος προσεταιρίστηκε στα σχέδιά του τον Νίκωνα². Όταν ο Πατελάρος φθάνει στο Sevsk δηλώνει στο βοεβόδα ότι πηγαίνει στη Μόσχα όχι μόνο για ζητεία, αλλά πως έχει και «μυστικά μηνύματα» προς τον τσάρο³. Από αυτά τα «μυστικά μηνύματα» δε σώθηκε κανένα. Όμως, αν κρίνουμε από την αναφορά που ο Πατελάρος υπέβαλε στον τσάρο τρεις περίπου μήνες πριν από την αναχώρησή του, καθώς και το θέμα γύρω από το οποίο περιστράφηκαν οι συζητήσεις του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτά αναφέρονταν στον απο κοινού πόλεμο Ρώσων Κοζάκων, βοεβόδων των παραδουναβίων ηγεμονιών, Ελλήνων κ.ά. κατά των Τούρκων προς κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως. Στην έκκληση αυτή, που υποβλήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1653 και που αποτελεί ολόκληρη πραγματεία ο Πατελάρος παρακινεί τον Αλέξιο να κηρύξει τον πόλεμο κατά των Τούρκων για να λυτρώσει τους χριστιανικούς λαούς από τον Οθωμανικό ζυγό και να γί-

(*Pamiat'*), με την οποία μεταξύ άλλων καθιέρωνε την τριδακτυλία στη θέση της διδακτυλίας, βλ. Χ. Λασκαρίδη, *Ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα*, ό.π., σ. 164, 193.

1. Ο Βλάσιος, φθάνοντας στη Μόσχα, υπέβαλε στον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς υπόμνημα για την πορεία των πολιτικών πραγμάτων στην Οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς και για τις συζητήσεις που πραγματοποίησε με τον χάτμανο Bogdan Khmel'nickij, βλ. Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhον, ό.π., σ. 170.

2. Σ' όλες τις συνδυασμένες αυτές πιέσεις αυτής της περιόδου προς τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς από την πνευματική ηγεσία του Ελληνισμού, υπάρχει πάντα η ανάλογη πίεση -ορισμένες φορές και μήνυμα- και προς τον Νίκωνα. Αυτό, κατά την άποψή μου, δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι και ο Νίκων στα χρόνια αυτά φέρει ουσιαστικά τον τίτλο του τσάρου «Μέγας Αυθέντης» και επηρεάζει τελείως το νεαρό Αλέξιο, αλλά και στη θαυμάσια πολιτική κίνηση του πατριάρχη Παΐσιου να καταστήσει το Ρώσο πατριάρχη θερμό κήρυκα των ελληνικών θέσεων. Γι' αυτό ακριβώς και στις 24 Φεβρουαρίου 1657 η ηγεσία της ελληνικής παροικίας της Βενετίας παρέδωσε την έκκληση του Γεράσιμου Βλάχου σε δύο βιβλία, ένα για τον τσάρο και ένα για τον Νίκωνα.

3. Ο χάτμανος Khmel'nickij πληροφορεί και αυτός τον βοεβόδα του Sevsk για την ειδική αποστολή του Πατελάρου και ζητά να του παρασχεθεί κάθε ευκολία για να φθάσει ασφαλής στον προορισμό του, βλ. Kapterev, Priezd byvsogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π., σ. 372.

νει κύριος της Κωνσταντινουπόλεως, γιατί τώρα αυτός ήταν η μοναδική κεφαλή σε όλο τον Ορθόδοξο κόσμο. Αναμφισβήτητα -όπως τόνισα και στην αρχή- πρόκειται για μια έκκληση με ένα περιεχόμενο πολύ διαφορετικό από αυτό που μέχρι τώρα οι Έλληνες λόγιοι απηύθυναν προς τους ηγεμόνες της Δύσεως. Ο Ν. F. Kapterev δε θα κρύψει την έκπληξή του και θα πει πως στον *Παραβαρρυντικό Λόγο* εκφράζεται η βαθιά πίστη του Πατελάρου -που απηχεί την πεποίθηση και των άλλων Ελλήνων- ότι ο Ρώσος ηγεμόνας κλήθηκε από τον ίδιο το θεό, εκδιώκοντας τον Τούρκο, να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη και ότι πράγματι ο Ρώσος ηγεμόνας θα καταλάμβανε το θρόνο των Ελλήνων ορθόδοξων αυτοκρατόρων, ενώ ο πατριάρχης Μόσχας την έδρα των οικουμενικών πατριαρχών της Κωνσταντινουπόλεως¹. "Όμως, πιστεύω, πως οι περιστάσεις ήταν αυτές που επέβαλαν στους Έλληνες να διατυπώνουν τέτοιες απόψεις και ότι το περιεχόμενο του «Λόγου» είναι απόλυτα δικαιολογημένο, γιατί ο Έλληνας ιεράρχης απευθυνόταν σε ομόδοξο ηγεμόνα, που επίσημα αναγνωριζόταν ως προστάτης της Ορθοδοξίας. Εξάλλου, η θέση των Ελλήνων ήταν εξόχως δυσχερής, καθ' ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για συναισθηματισμούς και, προκειμένου να δελεάσουν το Ρώσο ηγεμόνα, δε δίσταζαν να τάζουν στον τσάρο την Κωνσταντινούπολη και την Αγία Σοφία στον Νίκωνα. Γιατί, στην πραγματικότητα οι Έλληνες δεν αγωνίζονταν να εκδιώξουν απλώς τον ένα κατακτητή, τον Τούρκο χάριν του άλλου, του Ρώσου. Η πολιτική λύση που επιθυμούσαν οι Έλληνες ήταν αυτή που διατύπωσε ο Μάξιμος ο Γραικός στο μεγάλο δούκα της Μοσχοβίας Βασίλειο Δ': «ω αν και ημείς ηξιούμεθα ποτέ να ελευθερωθώμεν δια σου από της εις τον ασεβή δουλείας!... την νέαν Ρώμην σκληρώς κλυδωνιζομένην υπό των αθέων αγαρηνών ευδοκησάτω (ο Θεός) να ελευθερώση δια του ευσεβούς κράτους της βασιλείας σου και φανερωσάτω ημίν εκ του πατρικού σου θρόνου διάδογον και δωρισάτω ημίν τοις πτωχοίς το φως της ελευθερίας δια σου...»². Από θρησκευτικής πάλι πλευράς, με ανάλογη παράλληλα αύξηση της εκκλησιαστικής επιρροής της Μόσχας προς την πολιτική ενδυνάμωσή της, συναντούσε την άμεση αντίθεση και αντίδραση και του πατριάρχη Δοσίθεου³.

Το υπόμνημα αυτό προς τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς φέρει τον παρακάτω τίτλο: «Slovo ponouždaemoe ko blagočestivomou, tikhomirnomou i Bogom venčannomou našemou samoderžčou, cariou milostiiou Božieiou Alexeïou Mikhajlovičou Moskovskomou i vseja Rossii i inykh mnogikh

1. Βλ. Kapterev, *Priezd Patelara*, ό.π., σ. 385.

2. Βλ. *Sočinenija prepodobnago Maxima Greka* (Συγγραφές του οσίου Μάξιμου του Γραικού), Kazan' 1860, τ. 2, σ. 318, Γρηγ. Παπαμιχαήλ, *Μάξιμος ο Γραικός*, ό.π., σ. 480.

3. Βλ. Ν. F. Kapterev *Snošenija Ieroussalimskogo patriarkha Dossifeja s rouskim pravitel'stvom*, ό.π., σ. 85, 86.

gssoudarstv ovelikomou gossoudariou i obladataeliou. Afanassij poslednij rab Božij, byvšij vselenskij patriarkh Konstantinopol'skij, na Moskve leta ot Roždestva Khristova 1653 godou, messjaca oktiabria indikta 6-ogo»¹.

Στον *Παραθαρρυντικό Λόγο*, που εδώ δίνω από τα σλαβονικά τα βασικά σημεία, ο Αθανάσιος Πατελάριος λέγει:

Κάθε απόκρυφο και μυστικό έργο προς καθοδήγηση των ανθρώπων του και προς σωτηρία των ψυχών, ο Θεός και Δεσπότης το προαπεικόνισε με διάφορα σαφή σημεία. Το άγιο και κοσμοσωτήριο πάθος το φανέρωσε μέσω του πατριάρχη Αβραάμ, όταν τον διέταξε να θυσιάσει το γιο του, τον Ισαάκ· την τριήμερη ανάσταση την αποκάλυψε με τον προφήτη Ιωνά, ο οποίος τρεις μέρες ήταν στην κοιλιά του κύτους· το ζωοποιό σταυρό τον φανέρωσε με το στύλο, τον οποίο έστησε ο Μωυσής και με το χάλκινο φίδι, που τοποθέτησε πάνω του. Προς απελευθέρωση του εκλεκτού του λαού από τη σκληρή τυραννία του βασιλιά Φαραώ, άγγελος Κυρίου κάλεσε τον Μωυσή, αφού εμφανίστηκε σ' αυτόν στην καταφλεγόμενη και μη καιόμενη βάτο, με την οποία συμβόλιζε την Αειπάρθενο Μητέρα του Θεού. Κάτι παρόμοιο συνέβη και με τον Γεδεών, τον οποίο ο Κύριος κάλεσε να απελευθερώσει το λαό του από τους αλλοφύλους. «Και τώρα, συνεχίζει ο Πατελάριος απευθυνόμενος προς τον τσάρο, όχι μόνο πατριάρχη ή προφήτη ή άγγελος, αλλά ο ίδιος ο Δεσπότης, ο Κύριος και Θεός όλων, ο οποίος, αφού έλαβε σάρκα, ήλθε να απελευθερώσει το ανθρώπινο γένος από την εξουσία του πονηρού διαβόλου. Έλθε με την Αειπάρθενο Μητέρα του, έχοντας μαζί και τον καθοδηγητή των συνόδων, τον πιστό δούλο και αρχιερέα, τον φωστήρα και διδάσκαλο και οικουμενικό πατριάρχη Γρηγόριο το Θεολόγο, να καλέσει, μέγα και αήττητε Αλέξιε Μιχαήλοβιτς², ελέω Θεού τσάρε πάσης Ρωσίας και Μοσχοβίας, το κράτος της ευσεβούς και θεόστεπτης βασιλείας σου για να βαδίσει αμέσως στη Βασιλεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Γιατί, αυτή είναι η δόξα του κόσμου και ο έπαινος της οικουμένης, το σύμβολο δυνάμεως στο βασιλιά, ο ομφαλός της γης, επίγειος παράδεισος, κήπος της οικουμένης, διακοσμημένος ουρανός, τροφή κάθε ανθρώπου, που καταφεύγει από Ανατολή και Δύση. Και στο σημείο όπου χωρίζει η Ανατολή από τη Δύση, εκεί ακριβώς την ίδρυσε ο πρώτος βασιλιάς, ο ευσεβής και άγιος και ισάποστόλος Μέγας Κωνσταντίνος. Σ' αυτήν ακόμη συνοδικώς η ομόφωνη σκέψη των αγίων πατέρων και οικουμενικών διδασκάλων έδωσε το προνόμιο να είναι πρώτη και ίση με την παλιά Ρώμη, να προσαγορεύεται Νέα Ρώμη, και εδώ να είναι η κεφαλή της Εκκλησίας και των Οικουμενικών συνόδων, του βασιλιά και του κράτους. Να είναι η έδρα του μεγάλου αυτοκράτορα και βασιλιά, καίσαρα και αυγούστου, τον οποίο θα προσκυνούν και θα θαυμάζουν όλοι όσους εξουσιάζει και θα τον υπακούουν, όπως οι θεράποντες το μέγα και κυρίαρχο δεσπότη. Προς μια τέτοια τελική δόξα και αξιοπρέπεια καλεί την αήττητη δύναμη της βασιλείας σου ο Δεσπότης όλου του κόσμου με την Αειπάρθενο Μητέρα του. Είναι άξιο να βαδίσεις και να απελευθερώσεις από την αιχμα-

1. *Λόγος Παραθαρρυντικός προς τον ευσεβή, ειρηνικό και θεόστεπτο αυτοκράτορά μας Αλέξιο Μιχαήλοβιτς, ελέω Θεού τσάρο Μοσχοβίας και πάσης Ρωσίας και άλλων πολλών κρατών μέγα αυθέντη και εξουσιαστή. Αθανάσιος, έσχατος δούλος του Θεού, πρώην οικουμενικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Μόσχα 1653 έτος από τη Γέννηση του Χριστού, Οκτώβριος μήνας, 6 ινδικτιώνος*, βλ. Kapterev, Priezd Patelara, *ό.π.*, σ. 373. Περιορίζομαι στην απλή παράθεση του κειμένου, χωρίς να σχολιάζω τα βαθύτερα νοήματα της εκκλήσεως αυτής του Πατελάρου, γιατί προτίθεμαι να εκθέσω τα συμπεράσματά μου στο προσεχές Κρητολογικό συνέδριο, συνδυάζοντας το ιδιόμορφο αυτό υλικό των προφητειών και των θρύλων με το αντίστοιχο -αλλά πληρέστερο- υλικό της εκκλήσεως του Γεράσιμου Βλάχου.

2. Βλ. εικόνα 7.

λωσία τους ευσεβείς ανθρώπους, οι οποίοι τυραννιούνται από τους άπιστους Αγαρηνούς και δεν μπορούν να υποφέρουν τα βασανιστήρια και τις καταπιέσεις τους. Πολλοί κλίνουν προς την ασεβή πίστη των Αγαρηνών, πολλοί καταπατούν τα ιερά και όσια, περιφρονούν την Εκκλησία και βεβηλώνουν ακόμη και την ατμόσφαιρα με τις ασεβείς πράξεις τους. Για όλα αυτά, κραταιέ και άγιε τσάρε, αρμόζει σε σένα να τους εξολοθρέψεις και η μεγάλη σου βασιλεία να βαδίσει κατά του τυράννου αυτού, όπως ακριβώς ο Θεόπτης Μωυσής έλαβε εντολή και εταπείνωσε τον Φαραώ και όλη τη δύναμή του. Και μη φοβάσαι διόλου, κραταιέ τσάρε, αλλά ανδρώσου και ενίσχυσε την καρδιά σου, γιατί οι βοηθοί σου είναι αήττητοι και χωρίς αμφιβολία θα υπερνικήσουν και θα καταδαμάσουν τους εχθρούς σου. Το ίδιο συνέβη και με τον Ιησού του Ναυή, όταν κυριεύσε την Ιεριχώ. Γιατί, καθώς προκύπτει από το βιβλίο του Ιησού του Ναυή, ο Θεός πρόσταξε να μη δύσει ο ήλιος έως ότου κατανικηθούν οι εχθροί του. Και όπως ο Θεός πραγματοποιεί την εκδίκηση προς τους άπιστους και ασεβείς εχθρούς του, έτσι ακριβώς και ο Κύριος μάχεται χάριν του Ισραήλ εναντίον των εχθρών του. Και ακούμε να αναγγέλλει στον Ιησού του Ναυή: το πρωί θα σου παραδώσω τους ανθρώπους μπροστά σου, μη φοβηθείς. Το λόγο αυτό πρέπει να τον άκουσε η μεγάλη σου βασιλεία από τον Ιησού Χριστό και από την Αειπάρθενο Μητέρα Του, την Παναγία των Βλαχερνών: Να εξολοθρεύσεις τους εχθρούς του Θεού και της ευσεβούς πίστεως».

Στη συνέχεια ο Πατελάρος καταδεικνύει πως πράγματι τώρα ήλθε η στιγμή να απελευθερώσει ο τσάρος τους λαούς, που υποδουλώθηκαν στους Τούρκους, γιατί:

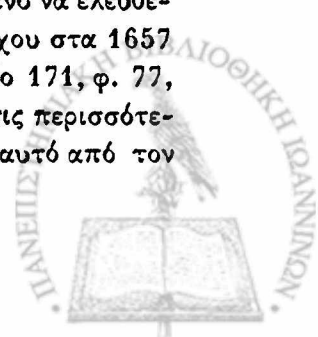
Πρώτο, στην Παλιά Διαθήκη ο Κύριος προς απελευθέρωση των ανθρώπων έστειλε τους πατριάρχες και τους προφήτες και όταν αυτοί δεν μπόρεσαν να απελευθερώσουν το ανθρώπινο γένος από την τυραννία του διαβόλου, τότε έστειλε το μονογενή Του Υιό. «Ακριβώς το ίδιο συνέβη και τώρα, γράφει ο Πατελάρος. Προηγουμένως ο Θεός έστειλε πολλούς αρχιμανδρίτες και επισκόπους, αρχιεπισκόπους και πατριάρχες, οι οποίοι παρότρυναν τους αοίδιμους και μακάριους τσάρους και γονείς της ειρηνικής σου βασιλείας για τη σωτηρία και την απελευθέρωσή μας από τον απάνθρωπο τουρκικό δράκοντα, αλλά τίποτα δεν πέτυχαν, γιατί δεν είχε έλθει η κατάλληλη στιγμή. Τώρα όμως, ήλθε το πλήρωμα του χρόνου και έφθασε η ώρα της σωτηρίας μας... Οι Εβραίοι βασανίστηκαν κάτω από την αιχμαλωσία των Φαραώ 400 χρόνια και εμάς, που βρισκόμαστε κάτω από τη χάρη του ευαγγελίου, μας έδωσε προς σωφρονισμό και τιμωρία το μισό χρόνο -τώρα από τότε έχουν παρέλθει 200 χρόνια-. Συνεπώς, καταλήγει ο Πατελάρος, ήλθε η στιγμή να απελευθερωθούμε».

Δεύτερο, τώρα εκπληρώνεται η προφητεία ότι η βασιλεία των Τούρκων θα καταλυθεί, όταν ο σουλτάνος θα βρίσκεται σε νεαρή ηλικία, και ακριβώς τώρα αυτός είναι 12 χρονών.

Τρίτο, «στο ρωσικό λαό αρμόζει να λάβει το βασίλειο της αυτοκρατορίας, γιατί αυτός ανήκει στο δικό μας γένος από τον πρωτόπλαστο Αδάμ, καθ' ότι και εκείνος ήταν ξανθός¹: και να! εσύ είσαι αυτός, κραταιέ και αήττητε τσάρε και αυτοκράτορα, ο οποίος με τη συμβουλή του ύψιστου Θεού θα ανέλθεις, χάρη στη δύναμή σου, πολύ ψηλά».

Τέταρτο, Όποιος θα είναι μονάρχης όλης της οικουμένης, αυτόν με προθυμία θα τον προσκυνήσουν οι γειτονικοί λαοί. Έτσι συνέβη με τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα και έτσι έγινε με την κατάκτηση της γης της Επαγγελίας από τον Ιησού του Ναυή, όπου με ευχαρίστηση υποτάχτηκαν οι Γαβαωνίτες έτσι έγινε και με τον Σολομώντα, όταν τον προσκύνησε

1. Η επίμαχη φράση του θρύλου για το «ξανθό γένος», που ήταν πεπρωμένο να ελευθερώσει την Κωνσταντινούπολη, και η οποία στην έκκληση του Γεράσιμου Βλάχου στα 1657 (βλ. Γ. Βλάχου, *Θρίαμβος κατά της των Τουρκών βασιλείας*, χειρόγραφο Νο 171, φ. 77, πίσω όψη, της Κρατικής Λαϊκής Βιβλιοθήκης του Λένινγκραντ), καθώς και στις περισσότερες ρωσικές μεταφράσεις, ερμηνεύεται ότι είναι οι Μοσχοβίτες· εδώ, το σημείο αυτό από τον Πατελάρο παρουσιάζει διαφορετική διατύπωση.

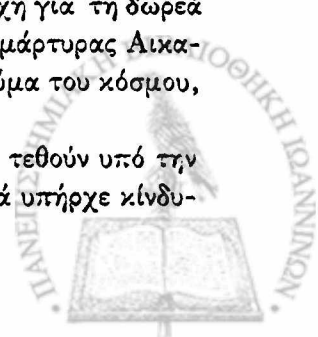
η βασίλισσα του Σαβά. «Το ίδιο θα συμβεί, λέγει ο έλληνας ιεράρχης, και στο κράτος της μεγάλης σου βασιλείας. Προς το σκοπό αυτό ο Θεός αποκαλύπτει σε όλους ότι τόση θα είναι η μεγαλοπρέπεια της βασιλείας σου, που θα γίνεις μονάρχης όλης της οικουμένης. ΄Ιδη οικειοθελώς λάμπουν οι ακτίνες αυτού του ήλιου. Δύο μεγάλα κράτη με τη θέλησή τους σε προσκυνούν: η Γεωργία και το Μελετίνσκι, καθώς και το ευσεβές, ανδρείο και ορθόδοξο γένος των Κοζάκων της Μικρής Ρωσίας, δηλαδή το στρατόπεδο του Δνειπέρου. Συνεπώς ήλθε το πλήρωμα του χρόνου να δεχτούμε την κραταιά σου βασιλεία».

Πέμπτο, η Κωνσταντινούπολη έγινε πρωτεύουσα από τον Κωνσταντίνο τον Μέγα και επι της εποχής του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου έπεσε στα χέρια των Αγαρηνών. Ο σουλτάνος Μωάμεθ έκανε πρώτος την Κωνσταντινούπολη πρωτεύουσα του τουρκικού βασιλείου και στην εποχή του τωρινού Μωάμεθ πρέπει να καταλυθεί το βασίλειό τους. «Κάθε κράτος και κάθε εξουσία, συνεχίζει ο Πατελάρος, όταν βαδίζει στην αυτοκραταστροφή, έχει εμφύλιο σπαραγμό και αστάθεια, όπως ακριβώς συμβαίνει τώρα με τον τύραννο, δηλαδή με το βασίλειο των Αγαρηνών που αλληλοσπαράσσεται από τους ασταθείς γενίτσαρους και τους ευγενείς. ΄Ηλθε η στιγμή της καταστροφής των άπιστων και της απελευθέρωσης των Ορθοδόξων. Ας υποδεχτούμε, λοιπόν, με το ζήλο της μεγαλοσύνης σου το βασίλειο της θεοσέβειας και του ιερού κηρύγματος. Και εδώ, κραταιέ τσάρε, προσαγορεύεσαι τσάρος και αυτοκράτορας της Μοσχοβίας και πάσης Ρωσίας, αλλά επιβάλλεται να βαδίσεις εκεί, στη Βασιλεύουσα για κάτι υψηλότερο και θα ονομαστείς βασιλιάς και μονάρχης όλης της οικουμένης, καίσαρας και άγουπος και θα σε προσκυνούν οι βασιλιάδες όλου του κόσμου, όλα τα κράτη και οι εξουσίες, και θα εξυμνήσαι απ' ολόκληρο τον κόσμο. Μη βραδύνεις τσάρε, γιατί έφθασε η ώρα της απελευθέρωσής μας. Ναι, το ευσεβές βασίλειο θα δοξαστεί και το σκότος του Εσπερινού¹ των άπιστων Αγαρηνών θα αποδιωχτεί και θα ανοίξει η υπέρλαμπρη εκκλησία της Αγίας Σοφίας, που έχτισε ο ευσεβής αυτοκράτορας Ιουστινιανός και η οποία είναι σαν επίγειος ουρανός, δόξα και έπαινος και ένα από τα θαύματα του κόσμου, για τα οποία η αρχαία σοφία των Αθηναίων είπε: σε όλο τον κόσμο υπάρχουν επτά θαύματα και είναι αδύνατο να υπάρξει άλλο». Και ο Πατελάρος, αφού απαριθμεί τα επτά γνωστά θαύματα της αρχαιότητας, σημειώνει πως η Αγία Σοφία πρέπει να ονομαστεί το όγδοο θαύμα του κόσμου², γιατί «ο ανθρώπινος λογισμός μένει εκστατικός μπροστά στη μεγαλοπρέπεια και την ομορφιά της». Και, ο έλληνας ιεράρχης εκφράζει την πεποίθησή του πως ο ρώσος μονάρχης θα επιστρέψει πάλι στους Ορθοδόξους την Αγία Σοφία και ότι θα απελευθερώσει και τον Πανάγιο Τάφο «από τα ρυπαρά χέρια των άπιστων Αγαρηνών». Στη συνέχεια ζητά την απελευθέρωση της μονής Σινά, που καταπιέζεται σκληρά από τους άπιστους Αγαρηνούς και της οποίας οι πατέρες, που ζουν γύρω απο αυτή, είναι «σαν επίγειοι άγγελιοι εν ερημίαις πλανώμενοι και όρεσι και σπηλαιόσι και ταις οπαίς της γης, όπως λέγει και ο θεός Παύλος, μακριά από κάθε γήινη φροντίδα, μακριά από την εγκόσμια ζωή των γυναικών και των ανδρών, και οι οποίοι συνομιλούν μόνο με το Θεό». Ιδιαίτερα την εποχή αυτή λέγει ο Πατελάρος στον τσάρο πως οι Σιναΐτες δυστυχούν και ότι η μονή απειλείται από οριστική ερήμωση «εάν δε σπεύσει το κράτος της μεγάλης σου βασιλείας και δεν το αποσπάσει από το στόμα των λεόντων»³.

1. Πρόκειται για την ακολουθία του εσπερινού και εδώ ο Πατελάρος πρέπει να υπονοεί την Αγία Σοφία, που λειτουργούσε ως τζαμί.

2. Στα 1683 ο αρχιεπίσκοπος του Σινά, ευχαριστώντας το Ρώσο μονάρχη για τη δωρεά της σκαλιστής ασημένιας λάρνακας προς τοποθέτηση των οστών της μεγαλομάρτυρας Αικατερίνης, γράφει ότι η θήκη αυτή των αγίων λειψάνων αποτελεί το όγδοο θαύμα του κόσμου, βλ. Kapterev, Kharakter otnošenij, ό.π. σ. 428.

3. Στα 1682 οι Σιναΐτες, μέσω του αρχιεπισκόπου Ανανία, ζήτησαν να τεθούν υπό την υψηλή προστασία του τσάρου της Ρωσίας με την υπόμνηση ότι διαφορετικά υπήρχε κίνδυ-

Διψούν ακόμη για ελευθερία από το ζυγό των άπιστων Αγαρηνών τυράννων και οι μονές του Αγίου Όρους, καθώς και άλλα μοναστήρια. «Προς το σκοπό αυτό, λέγει ο Πατελάρος, προσήλθε η πάναχη Μητέρα του Θεού και Ουράνιου Βασιλιά, η Παναγία η Οδηγήτρια των Βλαχερνών, για να δείξει το δρόμο στη μεγάλη σου βασιλεία¹ και να τεθεί θριαμβευτικά επικεφαλής της πομπής για να μην έχεις κανένα κώλυμα». Αναμφισβήτητα, ο αυθέντης θα κατανικήσει και θα κατατροπώσει τους Αγαρηνούς, «γιατί αυτοί είναι ανήμποροι και, όπως με πληροφόρησε κάποιος υψηλά ιστάμενος πασάς στο διβάνι, ο οποίος ανήκει στο στενό περιβάλλον του σουλτάνου, δεν έχουν τις απαραίτητες δυνάμεις». Ο σουλτάνος μάλιστα εμφανίζεται σαν ο ίδιος να έκανε μια τέτοια δήλωση στο συμβούλιο, σύμφωνα με την οποία έτσι και ο ένδοξος και ανδρείος χάτμανος Χμελνίτσκι, που έχει άφθονο στρατό, θα νικούσε τους Πολωνούς, τότε αυτός «πολύ θα το ήθελε να πλεύσει επίσης το Δούναβη με δέκα χιλιάδες άνδρες και να μας επιτεθεί και όλοι αυτοί, αφού διατρέξουν και επιτεθούν επί της ανατολικής πλευράς, να ερημώσουν τη Βασιλεύουσα». Η πραγματική αδυναμία των Τούρκων επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τον τελευταίο καιρό οι Βενετοί πάντα επιτυγχάνουν εναντίον τους νίκες και στην ξηρά και στη θάλασσα και γι' αυτό θα είναι εύκολο στον τσάρο να τους αντιμετωπίσει, εάν ενεργήσει από κοινού με τους Βενετούς.

«Προς το σκοπό αυτό, λέγει ο έλληνας ιεράρχης, ήλθε η Μητέρα του Θεού να παρακινήσει την ειρηνική σου βασιλεία να εκστρατεύσει και να την ελευθερώσει, γιατί δε θέλει η αγία και τίμια εικόνα της να παραμένει φυλακισμένη και κρυμμένη μέσα στον τείχο, ούτε να πάψει να προσφέρει τις τόσες ευεργεσίες, τις δωρεές και τις ιάσεις σε κάθε νόσο των χριστιανών, που καταφεύγουν στη χάρη της». Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η εικόνα της Παναγίας των Βλαχερνών μεταφέρθηκε στη Μόσχα για να καλέσει τον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς να βαδίσει στην Βασιλεύουσα και να του την παραδώσει στα χέρια του. «Και θα ανακηρυχτεί, λέγει ο Πατελάρος, καίσαρας και αυτοκράτορας της οικουμένης και θα υποτάξεις κάτω από την αήττητη δύναμη σου όχι μόνο ότι κατέχει ο άπιστος Τούρκος, αλλά... και όλη την οικουμένη. Και τότε θα ανεγείρεις την αγία εκκλησία της Παναγίας στις Βλαχερνές».

νος η μονή να περιέλθει στην εξουσία του πάπα της Ρώμης. Η εκκλησία αυτή τότε δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Και μόνο στα 1687, ύστερα από παράκληση του αρχιεπισκόπου του Σιναΐ Ιωαννίκιου και όλης της αδελφότητας, που υποβλήθηκε στη Μόσχα από τον αρχιμανδρίτη Κύριλλο, ο τσάρος έθεσε τη μονή υπό την προστασία του και έστειλε Ρώσους μοναχούς, βλ. Karterev, Kharakter otnošenij, ό.π., σ. 428.

1. Στις 11 Οκτωβρίου 1653 ο έλληνας έμπορος Ευστάθιος Δημήτριος φθάνει στη Μόσχα κομίζοντας στον τσάρο Αλέξιο Μιχαήλοβιτς από κάποιον αρχιμανδρίτη του πατριαρχείου Ιεροσολύμων, ονόματι Γαβριήλ, μια εικόνα της Παναγίας. Κατά την άποψη των ελληνικών εκκλησιαστικών αρχών της εποχής, πρόκειται για τη θαυματουργή ιστορική εικόνα της Παναγίας των Βλαχερνών, την Οδηγήτρια. Την πιστοποίηση αυτή κάνει και ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Παΐσιος με γράμμα του προς τον τσάρο από τις 6 Μαρτίου 1653. Με το γράμμα αυτό, το οποίο φέρει τις υπογραφές και άλλων μητροπολιτών, ο Παΐσιος αναφέρεται στο ιστορικό της εικόνας της Παναγίας των Βλαχερνών και εξιστορεί τα γεγονότα με τον πατριάρχη Σέργιο και τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ηράκλειο. Όπως βεβαιώνει ο έλληνας Πατριάρχης η εικόνα αυτή μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, μαζί με άλλα ιερά σκεύη εντοχίστηκε στην εκκλησία της μονής του Παντοκράτορα Σωτήρα. Όταν η εκκλησία μετατράπηκε σε τζαμί και στο σημείο εκείνο οι Τούρκοι άνοιξαν παράθυρο, βρέθηκε η εικόνα και ο φύλακας του τζαμιού την πούλησε σε κάποια γυναίκα και αυτή στον αρχιμανδρίτη Γαβριήλ, ο οποίος την έστειλε στον τσάρο για να έχει νίκες κατά των εχθρών του, βλ. P. Nikolaevskij, Iz istorii snošenij Rossii s Vostokom, ό. π., σ. 35-36, Karterev, Kharakter otnošenij, ό.π., σ. 85-89, στον ίδιο, Priezd byvšogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π., σ. 377-378.

Προς πραγματοποίηση του ίδιου άθλου καλεί τον τσάρο και ο μέγας Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο οποίος βλέποντας την επαρχία του, την Κωνσταντινούπολη, βεβηλωμένη από τους άπιστους Αγαρηνούς, «βρήκε το περίφημο νησί της Κρήτης και κατέφυγε εκεί». Στο σημείο αυτό ο Πατελάρος, καθώς και ο ίδιος κατάγεται από την Κρήτη, πλέκει το εγκώμιο του νησιού, λέγοντας πως ακόμη από την αρχαιότητα η Κρήτη ήταν ένα ένδοξο νησί και ότι αυτό μαρτυρείται από τις μεγάλες ερειπωμένες πόλεις της και από τα αξιοθαύμαστα αρχαία οικοδομήματά της. Από τα ερειπωμένα αυτά κτίσματα ο Πατελάρος ξεχωρίζει το λαβύρινθο, που κτίστηκε από το βασιλιά Μίνωα και λέγει ότι ακόμη και τώρα «πολλοί διακεκριμένοι άνθρωποι έρχονται από την Ιταλία για να δουν αυτό το θαύμα, όπου με τη φροντίδα ειδικών επιτηρητών και εφοδιασμένοι με κανδήλια, περιέρχονται τους διαδρόμους, και επιστρέφουν αργά μόνο για ύπνο». Κατόπιν, αναφέρεται στην πλούσια πνευματική παραγωγή του νησιού, πριν ακόμη αυτό περιέλθει στην κατοχή των Τούρκων και σημειώνει πως «τότε την Κρήτη την κοσμούσε ένα πλήθος από σοφά γραπτά έργα, γνωστά σε όλο τον κόσμο». Κάνοντας λόγο για την εποχή του, ο Πατελάρος θα πει ότι «σε όλη την Τουρκική επικράτεια οι διδάσκαλοι και οι κήρυκες της αλήθειας του ευαγγελίου και οι ερμηνευτές των θείων κειμένων, όλοι προέρχονται από το νησί της Κρήτης¹ και πως τώρα, «που κύριοι του νησιού έγιναν οι άπιστοι Τούρκοι και σβήνει το φως της σοφίας, θα πληγεί και θα στερηθεί ο δύστυχος και άμοιρος λαός μας αν δε σπεύσει η μεγάλη σου βασιλεία να αναζωπυρώσει τα γράμματα, για να μη μας προπηλακίζουν και μας ταπεινώνουν οι παπιστές, επειδή καταλύθηκε το βασίλειό μας». Και απαριθμώντας τις πόλεις της Κρήτης ο έλληνας ιεράρχης λέγει: «Εγώ, θερμός ικέτης της μεγάλης σου βασιλείας, γεννήθηκα και μέχρι τα 26 μου χρόνια ανατράφηκα στο Ρέθυμνο και κατόπιν πήγα στη Βασιλεύουσα, όπου έγινα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και αργότερα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Από τότε και μέχρι σήμερα, που είμαι 56 χρονών, δεν πήγα στην ιδιαίτερή μου πατρίδα». Στη συνέχεια αναφέρεται από τον Πατελάρο ότι ως τόπο αναπαύσεώς του είχε επιλέξει την Κρήτη και ο φωστήρας του πνεύματος, ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, αλλά, καθώς οι Τούρκοι κατέλαβαν το νησί, αυτός έφυγε² από τους δυσε-

1. Τα λόγια αυτά του Πατελάρου, ο οποίος δεν είναι μόνο ένας μορφωμένος ιεράρχης, αλλά και μια εξέχουσα μορφή των γραμμάτων, που μέχρι τα 26 του χρόνια παρέμεινε στην Κρήτη και φοίτησε στο Συναϊτικό Μετόχιο, έρχονται να επαληθεύσουν τις απόψεις του Β. Ν. Τατάκη για την παιδεία που πράγματι ανθούσε στην Κρήτη και ιδιαίτερα τους εύστοχους συλλογισμούς του ότι η Σχολή της Κρήτης -και όχι η Δύση- θα πρέπει να είναι αυτή που μύησε τον Γεράσιμο Βλάχο στους ανώτερους κύκλους των θεολογικών, φιλολογικών και φιλοσοφικών σπουδών, βλ. Β. Ν. Τατάκη, Γεράσιμος Βλάχος ο Κρης, ό.π., σ. 5-6.

2. Κατά τις ρωσικές πηγές, η κάρα του αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Θεολόγου μεταφέρθηκε στη Μόσχα το Σεπτέμβριο του 1652. Μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως η κάρα είχε περιέλθει στην κατοχή της συζύγου του Μανουήλ Αρμενοπούλου. Αυτή, όταν έφθασε στην Κρήτη, προς αντιμετώπιση οικονομικών προβλημάτων, την πούλησε στον αρχιγραμματέα των Χανίων Πέτρο Κοσοφρόνιο και αυτός την πρόσφερε για να μνημονεύεται το όνομά του στη μονή της αγίας Τριάδος. Όταν έπεσαν και τα Χανιά στους Τούρκους η κάρα περιήλθε στην κατοχή του Τούρκου πλοιάρχου Siban-Reis και από αυτόν την αγόρασε ο προϊστάμενος της μονής της Θεοτόκου κάποιου νησιού στο Μωριά, ονόματι Γρηγόριος. Στη συνέχεια οι αρχές της μονής, με τον Έλληνα Κυριάκο Σπυρίδωνα, ο οποίος με μαρτυρικό γράμμα των κατοίκων των Χανίων, καθώς και του οικουμενικού πατριάρχη Παΐσιου, το οποίο προσυπογράφουν ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Μακάριος και οκτώ άλλοι μητροπολίτες, στέλνουν την κάρα στον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς και τον παρακαλούν για οικονομική ενίσχυση, γιατί η μονή κινδύνευε να καταστραφεί, βλ. Kapterev, Kharakter otnošeniij, ό.π., σ. 89-92, στον ίδιο, Priezd byvsogo Konstantinopol'skogo patriarkha Pate-

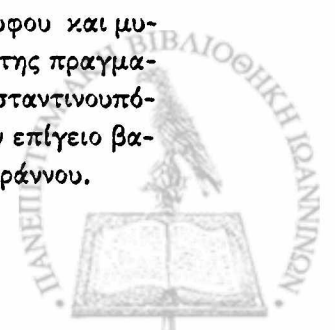
βείς Αγαρηνούς και ήλθε και πάλι στη Βασιλεύουσα. Εδώ, «παρουσιάστηκε στο δεσπότη του, τον Ιησού Χριστό και στη μακαρία Μητέρα Αυτού και, καθώς ήταν οικείος δούλος και υπηρέτης τους, τους παρακίνησε να προσέλθουν στο κράτος της βασιλείας σου να σε ενθαρρύνουν και να σε προτρέψουν να βαδίσεις και με τη βοήθειά τους να απελευθερώσεις τη Βασιλεύουσα», για να εδραιωθεί και πάλι η θεοσέβεια και η ορθοδοξία, επειδή η Βασιλεύουσα ανήγει σ' αυτούς: ο ίδιος ο Χριστός πρόσταξε να θεμελιωθεί και να ιδρυθεί η Βασιλεύουσα με κάθε μεγαλοπρέπεια, γιατί σ' αυτή δόθηκε το προνόμιο να είναι η τετιμημένη πόλη του κάλλους, και να την προστατεύει και να τη διαφυλάττει ο θεός Γρηγόριος, που είναι ο ποιμένας της, ο οικουμενικός πατριάρχης και διδάσκαλος. Προς το σκοπό αυτό προσήλθαν όλοι να σε πάρουν να δαμάσεις τον αχαλίνωτο δράκοντα και να συντρίψεις τις κεφαλές του..., για να επικρατήσει η θεοσέβεια, να ανακουφιστούν οι χριστιανοί από την καταπίεση της δουλείας και να πάψουν να χαιρόνται οι αιρετικοί. Γιατί, ενώ οι Λατίνοι κάθε μέρα τυπώνουν εναντίον μας βιβλία προς στήριξη των δογμάτων τους, εμείς εξαιτίας της δουλείας δεν έχουμε την εξουσία και τη δύναμη και δεν μπορούμε να αντισταθούμε, τυπώνοντας βιβλία και αντιπαραθέτοντας τα θεοσεβή και κληθινά δόγματά μας στα δικά τους, που είναι ψευδή και ανίσχυρα».

«Και την εξουσία αυτή ελπίζουμε πως σύντομα θα τη λάβουμε με τη δύναμη του Θεού και με τη χάρη της μεγάλης σου βασιλείας, ύστερα από την ευλογημένη νίκη και την εξολόθρευση των απίστων, και, όταν ανέλθεις στον αυτοκρατορικό θρόνο, μέσω άλλων ακόμη θεάρεστων έργων, τα οποία θα ολοκληρώσει η μεγάλη σου βασιλεία. Και τα έργα αυτά είναι να προστατέψεις την υπάρχουσα και κατά πάντα αποδεκτή διδασκαλία, να εκλάμψουν τα γραπτά έργα, που είναι κατάμεστα από τόλμη και σοφία, να εδραιωθούν τα θεοσεβή και άμεμπτα δόγματα της πίστεώς μας και να αντιπαλέψουμε προς τους πολέμιούς μας, καθώς και προς τους λοιπούς αιρετικούς: τους Αρμενίους, Κόπτες, Μαρωνίτες, κ.ά. και να τους υποτάξουμε, όπως υποτάσσονται τα μοναστήρια στις εκκλησίες της Κωνσταντινουπόλεως. Και αυτά θα ολοκληρωθούν με την αποδοχή του σκήπτρου από μέρους της μεγάλης σου βασιλείας. Ακόμη, επειδή δε μας επιτρέπουν να τυπώνουμε τα δόγματά μας, προς δόξα της μεγάλης σου βασιλείας, αλλά και προς μεγάλο αποθησαυρισμό και δόξα των Ορθοδόξων, ως προστάζει η μεγαλοσύνη σου να τυπώνονται εδώ τα ελληνικά βιβλία, για να μην υποδουλωθούμε στους αλλοδόξους». Στη συνέχεια ο Πατελάρος προσπαθεί να κάνει τον τσάρο να αποβάλει τους ενδοιασμούς του

Iara, ό. π., σ. 369-370. Ο P. Nikolaevskij (βλ. Iz istorii snošenij Rossii s Vostokom, ό. π., σ.36) αναφέρει ότι η κάρα έφθασε στη Μόσχα μαζί με την εικόνα των Βλαχερνών. Και καθώς ο Πατελάρος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της θριαμβευτικής αυτής υποδοχής, που έτυχαν τα ιερά αυτά κειμήλια στο Κρεμλίνο από τον τσάρο και τον πατριάρχη Νίκωνα, τα αναφέρει στον *Παραθαρρυντικό Λόγο* για να παρακινήσει τον Αλέξιο να εκστρατεύσει προς κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως. Προσωπικά έχω πολλούς ενδοιασμούς για το μυθιστορηματικό τρόπο με τον οποίο τόσο η κάρα του Γρηγορίου όσο και η εικόνα της Παναγίας των Βλαχερνών κατέληξαν στη Μόσχα, γιατί την εποχή αυτή πολλοί Έλληνες εμφανίζονταν με πλαστά γράμματα πατριαρχών και μητροπολιτών στη Μόσχα με εικόνες και λείψανα άγνωστων αγίων και ισχυρίζονταν ότι επρόκειτο για λείψανα και κειμήλια ονομαστών αγίων της Εκκλησίας, για να λάβουν μεγάλη αμοιβή από τον τσάρο και τον Πατριάρχη. Εξάλλου, κατά τη μαρτυρία του αγιοπαυλίτη μοναχού Σωφρονίου (βλ. *Θησαυροί Αγίου Όρους*, Αθήναι 1959, σ. 54) και την άποψη που διατυπώνει ο συντάκτης (Π. Χρήστου) του αντίστοιχου λήμματος της «*Θρησκευτικής και Ηθικής Εγκυκλοπαιδείας*» (τ. 4, σ. 717, Αθήνα 1964) η κάρα του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου βρίσκεται στη μονή Βατοπεδίου, εκτός πάλι, αν πράγματι στα 1652 η κάρα προσκομίστηκε στη Μόσχα και κατόπι στα 1897 να επιστράφηκε μαζί με άλλα κειμήλια στην παραπάνω μονή.

και να τον πείσει για τη βέβαιη νίκη του κατά των Τούρκων. Όλη αυτή την επιχειρηματολογία του ο έλληνας ιεράρχης τη στηρίζει στη θαυματουργική δύναμη της εικόνας της Παναγίας των Βλαχερνών και, αφού αναφέρει προς τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς ότι επανειλημμένα η Θεοτόκος των Βλαχερνών έσωσε την Κωνσταντινούπολη από επιδρομές βαρβάρων, καταλήγει λέγοντας: «Έχοντας μια τέτοια αήττητη και ανίκητη βοηθό, αυτοκράτορα και μέγα τσάρε, μην ενδιαζεις, αλλά ανέκραξε: όταν η Θεοτόκος υπερασπίζει την πόλη, για ποιο λόγο να μη βοηθήσει ώστε να πάψει ο δυσεβής Τούρκος να είναι κύριος»; Στα παλιά τα χρόνια, λέγει ο Πατελάρος, η εκλεκτή πόλη του Θεού ήταν η Ιερουσαλήμ και ο Ισραήλ ήταν ο εκλεκτός λαός του Θεού. Αλλά εξαιτίας διαφόρων κριμάτων ο Κύριος αρκετές φορές παρέδωσε τον Ισραήλ στα χέρια των εχθρών του και επέτρεψε να καταστραφεί και η ίδια η Ιερουσαλήμ από τα θεμέλια. Αργότερα όμως στην περίοδο του Νεεμιά και πάλι τον ανέδειξε, και, κάθε φορά που οι αμαρτήσαντες και τιμωρηθέντες Ισραηλίτες μετανοούσαν ενώπιον του Κυρίου, Αυτός τους συγχωρούσε. Και οι Έλληνες όφειλαν να υπομείνουν την τιμωρία «εξαιτίας του παραβάτη Ιουλιανού, γιατί αυτός ήταν ειδωλολάτρης, καθώς επίσης και ο Μαξιμιλιανός και ο Διοκλητιανός, αρεστοί στο διάβολο, και εξαιτίας των εικονομάχων βασιλέων, Θεοφίλου, Λέοντος του Ισαύρου..., επειδή εδίωξαν την Εκκλησία του Χριστού με την εικονομαχία, των πατριάρχων και λοιπών αρχιερέων, οι οποίοι χωρίς λόγο εδίωξαν και διέπραξαν πολλές άλλες ασέβειες. Και ήταν αναγκαίο να το υποστούμε αυτό, δηλαδή να δεχτούμε την τιμωρία και να παραδώσουμε το βασίλειό μας στους απίστους προς τιμωρία μας». Αλλά και αν μετανοήσουμε ο Κύριος να μας ανταμείψει για την μετάνοιά μας. Αυτός, λοιπόν, εισάκουσε την ικεσία μας και «προσήλθε με την πανύμνητη Μητέρα Του να σε καλέσει προς απελευθέρωση των ανθρώπων Του, τιμωρώντας και πάλι θεραπεύοντάς μας, θανατώνοντας και πάλι ανασταίνοντας... και ελεώντας μας, γιατί θέλει να μας απελευθερώσει. Προς το σκοπό αυτό προσήλθε στο βασίλειό σου όχι με το φαινόμενο του ύπνου, ή ως οπτασία, αλλά ούτε ως κεραυνός, ή αστραπή, όπως ακριβώς εμφανίστηκε στο Όρος Σινά στον Μωυσή. Δεν προσήλθε ως στεφανωμένος προφήτης, πατριάρχης, ή άγγελος, αλλά με τη δική του μορφή, με το κάλλος, την τόλμη και την καλωσύνη του, και καλεί το κράτος της βασιλείας σου, ως πιστό του δούλο και γιο, να εκπληρώσει την επιθυμία Του και να απελευθερωθούν οι άνθρωποι. Ακόμη, δεν είναι μόνο το γεγονός ότι προσήλθε αυτή η αγία εικόνα, γιατί αν κάποιος θελήσει να ερευνήσει αυτό το θέμα, θα ανακαλύψει και άλλο μεγάλο απόκρυφο μυστήριο¹. Έχουμε και την κεφαλή του φωτοδότη οικουμενικού πατριάρχη και ένδοξο διδασχάλο και θεολόγο, του θαυματουργού Γρηγορίου, δηλαδή τον Ιησού Χριστό. Η Αειπάρθενος Θεοτόκος Μαρία κρατά στην αγκαλιά της επίσης τον Χριστό για να απελευθερώσει το ανθρώπινο γένος και να το λυτρώσει από την αιχμαλωσία του διαβόλου. Και από την αιχμαλωσία αυτή κανένας άλλος δεν μπορούσε να μας λυτρώσει, ούτε άγγελος, ούτε άνθρωπος, παρά μόνο ο ίδιος ο Χριστός, που μας έσωσε, γιατί η ευλογημένη αθάνατη ψυχή έπρεπε να ελευθερωθεί από τον αθάνατο Θεό. Και αυτή η υποδούλωση, την οποία έχουμε τώρα, είναι γήινη και σωματική, επειδή μας υποδούλωσε ο τύραννος Τούρκος, και γι' αυτό το λόγο είναι ανάγκη να ελευθερωθούμε με τη δύναμη του επίγειου και με τη βοήθεια του ουράνιου βασιλιά. Γι' αυτό ακριβώς επέλεξε τη δύναμη της κραταιάς ευσεβούς και ορθόδοξης βασιλείας σου, η οποία θα εξαλείψει την απάνθρωπη τυραννία και θα μας αποδώσει την ελευθερία. Προς το σκοπό αυτό από την πνευματική σου γέννηση

1. Ο ιεράρχης υπονοεί ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός άλλου μεγάλου απόκρυφου και μυστικού έργου του Θεού, παρόμοιο με αυτά τα οποία μας παρουσίασε στην αρχή της πραγματείας του. Εδώ, με την εικόνα της Παναγίας και την κέρα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Θεολόγου εμφανίζεται ο ίδιος ο Χριστός να ζητά από τον επίγειο βασιλιά να απελευθερώσει τους χριστιανούς από τη γήινη σκλαβιά του Τούρκου τυράννου.

μέσω του θείου βαπτίσματος ονομάστηκες Αλέξιος. Και να λοιπόν εσύ είσαι ο διώκτης του δηλητηριώδους βότανου, αλλά και ο θεραπευτής που μπορεί να το απομακρύνει, γιατί με αυτό ο δυσεβής Τούρκος καθημερινά μας ποτίζει θλίψεις και βάσανα... Αναγγέλλει ο Κύριος προς τη μεγάλη σου βασιλεία: απέκτησα τον Αλέξιο, το δούλο μου. Θέλω με την ευλογία μου να τον χρίσω αυτοκράτορα, βασιλιά και μονάρχη, επίσης καίσαρα και αύγουστο της νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως. Και τον προερχόμενο από τον καρπό της κοιλίας σου, θα τον τοποθετήσω στο θρόνο σου. Και η πάναγνη νύμφη, η Θεοτόκος Μαρία του Κυρίου μας, προσήλθε προς τη θεοσεβή, ειρηνική αυγούστα και βασίλισσα Μαρία¹ ακριβώς σαν προς την πνευματική της αδελφή για να την καλλύνει με όλες τις αρετές, αλλά και για να ανοίξει και να σας κατευθύνει και πάλι στο σταθερό δρόμο, καθ' όσον η Μαρία αποκαλείται άστρο της Ανατολής, το οποίο φωτίζει τη νύκτα, κατευθύνει και δείχνει το δρόμο στους παραβοκύρηδες, όταν κινδυνεύουν και χάνονται από τους θαλασσοστρόβιλους και τους οδηγεί σε ασφαλές και ήσυχο καταφύγιο. Κατά τον ίδιο τρόπο και η πανύμνητη Θεοτόκος Μαρία θα οδηγήσει στα ύψη το θεοφύλακτο βασιλείο σου και χωρίς κανένα κώλυμα θα το φέρει στο ειρηνικό καταφύγιο της Βασιλεύουσας, η οποία δεν μπορεί να χαρεί με τις τόσες πολεμικές θύελλες των άπιστων Αγαρηνών». Και αμέσως ο Πατελάρος προσθέτει ότι ο διδάσκαλος της οικουμένης Γρηγόριος ο Θεολόγος προσήλθε και αυτός στη Μόσχα για να καλέσει τον παναγιότατο πατριάρχη Νίκωνα² να καταλάβει τον οικουμενικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, για τον οποίο είναι κατά πάντα άξιος με τις μεγάλες αρετές που έχει.

Και ο Πατελάρος κλείνει την έκκλησή του αυτή προς το ρώσο μονάρχη Αλέξιο Μιχαήλοβιτς με τα παρακάτω λόγια: «Στο όνομα της βασιλείας σου, αυτοκράτορα τσάρε Αλεξιε, εσύ ο οποίος είσαι ο απελευθερωτής και ο ιατρός, εξάλειψε το δηλητηριώδες βότανο της υποδουλώσεώς μας και χάρισέ μας την ελευθερία. Η ευσεβής τσαρίτσα Μαρία είναι το άστρο το φωτεινό, το οποίο θα δείξει το δρόμο και θα οδηγήσει τους κινδυνεύοντες σε ήσυχο καταφύγιο. Και ο παναγιότατος πατριάρχης κύριος Νίκων είναι ο νικητής και τροπαιούχος στον αγώνα κατά των εχθρών του Θεού, χάριν του γένους των χριστιανών. Συνεπώς, έχουμε το υπέρλαμπρο άστρο, το οποίο μας κατευθύνει, έχουμε τη βέβαιη νίκη, έχουμε τον απελευθερωτή και τον ιατρό, που απομακρύνει το δηλητηριώδες βότανο και δίνει ίαση. Γι' αυτό δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, αλλά ούτε και το ελάχιστο πρόσκομμα. Ωστόσο ευχόμαστε μόνο πρώτα με τη βοήθεια του Θεού να ξεριζώσεις την άκανθο των εχθρών της μεγάλης χριστιανικής σου βασιλείας, που υπάρχει πλησίον των συνόρων και αφού μ' αυτό τον τρόπο θα τους αποκώψεις τα πόδια, σύντομα θα τους ποιμάνεις. Προς το σκοπό αυτό στη διάθεση της γαληνότητάς σου υπάρχουν οι ταχείς, ζωηροί και ανδρείοι αετοί, που πετούν και διώκουν τους εχθρούς και τους νικούν και οι αετοί αυτοί είναι ο θαρραλέος και ανδρείος λαός των ευσεβών Κοζάκων, οι οποίοι είναι πιστοί δούλοι και προσφέρουν τη ζωή τους στη μεγαλοσύνη σου, αρκεί μόνο να τους προστάξει ο μέγας τσάρος για να υποταχτούν αυτοβούλως, και με τη βοήθεια του Θεού και με τη θέληση της μεγάλης σου βασιλείας θα ολοκληρωθεί το έργο αυτό. Γιατί, όταν ο Θεός είναι με το μέρος της βασιλείας σου, τότε ποιός μπορεί να εναντιωθεί; Ο Δαυίδ με τετρακόσιους άνδρες εξολόθρεψε τους εχθρούς του, ενώ ο Γεδεών με τριακόσιους άνδρες αναδείχτηκε νικητής έναντι πολλών ανθρώπων και ο Ιάχαβ με τριακόσιους άνδρες, υπηρέτες και ευγενείς, φόνευσε το βασιλιά, το γιο του Αδερόβα με άλλους τριάντα δύο βασιλείς, που βρίσκονταν μαζί του με αναρίθμητο στρατό. Ο Ιωνάθαν, ο γιος του Σαούλ, μόνο με ένα δούλο του φόνευσε το βασιλιά και καταδίωξε τους αλλοφύλους. Αλλά στην άγια βασιλεία σου, που έχει πολύ στρατό και θεία δύναμη από τον ουρανό, αρμόζει να αναφωνήσει με τον

1. Βλ. εικόνα 8, προσωπογραφία της τσαρίνας Μαρίας.

2. Βλ. εικόνα 9, Ο πατριάρχης Νίκων, λάδι σε μουσαμά. Έργο του 1663.

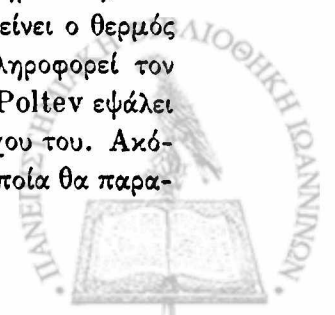

ειρηνικό βασιλιά Δαυίδ: Κύριος φωτισμός μου και σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος υπερασπιστής της ζωής μου, από τίνος δειλιάσω; Και ακόμη, να ανακράξει: 'Ηρα τους οφθαλμούς μου εις τα όρη, όθεν ήξει η βοήθειά μου, η βοήθειά μου παρά Κυρίου του ποιήσαντος τον ουρανό και την γην, Κύριος φυλάζει σε από παντός κακού, φυλάζει την ψυχή σου ο Κύριος, Κύριος φυλάζει την είσοδόν σου και την έξοδόν σου από του νυν και έως του αιώνος. Και εγώ, δούλος σου πιστός, παρ' όλο που δεν μπορώ εξαιτίας των γηρατειών και της ηλικίας μου, είμαι έτοιμος για την πραγματοποίηση του ευλογημένου αυτού έργου και χάριν της αρετής της σωματικής ανδρείας εξακολουθώ να επιμένω και δε θα πάψω στο να συμβουλευώ, εφ' όσο είναι δυνατό να πετύχω το σκοπό μου. Γιατί και ο ίδιος ο Νέστωρ με μεγάλη φρόνηση, μαζί με το βασιλιά 'Αγαμέμνονα αντίκρυ στην Τροία, μην μπορώντας να μονομαχήσουν εξαιτίας των γηρατειών, ωστόσο πρόσφεραν μεγάλη βοήθεια με τη λογική τους συμβουλή, όπως ακριβώς και ο Αχιλλέας, ο Διομήδης και ο Οδυσσεύς με την ανδρεία τους.

Και Εσύ Χριστέ, ο βασιλιάς όλων, προστάτεψε, σκέπασε και διαφύλαξε ως κόρη οφθαλμού τον ευσεβή και θεόστεπτο αυτοκράτορά μας, Αλέξιο Μιχαήλοβιτς ελέω Θεού τσάρο πάσης Ρωσίας και Μοσχοβίας, για να αξιωθεί να γίνει μέτοχος της λαμπράς σου βασιλείας και να λάβει το διάδημα της αρετής από Σένα Κύριε, το Θεό όλων. Ακόμη, χάρισέ του δύναμη νίκη κατά των εχθρών του, των άπιστων Αγαρηνών, για να υπάρξει μια θεοσεβής και ορθόδοξη ποιμήνη με έναν ποιμένα. Στήριξέ τον επίσης με το τίμιό σου χέρι στην άφατή σου δόξα με τη χάρη του άναρχου Πατέρα και του μονογενούς Υιού και του αγίου και ζωοποιού Πνεύματος, του μόνου τρισυπόστατου Θεού, στον οποίο ανήκει δόξα τιμή και δύναμη στους ατελεύτητους αιώνες, Αμήν».

Στις 30 Δεκεμβρίου 1653 ο Πατελάρος, παίρνοντας την άδεια της επιστροφής κατευθύνθηκε στο Čigirin, όπου τον υποδέχτηκε θερμά ο Khmel'nickij. Εδώ, ο Έλληνας ιεράρχης, αφού ενημέρωσε λεπτομερώς τον χάτμανο για την πορεία των επαφών του στη Μόσχα, στέλνει στον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς δύο γράμματα, με τα οποία τον πληροφορεί για τα πολεμικά γεγονότα στην Ανατολή και τον παρακαλεί και πάλι να μη βραδύνει να εκστρατεύσει κατά της Βασιλεύουσας¹.

1. Το πρώτο γράμμα γράφτηκε στις 26 Φεβρουαρίου 1654 από το Čigirin και στάλθηκε στη Μόσχα με τον πρεσβευτή και εδεσματοφόρο (stol'nik) του τσάρου Feodor Alexeevič Polten. Ο Πατελάρος στο γράμμα αυτό, αφού ευχαριστεί τον Αλέξιο και την τσαρίνα για τα πλούσια και ηγεμονικά δώρα που του πρόσφεραν, δοξολογεί το Θεό και συγχαίρει τον τσάρο για τη γέννηση του διαδόχου του ρωσικού θρόνου (πρόκειται για τον μετέπειτα τσάρο Φεοντόρ Αλεξέγιεβιτς (1676-1682)). Κατόπιν, αναφερόμενος στη συνάντησή του με τον υπέρλαμπρο και μέγα χάτμανο των Κοζάκων, πληροφορεί τον Αλέξιο πως ο Khmel'nickij του συμπεριφέρθηκε ως «εν Χριστώ τέκνο», ότι δήλωσε πλήρη υποταγή και πίστη στη μεγάλη βασιλεία του τσάρου και ότι με όλο το στράτευμά του ήταν έτοιμος να εκτελέσει κάθε προσταγή του Ρώσου μονάρχη. Και ο Πατελάρος, κλείνοντας το γράμμα αυτό, υπενθυμίζει στον Αλέξιο ότι προσωρινά έχει εγκατασταθεί σε ένα μοναστήρι της Μολδαβίας και εκφράζει την πεποίθηση ότι η γενναιοδωρία του τσάρου θα είναι ανελλιπής προς τον πιστό αυτό δούλο του, που στις προσευχές του πάντα τον θυμάται. Με ιδιαίτερη σημείωση, στο κάτω μέρος του γράμματος, ο Πατελάρος, υπομιμνήσκοντας ότι θα παραμείνει ο θερμός και παντοτεινός προς το Θεό ευχέτης της κραταιάς βασιλείας του τσάρου, πληροφορεί τον Αλέξιο ότι παρουσία του χάτμανου και του πρεσβευτή Feodor Alexeevič Polten εψάλει δοξολογία προς μακροήμερευση του Ρώσου μονάρχη και της υγείας του διαδόχου του. Ακόμη, ο Πατελάρος παρακαλεί τον τσάρο να του χορηγήσει επιστολή, με την οποία θα παρα-

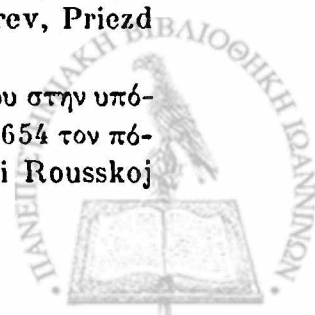

Η ένωση της Ουκρανίας με τη Μόσχα.

Τελικά πιστεύω πως, με τη δυναμική παρέμβαση του Νίκωνα, ο Παΐσιος και οι άλλοι ιεράρχες, που διαδοχικά επισκέφτηκαν τη Μόσχα υποδεικνύοντας την ανάγκη των θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων και παράλληλα ασκώντας έντονες πιέσεις στο αίτημα των Κοζάκων, όχι μόνο έπεισαν τον τσάρο να έλθει σε συμφωνία με το χάτμανο Khmel'nickij, αλλά και σε πόλεμο γι' αυτό το θέμα με την Πολωνία¹. Την άποψή αυτή έρχεται να ενισχύσει και το περιεχόμενο του λόγου του ίδιου του τσάρου, ο οποίος στις 23 Οκτωβρίου 1653, μιλώντας στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου θριαμβευτικά δηλώνει: «συσκε-

καλεί τον Οικουμενικό πατριάρχη να του παραχωρηθεί η επαρχία του Brailovskij, γιατί ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, παραχωρώντας την σε άλλο μητροπολίτη, τον αδίκησε. Τέλος, στη σημείωση αυτή ο Πατελάρος αποκαλύπτει πως αυτός ήταν και ο λόγος του ταξιδιού του στη Μόσχα, βλ. *Akty otnossiasđieššia k istorii Ioužno-Zapadnoj Rossii* (Πράξεις που αναφέρονται στην ιστορία της Νοτιο-δυτικής Ρωσίας), Λ'νον 1868, τ. X, σ. 331-333. Στις 19 Μαρτίου 1654, δέκα ημέρες ύστερα από την αναχώρηση του Feodor Alexeevič Polten, καθώς το πρώτο γράμμα είχε ήδη γραφτεί, σφραγιστεί και παραδοθεί στον παραπάνω εκπρόσωπο του τσάρου, καταφθάνει άνθρωπος του Πατελάρου από την Κωνσταντινούπολη. Τα νέα του αγγελιοφόρου αναφέρονται στα γεγονότα του πολέμου της Κρήτης, αλλά και στο κλίμα που επικρατούσε στην έδρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Ο Πατελάρος γράφει προς τον Αλέξιο ότι κάποιος πασάς, που επί πέντε έτη πολιορκούσε το Μεγάλο Κάστρο, νικήθηκε αναπάντεχα από τους Βενετσιάνους, καθώς είχε απομακρυνθεί από την πόλη, συνοδευόμενος από ολιγάριθμους μόνο άνδρες. Στη συνέχεια η είδηση αναφέρει ότι ο πασάς κλείστηκε στα Χανιά, στέλνοντας μήνυμα στο σουλτάνο, πως αν δεν του αποστέλλονταν σε βοήθεια στρατεύματα θα έφευγε, εγκαταλείποντας το στρατό και την πόλη. Όσο για την Κωνσταντινούπολη, ο Πατελάρος γράφει ότι προκλήθηκε πυρκαγιά, που αποτέφρωσε ένα μεγάλο τμήμα της πόλεως και ότι παντού διαδιδόταν από στόμα σε στόμα, πως η μεγάλη βασιλεία του Αλέξιου θα ερχόταν και με τη βοήθεια του Θεού και με στρατό θα καταλάμβανε τον οικουμενικό θρόνο της αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια αναφέρεται ότι αυτή ήταν η προσταγή του Θεού και πως οι Πολωνοί νικήθηκαν (ο Έλληνας ιεράρχης ασφαλώς υπονοεί τις νίκες των Κοζάκων κατά των Πολωνών) ακριβώς γιατί δεν ήταν φίλοι της μεγάλης βασιλείας του τσάρου· ακόμη ο Πατελάρος γράφει προς τον Αλέξιο, ότι από κείνο τον ίδιο το χώρο των εχθρών του, προσκυνά το κράτος της γαληνότατης βασιλείας του Ρώσου μονάρχη όχι μόνο ο στρατός, αλλά και ο κυρίαρχος αυτού του τόπου (υπονοεί τον Khmel'nickij), ο οποίος με ευχαρίστηση θέλει να ολοκληρώσει αυτή την προσπάθεια (δηλαδή την προσάρτηση της Ουκρανίας στη Μόσχα). «Και σε θερμοπαρακαλούμε, -γράφει ο Πατελάρος- μέγα βασιλιά και αυτοκράτορα, μη βραδύνεις», βλ. *Akty otnossiasđieššia k istorii Ioužno-Zapadnoj Rossii* ό.π., σ. 333-334. Όπως είναι γνωστό ο Πατελάρος είχε εγκατασταθεί προσωρινά στη μονή Λουμπένσκι, πλησίον του Κιέβου, όπου 17 μόνο ημέρες από τη σύνταξη της δεύτερης επιστολής του, στις 5 Απριλίου 1654, απεβίωσε και ενταφιάστηκε στο ναό της μονής, αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, βλ. Kapterev, Priezd bynšogo Konstantinopol'skogo patriarkha Patelara, ό.π., σ. 373.

1. Και ο Α. V. Karlašev θα πει ότι ο Νίκων ήταν ο σύμβουλος του τσάρου στην υπόθεση της ενώσεως της Ουκρανίας και πως αυτός τον συμβούλευσε να κάνει στα 1654 τον πόλεμο με τους Πολωνούς και στα 1656 με τους Σουηδούς, βλ. Očerki po istorii Rousskoj Cerkvi, ό.π., τ. II, σ. 142.

φθείς μετά του αγίου πατρός και πατριάρχου, του μεγάλου αυθέντη¹ Νίκωνα, αποφάσισα να έρθω σε πόλεμο με το βασιλιά της Πολωνίας, ο οποίος παύει πια να είναι φίλος μου»². Λίγο νωρίτερα, την 1 Οκτωβρίου η Εθνική Σύνοδος (Zemskij Sobor) των Ρώσων είχε αποφασίσει να δεχτεί το χάτμανο των Κοζάκων του Δνειπέρου Bogdan Khmel'nickij με όλο τον πληθυσμό της Ουκρανίας κάτω από την προστασία του τσάρου «χάριν της ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως», γιατί αυτή διώκονταν από τους Πολωνούς³. Στις 8 Ιανουαρίου 1654 η αντίστοιχη συνέλευση των Κοζάκων, η λεγόμενη «ράντα» («rada»), δίνοντας όρκο πίστεως και αφοσιώσεως, θα αποδεχτεί στο Perejaslav⁴ τη ρωσική υπηκοότητα και θα παραδώσει το σχετικό ψήφισμα στον απεσταλμένο πρεσβευτή της Μόσχας, στο βογιάρο V.V. Boutourlin⁵. Το Μάρτιο του 1654 θα προσέλθουν στη Μόσχα οι πρεσβευτές του Khmel'nickij και ύστερα από σχετικές διαβουλεύσεις με τη ρωσική κυβέρνηση θα λάβουν από τον ίδιο τον τσάρο την επίσημη πράξη (gramota) της ενώσεως, με την οποία επικυρώνονταν τα δικαιώματα και η ελευθερία των Κοζάκων και όλων των κατοίκων της Ουκρανίας, καθώς επίσης και η πλήρης αυτοδιοίκησή τους⁶.

Παρ' όλα αυτά μέχρι την οριστική ρύθμιση της τύχης της Ουκρανίας από τη συνθήκη του Ανδρούσοβο (1667) οι Κοζάκοι του Δνειπέρου επανειλημμένα εγκατέλειψαν τους Ρώσους χάριν των Πολωνών. Πρώτος έκανε την αρχή σε αυτό ο ίδιος ο Khmel'nickij την εποχή που ο Αλέξιος κάτω από τις ευλογίες του Νίκωνα και του πατριάρχη Αλεξανδρείας Μακαρίου βάδιζε με το στρατό του (15 Μαΐου 1656) από την Κόκκινη πλατεία κατά των Σουηδών. Ο Khmel'nickij, εκμεταλλευόμενος τη δυσαρέσκεια των αρχηγών των Κοζάκων προς τους Μοσχοβίτες βοεβόδες, αλλά και το γεγονός ότι στο Κιέβο και στις άλλες μεγάλες πόλεις υπήρχε δυσφορία από την παρουσία των ρωσικών φρουρών, έρχεται σε μυστικές συνεννοήσεις με το βασιλιά της Σουηδίας Κάρολο Ι Γουσταύο (1654-1660) και με τον πρίγκιπα της Τρανσυλβανίας Rakoci, α-

1. Τον τίτλο του «Μεγάλου Αυθέντη» («Velikij Gossoudar'»), τον οποίο αποκλειστικά έφερε μόνο ο τσάρος, ο Αλέξιος τον απένειμε και στον Νίκωνα, βλ. Χ. Λασκαρίδη, Ο Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα, *ό.π.*, σ. 214-215.

2. Βλ. Kapterev, Patriarkh Nikon i Alexej, τ. II (1912), *ό.π.*, σ. 140.

3. Βλ. S. G. Pouškarev, *ό.π.*, σ. 225, Istorija SSSR, *ό.π.*, σ. 78.

4. Perejaslav, 80 χιλ. Ν. Α. του Κιέβου.

5. Βλ. S. G. Pouškarev, *ό.π.*, σ. 225, Istorija SSSR, *ό.π.*, σ. 78, M. Laran, La Russie ancienne, *ό.π.*, σ. 283, σημ. 1.

6. Βάσει αυτής της πράξεως ο χάτμανος είχε το δικαίωμα να συνάπτει σχέσεις με τα άλλα κράτη. Προκειμένου όμως να έλθει σε κάποια συμφωνία με την Πολωνία ή με την Οθωμανική αυτοκρατορία όφειλε προηγουμένως να ζητήσει την έκδοση τσαρικού διατάγματος. Ακόμη, στην πράξη αναφερόταν ότι η πολιτική και η δικαστική εξουσία του τόπου ανήκε στα χέρια των εκλεγμένων εκπροσώπων των Κοζάκων, επικεφαλής των οποίων ήταν ο χάτμανος, βλ. S. G. Pouškarev, *ό.π.*, σ. 225, Istorija SSSR, *ό.π.*, σ. 79, Laran, La Russie ancienne, *ό.π.*, σ. 283, σημ. 2.

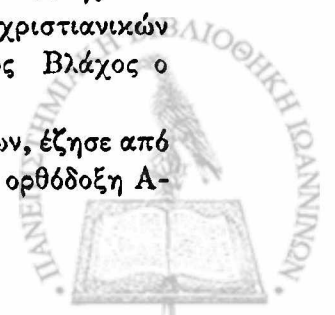
ναζητώντας άλλους συμμάχους και διαφορετική προστασία¹.

Οι πνευματικοί ηγέτες του υπόδουλου Ελληνισμού παρά τις επίμονες προσπάθειες δεν πέτυχαν στον αντικειμενικό σκοπό τους², που ήταν ένας πόλεμος της τσαρικής Ρωσίας κατά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ανέφερα τα πραγματικά αίτια αυτής της ατολμίας, τα οποία οφείλονταν καθαρά στην αδυναμία της Μόσχας να διεξάγει ένα τέτοιο πόλεμο. Ωστόσο η πνευματική ηγεσία του Ελληνισμού δεν εγκατέλειψε την προσπάθειά να ενισχύσει και να ενδυναμώσει τη Ρωσία με την ένωση της Ουκρανίας. Παΐσιος, Γαβριήλ, Βλάσιος, Πατελάρος, αργότερα ο Δοσίθεος³, και ένα ατέλειωτο πλήθος -προ και

1. Βλ. S. G. Pouškarev, *ό.π.*, σ. 226. Και το άτομο αυτό που από μέρους του Καρόλου διεξάγει τις μυστικές συνομιλίες με τον Khmel'nickij δεν πρέπει να είναι άλλο από τον Αθηναίο μοναχό Δανιήλ Γκρέκα, ο οποίος με επιστολή (12 Νοεμβρίου 1655) παρακινεί το Σουηδό βασιλιά να αναλάβει ένοπλη δράση κατά των Τούρκων, βλ. Α. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. III, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 507-509, Μ. Ι. Μανούσακα, *Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*, (1985), *ό.π.*, σ. 223-224. Λίγο αργότερα, στα 1658 με τη συνθήκη του Gadiaz ο χάτμανος Ivan Vygoniskij θα παραδώσει στην Πολωνία τη Δεξιά πλευρά του Δνειπέρου και στα 1659, συμμαχώντας με τους Τατάρους θα συντρίψει τους Ρώσους στο Κοποτορ. Στα 1660 ο χάτμανος Iourij Khmel'nickij (γιος του Bogdan), ακολουθούμενος από τη Δεξιά πλευρά, θα συμπράξει και αυτός με τους Πολωνούς. Όμως στα 1662, χάνοντας την υποστήριξη των Πολωνών θα καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη. Οι Πολωνοί στα 1663 θα αναβιβάσουν στη θέση του Iourij τον Teteria, ο οποίος στα 1665 θα καταφύγει στην Πολωνία και οι Κοζάκοι της Δεξιάς πλευράς θα αναδείξουν ως χάτμανο τον Petr Dorošenko. Αυτός αποφασίζει να δηλώσει υποταγή στο σουλτάνου, ώστε με τη βοήθεια των Τούρκων να εκδιώξει από την Ουκρανία Ρώσους και Πολωνούς. Τέλος, με τη συνθήκη του Ανδρούσοβο η Ρωσία παραιτήθηκε των αξιώσεων επί της Λευκορωσίας, κρατώντας μόνο την περιοχή του Smolensk και όλη την Αριστερή πλευρά. Από τη Δεξιά πλευρά θα κρατούσε μόνο για δυο χρόνια το Κίεβο και τη γύρω περιοχή, αλλά ήλθαν έτσι τα πράγματα και τελικά το Κίεβο έμεινε για πάντα στη Ρωσία. Ένα χρόνο μετά τη συνθήκη του Ανδρούσοβο, ο χάτμανος Ivan Brioukhovetskij, εκλεγμένος χάτμανος της Αριστερής πλευράς από το 1663 στη «ράντα» της Νίζνας, ξεσηκώνει τα πλήθη κατά της Ρωσίας και την 1 Ιανουαρίου 1668 («ράντα» του Gadiaz) στέλνει πρεσβεία στο σουλτάνο ζητώντας την υπαγωγή της Ουκρανίας υπό την εξουσία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά η ενέργεια αυτή δεν είχε κανένα αποτέλεσμα, βλ. S. G. Pouškarev, *ό.π.*, σ. 226-228, *Istorija SSSR*, *ό.π.*, σ. 80-83.

2. Δηλαδή την «έξωθεν βοήθεια» προς ενίσχυση της εξεγέρσεως των υπόδουλων λαών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Όπως είναι γνωστό, ένας από τους πρώτους που πίστευε στην «έξωθεν αυτή βοήθεια», προς ανασύσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν και ο Μάξιμος ο Γραικός. Αυτός ολόψυχα ευχόταν την κήρυξη ενός πολέμου ανάμεσα στη Ρωσία και στην Οθωμανική αυτοκρατορία, βλ. *Sočinenija Maxima Greka*, *ό.π.*, τ. 1, σ. 116, τ. 2, σ. 318-319. Αργότερα ο Γεράσιμος Βλάχος, μητροπολίτης Φιλαδελφείας, όπως και όλοι τότε οι λόγιοι, πίστευε πως μόνο με τη βοήθεια των χριστιανικών κρατών θα μπορούσαν να εκδιωχθούν οι Τούρκοι, βλ. Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ο Κρής*, *ό.π.*, σ. 19.

3. Ο διάκονος Δοσίθεος (1641-1707) και μετέπειτα πατριάρχης Ιεροσολύμων, έζησε από πολύ κοντά το Γολγοθά του Παΐσιου. Μαζί του περιήλθε για ζητεία όλη την ορθόδοξη Α-

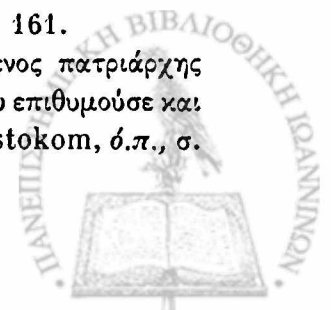
μετά- ιεραρχών και άλλων ηγητόρων, εργάστηκε με πάθος για την πολιτική ενίσχυση της Ρωσίας, γιατί στην άνοδο αυτή της Μόσχας στήριξε και την απελευθέρωση του Γένους. Εξάλλου, την εποχή αυτή στους Έλληνες είχε γίνει πλέον συνείδηση πως θα αποκτούσαν την ελευθερία τους μόνο αν στο ξεσκήνωμα των υπόδουλων λαών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας η Ρωσία -ενισχυμένη από την ένωσή της με την Ουκρανία- και συσπειρωμένη από τους βοεβόδες των παραδουναβίων ηγεμονιών, θα έδινε το τελειωτικό χτύπημα κατά των Τούρκων. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, ύστερα από την ένωση της Ουκρανίας, οι προσπάθειες των παραπάνω ιεραρχών διόλου δεν ατονούν και όλοι αναπτύσσουν έντονη δραστηριότητα για την πραγμάτωση αυτού του σκοπού. Έτσι, στις 8 Οκτωβρίου 1655 με τον έλληνα Κωνσταντίνο Μανουήλ ο πατριάρχης Παΐσιος γράφει στον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς με την παράκληση να δεχτεί και να θέσει υπό την προστασία του και τη Μολδαβία¹, γιατί «οι αγαρηνοί με τις επιδρομές τους βεβηλώνουν τις εκκλησίες και, οδηγώντας τους χριστιανούς στην αιχμαλωσία, ερημώνουν τη χώρα²». Στα μέσα Απριλίου 1654 την ενέργεια αυτή του Παΐσιου θα ακολουθήσει και επίσημη πρόταση του βοεβόδα, στέλνοντας στη Μόσχα αντιπροσωπεία με επικεφαλής το μητροπολίτη Γεδεών, η οποία θα ζητήσει την προσάρτηση της Μολδαβίας κατά το πρότυπο της Ουκρανίας³. Δυστυχώς όμως και η Ρωσία -όπως ακριβώς νωρίτερα και η

νατολή -μόνο στη Ρωσία δεν πήγε- και στάθηκε στο πλευρό του ακόμη και όταν ο τελευταίος, κατηγορούμενος από τους Αρμενίους ότι διατηρούσε σχέσεις με τους Ρώσους κατά των Τούρκων, κλείστηκε στη φυλακή, βλ. Ντούρα Ι., Ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων και η προσφορά αυτού εις τας Ρουμανιάς χώρας και την Εκκλησίαν αυτών, *ό.π.*, σ. 36. Ήταν φυσική συνέπεια ο Δοσίθεος να ενστερνιστεί και τα πολιτικά σχέδια και τις πεποιθήσεις του αγωνιστή αυτού ιεράρχη και στη συνέχεια με όλες του τις δυνάμεις να παλέψει για την πολιτική άνοδο της Ρωσίας, που-εννοείται- θα έφερνε την ποθητή ελευθερία και στους Έλληνες. Ο Δοσίθεος σαράντα χρόνια (η δράση του αρχίζει στις 11 Νοεμβρίου 1667, όταν ακόμη ήταν μητροπολίτης Καισαρείας) με κίνδυνο της ζωής του εργάστηκε ως μυστικός πράκτορας των Ρώσων, γιατί, ακολουθώντας τα σχέδια των προκατόχων του, Παΐσιου και Νεκτάριου, οραματιζόταν μια Ρωσία ισχυρή και δυνατή για να βοηθήσει τους Έλληνες να απαλλαγούν από το ζυγό της σκλαβιάς. Τη δράση του αυτή ο Δοσίθεος τη θεωρούσε ως καθήκον προς την ίδια τη Ρωσία, την Ορθοδοξία και προς το Θεό. Στην περίοδο του Μ. Πέτρου ο πατριάρχης Δοσίθεος υπήρξε ο επίσημος σύμβουλος και καθοδηγητής των Ρώσων πρεσβευτών στην Κωνσταντινούπολη, βλ. N. F. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskogo patriarkha Dossifeja s Rouskim provitel'stvom*, *ό.π.*, σ. 192, 194.

1. Ο Πατριάρχης Παΐσιος κατά την παραμονή του στη Μολδαβία έπεισε το βοεβόδα Βασίλειο να στραφεί προς τη Ρωσία για τη σύναψη στενοτέρων σχέσεων μαζί της, βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, *ό.π.*, σ. 161.

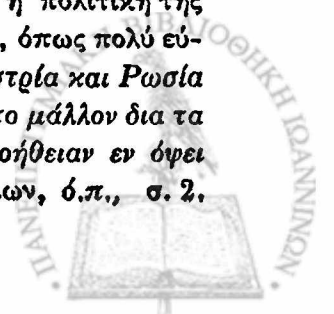
2. Βλ. Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh patriarkhov*, *ό.π.*, σ. 161.

3. Την έκκληση αυτή του Γεδεών προσυπέγραψε και ο παρευρισκόμενος πατριάρχης Αντιοχείας Μακάριος, ο οποίος βεβαίωσε τον τσάρο πως αυτό ήταν κάτι που επιθυμούσε και ο πατριάρχης Παΐσιος, βλ. Nikolaevskij, *Iz istorii snošenij Rossii s Vostokom*, *ό.π.*, σ. 54, Kapterev, *Snošenija Ieroussalimskikh Patriarkhov*, *ό.π.*, σ. 161).

Δύση- εκκώφευσε στις εκκλησίες αυτές για βοήθεια, γιατί τα δικά της πολιτικά συμφέροντα ήταν διαφορετικά¹, και αυτό είναι κάτι που στη συνέχεια το απέδειξαν τα ίδια τα πράγματα.

1. Ο D. T. Oursoul θα σημειώσει πως τα Δυτικά κράτη δεν ήθελαν να προσφέρουν τη βοήθειά τους στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και ότι η Ρωσία ήταν η μόνη μεγάλη δύναμη που μπορούσε να βοηθήσει (βλ. Nikolaj Spafarij, *ό.π.*, σ. 21). Εξίσου όμως και η πολιτική της Ρωσίας δεν έπαυε να είναι καιροσκοπική, όπως και των άλλων κρατών, γιατί, όπως πολύ εύστοχα θα παρατηρήσει και ο Ι. Ντούρα τα μεγάλα χριστιανικά κράτη Αυστρία και Ρωσία δεν είχαν σταθερά και ενιαία πολιτική κατά των Τούρκων και ενδιαφέροντο μάλλον δια τα συμφέροντά των ή δια την υπό των δύο Ρουμάνων ηγεμόνων αιτουμένη βοήθειαν εν όψει υλοποίησεως του αντιθωμανικού των σκοπού, βλ. Ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων, *ό.π.*, σ. 2.

RÉSUMÉ

LES PROJETS POLITIQUES DU PATRIARCHE DE JERUSALEM PAÏSSIOS POUR LE RETABLISSEMENT DE L'EMPIRE BYZANTIN ET LES RUSSES (17ème s.)

par

Christian Laskaridis

L'Hellenisme, souffrant sous le joug turc et désespéré de l'indifférence de l'Occident, mais agité et ému aussi par les événements en Crète (1645-1669), appuya tous ses espoirs aux Russes et d'une série d'appels se mit à supplier le tsare de conquérir Constantinople.

En 1649 le patriarche de Jérusalem Païssios, en croyant que les Cosaques des Zaporogues étaient une puissance considérable contre les Turcs, surtout si ceux-là étaient sous la protection du tsar Alexei Mikhailovitch, s'efforça d'unir l'Ukraine avec la Russie. Pour cette raison Païssios s'associa à ses projets l'ambitieux futur patriarche de Moscou Nikon et ensuite envoya les métropolités Gavriel de Nazaret et Gavriel Vlassios de Patras afin d'exercer une pression sur le tsar.

En 1653 l'ex-patriarche oecumenique Athanassios Patelaros arriva à Moscou pour convaincre Alexei Mikhailovitch de marcher contre Constantinople, en disant que le tsar de la Russie était destiné par le Dieu à occuper le trône de grands empereurs grecs.

Université de Jannina

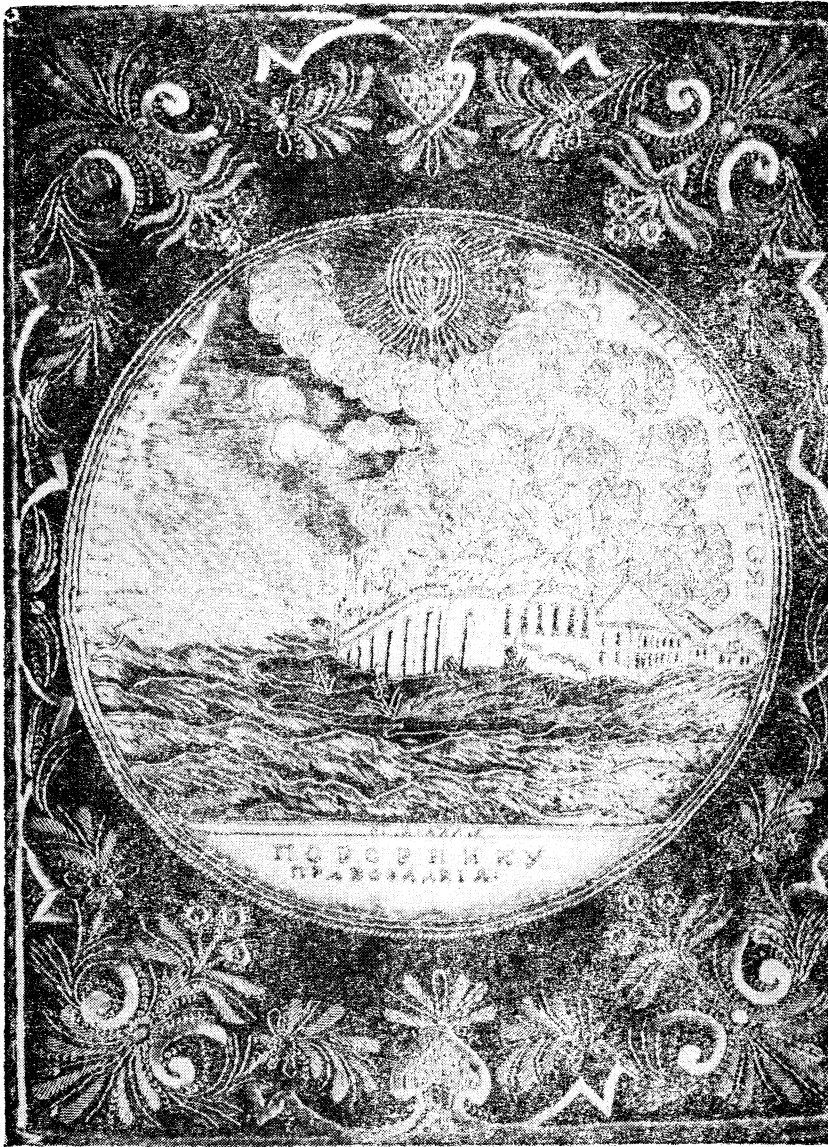
EIKONES

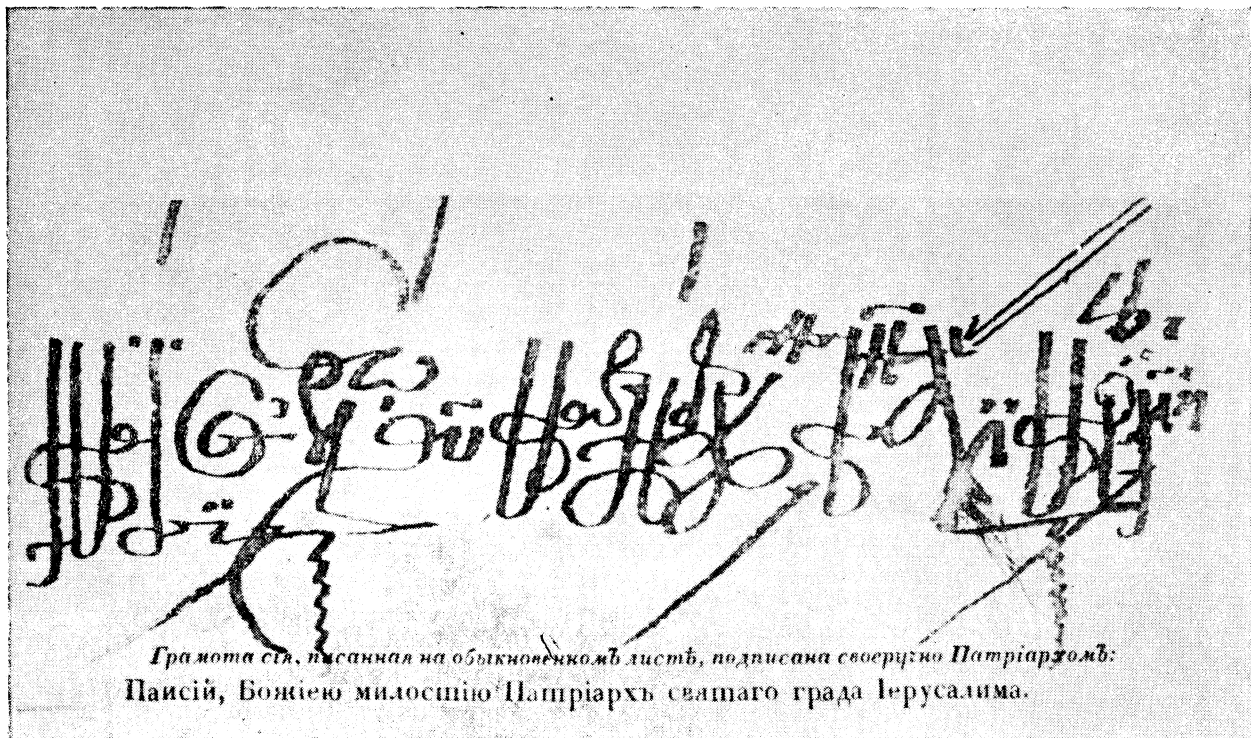
Εικόνα 2. Ο χάτμανος των Κοζάκων του Δνειπέρου Μπογδάν Χμελνίτσκι.
(Από το βιβλίο «Istoriija SSSR s drevnejšikh vremen do našikh dnejj», Moskva 1967,
τ. III, σειρά 1).

Εικόνα 3. Το μετάλλιο που στα 1769 «έκοψαν» οι Ρώσοι για την κατάληψη της Κων/πόλεως από τα ρωσικά στρατεύματα. Μια κατάληψη όμως που, παρά τις επίμονες προσπάθειες τους, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Στην όψη αυτή απεικονίζεται η αυτοκράτειρα με την επιγραφή: *Αικατερίνη II αυτοκράτειρα πασών των Ρωσιών, προστάτιδα των πιστών*. Από το πλούσια διακοσμημένο με χρυσό και ασήμι εξώφυλλο του βιβλίου «Componimenti poetici di variatori in lode di Caterina II», Napoli 1771, καλυμμένο με βαθυκόκκινο βελούδο.

Εικόνα 4. Η δεύτερη όψη του μεταλλίου εμφανίζει τους μιναρέδες της Αγίας Σοφίας στην Κων/πολη να κατακρημνίζονται κάτω από τις αστραπές στα κύματα της μανιασμένης θάλασσας με τις επιγραφές: θα καταρριφθούν και θα κατακρημνισθούν και τω Υπερασπιστή της Ορθοδοξίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι σκόπιμα στον ουρανό προβάλλει σαν ήλιος όχι ο ρωσικός σταυρός αλλά ο ελληνικός. Από το εξώφυλλο του βιβλίου «Componimenti poetici divariautori in lode di Caterina II», Napoli 1771.

Εικόνα 5. Η υπογραφή του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου (1645-1660).

(Από το «Sobranie gossouarstvennykh gramot i dogovorov, Khraniaščkhsia v gossouarstvenoj kollegii inostrannykh del», Moskva 1813, σ. 449).

Εικόνα 6. Κοζάκος.

(Από το βιβλίο «Histoire illustrée de la Russie» par Joel Carmichael. Collection Gallimard, Paris 1960, σ. 80).

Εικόνα 7. Ο τσάρος Αλέξιος Μιχαήλοβιτς (1630-1676).

(Από το εξώφυλλο του βιβλίου του Petr Bartenev Συλλογή επιστολών του τσάρου Αλεξίου Μιχαήλοβιτς, Moskva 1856).

Εικόνα 8. Μαρία Ιλνίσνα Τσαρίνα και Μεγάλη Δούκισσα πάσης Ρωσίας.

(Από το «SAMMLUNG von Ansichten, Gebräuchen, Bildnissen, Trachten U.S.W. welche der Röm. Kaiserl. Gesandte Augustin Freyherr von Meyerberg auf seiner Reise und während seines Aufenthalts in Russland in den Jahren 1661 und 1662 hat entwerfen lassen». Herausgegeben und Erläutert von Friedrich Adeling. St. Petersburg 1827, φ. LVIII).

Εικόνα 9. Ο πατριάρχης Μόσχας και πάσης Ρωσίας Νίκων (πίνακας απο λάδι, που έγινε γύρω στα 1660).

(Απο το βιβλίο «Histoire illustrée de la Russie», par Joel Carmichael. Collection Gallimard. Paris 1960, σ. 75).